402

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXV. kötet Új folyam I. 1930. 4–6. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ-KOLOZSVÁR
Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság
1930

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gróf körében — — — 113
Dr. Tavaszy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — 126
Dr. Biró Vencel: Gróf Apor István naplója bécsi útjáról — — — — 139
Dr. Csűry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — 155
Horváth József: A japán politika új útjai — — — — — — — — 177

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

György Lajos: Adatok a Bánk bán külföldi tárgytörténetéhez — — 195
Dömötör Sándor: Balogh Józsi balladája — — — — — — — — 196
Dr. Rajka László: Adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez 198
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlése — — — — — — — 198

KRITIKAI SZEMLE:

Jakubovich Emil és *Pais Dezső:* Ó-magyar olvasókönyv. *Csűry Bálint*tól 199
Gombocz Zoltán és *Melich János:* Magyar Etymologiai Szótár. *Csűry Bálint*tól — — — — — — — — — — — — — — 201
Moravcsik Gyula: Az onogurok történetéhez. *Dr. Kántor Lajos*tól — — 202
Fröhlich Izidor: Báró Eötvös Lóránd Emlékkönyv. *Dr. Széll Kálmán*tól 203

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

A filozófia, esztétika, pedagógia, irodalomtörténet, nyelvészet, ethnographia, történet stb. köréből 25 könyv és tanulmány ismertetése 205—213

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának közleményei:

Bányai János: Mikroszkopikus érctelér vizsgálatok Verespatak vidékéről 1

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Gyulai Pál id. Bethlen János gróf körében.

Irta: Dr. Papp Ferenc.

A deési Pataki-ház és Emilia képe még gyakran fel-feltűnt Gyulai képzelete előtt, mikor eszméinek új irányt adott a mozgó élet. A csalódott szív ábrándjait leginkább szétzilálták azok a politikai mozgalmak, melyeknek Erdély sorsáról kellett dönteniök. A hangulatváltozásban nagy szerepet játszott Gyulai életének új fordulata, főkép a nevelői állás, melyet id. Bethlen János gróf otthonában töltött be. Mily értékes benyomásokat tartogatott itt számára részint az előkelő családi kör, részint a gróf kimagasló államférfiúi egyénisége!

A kitüntetésre, melyben a kollégium csak legjelesebb tanulóit részesítette, Gyulai teljesen rászolgált kitűnő iskolai bizonyítványaival s emelkedő írói hírével, hiszen 1846 júniusának végén is, mint a filológiai szemináriumnak legkiválóbb tagja, nyerte el a Szentgyörgyi-féle díjat.[1] Id. Bethlen János gróf azonban, bár meghallgatta a kollégiumi tanárok véleményét, mégis leginkább saját benyomásai alapján hívta meg Gyulait fiai mellé. Szász Károly emlékezése szerint is „id. Bethlen János gr., Erdély legnagyobb államférfia, a tőle tehetségeiért s magaviseletéért megkedvelt ifjút kérte föl fiainak mentoráúl".[2] Az ismeretséget elősegítette az a baráti viszony, mely Gyulait a grófnak egyik fiához, Miklóshoz kötötte. Bethlen Miklós gróf ugyan öt évvel fiatalabb volt Gyulainál,[3] de a két ifjúnak közös szenvedélye, az irodalom rajongó szeretete, eltörölte a köztük levő korkülönbséget. Csak reá vonatkozhatik Gyulai üzenete az 1846-ik év júliusában is, mikor Szilágyi Sándorhoz írt leveleiben Miklós barátját emlegeti s székelyföldi kirándulásáról külön tudósítást igér neki.[4] Gyulai tehát többször megfordulhatott id. Bethlen János gróf házában, s bizonyára Miklós úrfi is gyakran szóba hozhatta családi körben barátjának irodalmi sikereit. Így Bethlen János gróf nagy emberismeretével könnyen felfedezhette Gyulaiban azokat a jellemvonásokat, melyeket különösen gyermekeinek nevelőjében örömest látott.

Az időpontot, melyben Gyulai grófi növendékeinek vezetését elvállalta, maga jelzi 1847 ápr. 29-én Szász Károlyhoz intézett levelé-

[1] A jutalmat az 1846 jún. 28-iki tanári ülés jegyzőkönyve említi, mely a kolozsvári ref. kollégium levéltárában van.

[2] Szász Károly: *Gyulai Pál.* Vasárnapi Ujság. 1869 dec. 12-iki szám.

[3] Bethlen Miklós gr. 1831 aug. 15-én született.

[4] Gyulai Pálnak Szilágyi Sándorhoz 1846 júl. 6-án és 1846 júl. 24-én írt levelei a Nemzeti Múzeum levéltárában vannak. A levelek keltezése évszám nélkül: jún. 6. és júl. 24.; az első keltezés tévedés.

ben azzal a kijelentésével, hogy szeptember óta van id. Bethlen János fiainál.[5] Beköszöntőjét mégis valamivel előbbre, 1846 augusztusára kell tennünk. 1846 dec. 3-án Pataki Ferenchez írt levelében ugyanis *E.....hoz* című költeményét mentegetve, azt állítja, hogy mikor nyáron versét *Férj és nő* című beszélyének közepével együtt a Pesti Divatlap szerkesztőjéhez felküldötte, már a grófi udvarban tartózkodott.[6] Fő mentsége épen az, hogy azért bízta másra versének letisztázását, mert a gróf olvasni hivatta. Valóban a szerelmi dalnak augusztus folyamán el kellett jutnia a szerkesztőséghez, hogy a Pesti Divatlap őszelő 12-iki számában helyet találhasson. Augusztusnál előbb azonban Gyulai még sem foglalhatta el nevelői állását, minthogy 1846 júliusát Székelyföldön barangolással töltötte el, s az út, melynek tervét júl. 24-iki levelében vázolta, legalább augusztus elejéig eltartott.[7]

A meghívás váratlanul érte Gyulait 1846 nyarán; azért nem érintette egy szóval sem júliusi leveleiben. Mikor új környezetéből először küldött értesítést barátjának, akkor is azt írta, hogy hirtelen kellett Kolozsvárról elmennie.[8] Ezúttal a grófi családot Szolnok-Doboka megyében, Apanagyfaluban kereste fel, azon a hegyes-völgyes vidéken, melyet egykor mint legátus deák ismert meg. Új otthonát maga jelölte meg Szilágyi Sándorhoz intézett levelében, mikor barátját arra kérte, hogy Divatlapjait Kolozsvárról Somkeréken át Apanagyfaluba irányítsa. A levél ugyan keltezetlen, de 1846 nyarára mutatnak benne azok a helyek is, melyek Gyulainak a Pesti Divatlap szerkesztőjével, Vahottal való szorosabb kapcsolatát bizonyítják. Egyébiránt id. Bethlen János gróf családjának nyaralóhelyét árulja el Kemény Zsigmond báró is 1846 augusztusában Wesselényi Miklós bárónak írt levelében azzal az értesítéssel, hogy Bethlen János Kolozsvárról Nagyfaluba távozott.[9]

A feladat, mely Gyulaira id. Bethlen János gróf családjában várt, időt és gondot egyaránt követelt tőle áldozatul. A grófnak első házasságából született gyermekei: Rozália, János és Oilvér már kinőttek az iskola hatásköréből;[10] csak a legifjabb, Miklós, folytatta még tanul-

[5] Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847 ápr. 29-én írt levele Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[6] Gyulai Pálnak Pataki Ferenchez 1846 dec. 3-án írt levele 1919-ig Irsai Szabó Tiborné Pataki Ottilia úrnő birtokában volt, de a forradalom idején eltűnt. Előzetesen Herepei János, kolozsvári levéltáros készített róla hű másolatot.

[7] Gyulai Pálnak Szilágyi Sándorhoz 1846 júl. 24-én írt levele a Nemzeti Múzeum levéltárában van.

[8] Gyulai Pálnak Szilágyi Sándorhoz keltezés nélkül írt, de 1846 nyarára illő levele a Nemzeti Múzeum levéltárában van. 1846 nyarára mutat az is, hogy Gyulai a levelet Apanagyfaluból írta, mivel id. Bethlen János gr. családja ez időtájt Apanagyfaluban tartózkodott.

[9] Kemény Zsigmond bárónak Drágból írt, keltezetlen levelét Ferenczi Zoltán az Irodalomtörténeti Közlemények X. kötetében (365. l.) közli. A levél, mivel Keménynek 1846-ik évi augusztusi pesti útjával kapcsolatban van, 1846 augusztusának elejéről való. Lásd erre vonatkozólag Papp Ferenc munkájának: *B. Kemény Zsigmond*nak első kötetét, a 331. lapot.

[10] Lukinich Imre: *A bethleni gr. Bethlen-család története.* 1927. 486. l.

mányait a kolozsvári református kollégiumban, de 1846 szeptemberében már ő is, mint másodéves bölcsész iratkozott be. Miklós gróf ugyan iskolai érdemjegyeinek tanusága szerint egész komolysággal fogta fel iskolai kötelességeit,[11] mindazáltal merész élettervei napról-napra közelebb vonták az ifjú nevelőhöz, ki époly nagy követeléssel méregette jövőjét. Bizonyára id. Bethlen János gróf is örömest látta élénk szellemű fiát Gyulai társaságában. Ily szorosabb viszonyra céloz Gyulai, mikor barátját, Gáspár Jánost, arról értesíti, hogy Miklós úrfi betegsége miatt sok dolga volt,[12] vagy mikor egy másik levelében azt írja Szász Károlynak, hogy 1847 nyarán Miklós úrfival egy szobában lakott.[13] A fiatal gróf annál inkább vonzódott Gyulaihoz, a fiatal íróhoz és költőhöz, mert saját nyugtalan természetében is már korán kiütköztek a későbbi író- és színészlélek jellemző vonásai. Gyulaival együtt ő is az irodalmi pálya dicsőségéről álmodozott s lelkesült a színészetért, főkép a kolozsvári színészvilág legújabb csillagáért, Prielle Kornéliáért. Így mutatja be őt Gyulai Prielle Kornéliához 1847 jún. 12-én írt levelében is, mikor a rajongó ifjú szerelmesnek bánatát annyi humorral vázolja. A levél szerint ugyanis Miklós úrfi, ki George Sandtól tanulta a szerelmet, a szép színésznő távozása után az első nap még kétségbe esett, a második nap már feledte lelki baját, nemsokára meg mosolygott régi fájdalmain.[14] Ha azonban Gyulai az ifjú gróf érzelmeinek és eszméinek nemesebb irányt is tudott adni, célját leginkább baráti módon, főkép saját példaadásával érte el. Valójában nevelőre id. Bethlen János grófnak inkább második házasságából, Wesselényi Zsuzsánna bárónőtől származó gyermekei szorultak, főkép Dániel, ki 1838-ban, és Iván, ki 1839-ben született. Ezek 1846 szeptemberében koruknál fogva már mindketten a kollégium alsó osztályaiba járhattak, az egyik a conjunctikába, a másik az elemibe. A hároméves Aurél még a dajka felügyelete alá tartozott.[15]

A kis gróffiúk alig akadhattak volna Gyulainál megértőbb vezetőre, azért rokonérzésüket első pillanatra meghódíthatta nevelőjüknek költői képzelete s mély kedélye. A vonzó költői egyéniség minden értékét kitárta azokban a gyermekversekben, melyekkel Gyulai Gáspár

[11] A kolozsvári ref. kollégium levéltárában levő *Album Studiosorum* szerint, melynek adatait Csűry Bálint, kollégiumi tanár és levéltáros jegyezte ki számomra, Bethlen Miklós gr. az 1845—46. és 1846—47. iskolai években a bölcsészeti szak tantárgyaiból „kitűnő" osztályzatot nyert.

[12] Lásd Gyulai Pálnak Gáspár Jánoshoz írt, keltezetlen, de tartalmánál fogva az 1846—47-ik iskolai évből származó levelét, mely Berde Mária úrnő birtokában van Marosvásárhelyen. A levél tulajdonosának köszönöm én is a levél másolatát. Minthogy Gyulai néhány sorban Miklós úrfi betegségéről értesíti Gáspárt, levelét abban az időben írhatta, melyet id. Bethlen János gr. fiai mellett mint nevelő töltött el. Korábbi időre, tehát Gyulai nevelősködésének első évére mutat az is, hogy Gyulai a levélben még önözi Gáspár Jánost.

[13] Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847 dec. 1-én írt levelét.

[14] Lásd Gyulai Pálnak Prielle Kornéliához 1847 jún. 12-én írt levelét a Nemzeti Múzeum levéltárában.

[15] Lukinich Imre: *A bethleni gr. Bethlen-család története.* 1927. 487., 491. l.

Jánosnak és Kovácsi Antalnak hét-tizenegyéves gyermekek számára szerkesztett olvasókönyvét támogatta.[16] A naiv dalok és kis mesék nagyrészt fordítások, de bennük új színt s új fényt nyert a német költö gondolata. Az olvasókönyv tervét már 1846 májusában, megjelenését pedig 1847 decemberében jelentették a lapok,[17] úgyhogy Gyulai is ez időben írhatta gyermekverseit a Gáspár-féle olvasókönyv számára. Így valószínű, a fiatal költő első közönsége kis növendékei közül került ki. Elsősorban ők szánhatták meg a kis madarat, mely fészkéért remegett vagy a havas télben az ablaküvegen kopogott; ők lelkesülhettek először az árnyas erdő dicséretén, s nekik szólt a kényes úrfi története is, ki a vadászaton a domb lágy havából gyúrt magának párnát.

Ha azonban Gyulai ismerte is a gyermeklélek világát, feladatának nemcsak örömét, hanem súlyát is érezte. Nevelői munkáját különösen megnehezítette az 1847—48-ik iskolai évben teológiai tanulmányainak befejezése. 1847 márciusában — mint barátjának írta — már fárasztotta az örökös „tanítás, leckejárás és gyermekfelügyelés".[18] Helyzete a következő iskolai évben sem javult, minthogy ekkor a református kollégiumban a hetedik gimnáziumi osztály vezetését is elvállalta. 1847 dec. elsei levelében épen az legnagyobb panasza, hogy nappalait zajos gyermekek között kell eltöltenie, esténként pedig arra kell készülnie, amit tanít.[19] Zaklatott életébe némi változást az iskolai szünetek, főkép a grófi család valamelyik vidéki birtokán átélt napok hoztak, de itt meg növendékeinek állandó foglalkoztatása kötötte le minden idejét. 1847 nyarán is fájdalmasan érezte Vajdakamarás on nyomasztó körülményeinek terhét, mikor az *Unio* zsebkönyvbe szánt novelláját, *Az aranycsinálót* néhány nap alatt kellett befejeznie. Saját szavai szerint napestig az erdőn kóborolt tanítványaival, otthon meg Miklós úrfi társasága zavarta, úgyhogy levelenként hordták művét Kolozsvárra a nyomdába.[20]

Az elégedetlenség, mely Gyulait nevelői pályáján el-elfogta, nem is egyéb, mint a költői léleknek saját korlátaival folytatott romantikus küzdelme. Gyulai tudta, mivel tartozik növendékeinek, kik ragaszkodtak hozzá, és a családnak, mely őt nagyra becsülte, de azért visszavisszasóhajtott költői ábrándjai után, melyeket sokszor el kellett hanyagolnia. Kötelességérzetének értékét épen a kötelességeiért hozott áldozatok nagysága emelte. Az ellentét azonban, melyet helyzete és

[16] Gyulai versei a következő című olvasókönyvben jelentek meg: „*Magyar olvasó-könyv* tanodák és magánnövendékek használatára. Első folyam első fele hét-tizenegyéves mindkét nemű gyermekeknek. Néhány pályatárs közremunkálásával dolgozák és szerkeszték Gáspár János és Kovácsi Antal nevelők. Kolozsvár. 1848. Özvegy Barráné és Steinnál".

[17] Pesti Divatlap. 1846 máj. 14-iki szám. — Erdélyi Hiradó 1847 december 2-iki szám.

[18] Gyulai Pálnak 1847 márc. 15-én Szász Károlyhoz írt levele szerint, mely Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[19] Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847 dec. 1-én írt levele Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[20] Gyulai Pálnak 1847 dec. 1-én Szász Károlyhoz írt levele szerint.

életének fő tartalma, a költészet között érzett, arra bírták, hogy nevelői állását ideiglenesnek tekintse. Bár tudta, hogy id. Bethlen János gróf örömest megtartaná családi körében, több évre még sem akarta magát lekötni.[21]

Mindazáltal a grófi ház nemcsak áldozatokat fogadott el Gyulaitól, hanem tartalmas benyomásaival elősegítette a költői és írói egyéniség kifejlődését is. Legelőször itt ismerte meg Gyulai azt az erdélyi, magyar, előkelő életet, melyhez életének végéig vonzódott. Id. Bethlen János gróf háztartása nem törekedett ugyan szemkápráztató hatásokra, de annál inkább kitűnt mozgalmasságával és tekintélyével. A szanaszét fekvő birtokokat s vidéki udvarházakat a gróf csak nagy személyzettel tudta rendben tartani, úgyhogy egész kis udvari élet alakult ki körülötte. Még élénkebb mozgalmat idézett elő a házban a sok gyermek, főkép a nagy vendégjárás, mint fokmérője annak az előkelő állásnak, melyet a ház ura az erdélyi társadalmi és politikai életben elfoglalt. Mennyire megragadhatta Gyulai figyelmét a mindenuntalan változó világ! Alkalma bőven nyílt a vele való érintkezésre. Az öreg grófnál gyakran szerepelt felolvasóként, annál gyakrabban, minél inkább növekedett a gróf szemének gyengesége.[22] Különösen érdekes kép tárult eléje egy-egy nagyobb ebéd alkalmával, mikor növendékeivel együtt az asztal végéről hallgatta a társaság elmés szócsatáját.[23] Részint az itt átélt óráknak köszönhette, hogy az *Unio* zsebkönyv számára átalakított *Teréz* című novellában a főúri társaságnak már sokkal valószerűbb képét rajzolta meg.[24]

Néha a környezet hangulata szinte átterjedt Gyulai lelkére. Így írta 1847 december 1-jén a kolozsvári Bethlen-otthonból e derült sorokat: „Ma jó estém van. Künn őszi fergeteg zúg, kandallóm vígan ég, pipámban jó dohány füstöl, szóval: minden kedvemre van.“ [25] Örömest időzött Gyulai a grófi családnak vidéki otthonaiban is. Mily gyorsan beleilleszkedett új viszonyai közé 1846 nyarán Apanagyfaluban! Hamarosan összebarátkozott az udvari tisztekkel is; csak így kérhette fel a procuratort, hogy *E.....hoz* című versét a Pesti Divatlap számára lemásolja.[26] Az ősi Bethlen-fészekben nem sok kényelmet igért ugyan a barátságos udvarház, de annál mélyebben érintette a költői kedélyt a Melles patak mosolygó völgye, valamint a százados

[21] Így nyilatkozott Gyulai a Szász Károlyhoz 1847 ápr. 29-én írt levelében, mely Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[22] Lásd id. Bethlen János grófnak Wesselényi Miklós báróhoz 1844 márc. 13-án és ápr. 4-én írt leveleit Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában.

[23] Így gyönyörködött — saját visszaemlékezése szerint — P. Szathmáry Károly is egykor abban az elmés társaságban, melyet, mint Wesselényi Istvánné báróné felolvasója, az özvegy báróné asztalánál együtt látott. (*Emlékeim.* 1884. 50. l.)

[24] Papp Ferenc: *Gyulai Pál irodalmi pályakezdése.* Budapesti Szemle. 1927-ik évi decemberi szám.

[25] Gyulai Pálnak 1847 dec. 1-én Szász Károlyhoz írt levele Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[26] Gyulai Pálnak Pataki Ferenchez 1846 dec. 3-án írt levele szerint.

mult, melyről a családi hagyomány s az ódon, csúcsíves református templom beszélt.[27] Kedves lakóhelye volt a grófi családnak 1847 folyamán Vajdakamarás; ide közel volt Kolozsvár is, hol az országgyűlés folyt. Május 24-én id. Bethlen János gróf értesítette Wesselényi Miklós bárót, hogy nehéz háznépével Vajdakamarásra telepedik ki.[28] Októberben meg Gyulai küldött Vajdakamarásról levelet Szilágyi Sándornak.[29] A kamarási Bethlen-kúria inkább volt takaros, mint tágas, de nyílt verandája gyönyörű kilátást nyujtott az alant húzódó völgyre s a szemben levő hegyekre.[30] Gyulai lelkét is gyakran elragadhatta a mezőségi táj szépsége. Ha — saját kijelentése szerint — 1847 nyarán napestig az erdőn kóborolt tanítványaival, egy kissé maga is szerelmes lehetett a napsugaras vajdakamrási erdőbe. Egyik 1847-ik évi *Egy tavaszi nap* című költeményében is, mikor ábrándozva gondol vissza a kedves leányra s a vele együtt átélt napra, hátterül a zöld erdő képét vázolja. A költői kép szerelmes alakjai hegyen-völgyön járnak, fák alatt nyugszanak, madár szól fejük felett, s úgy érzik, hogy olyan zöld az erdő, olyan kék az ég nem volt soha még. Úgy tetszik, mintha Gyulai a finom vonalú rajzhoz vajdakamarási emlékeit is felhasználta volna.

A fő vonzóerő mégis, mely Gyulait az előkelő család körében tartotta, id. Bethlen János gróf egyénisége volt. Mikor Gyulai a házhoz került, a gróf már többször panaszkodott gyengélkedő egészsége miatt,[31] szellemének rugékonyságát azonban érintetlenül hagyta ötvenöt éve. A társaságban elmésségével egyaránt meghódított nőt és férfiút, öreget és ifjút;[32] a politikában is többre becsülte a helyzet biztos megítélését a divatos elméleteknél. Államférfiúi tekintélyének épen átható elméje s mély emberismerete adott félelmetes arányokat; erdélyi kortársai közül senki sem tudta a politikai eszközöket jobban kihasználni, mint ő.[33] Értett a politikai cselvetésekhez s tudott, ha kellett, óvatos vagy merész lenni. A szabadelvű reformoknak őszinte híve volt, de szélsőséges megvalósításuktól az erdélyi magyarság sorsa miatt félt, azért inkább követte Széchenyit, mint Kossuthot.[34] Jelleméből hiányzott az érvényesülés vágya, de ha a nyílt harcban a babért könnyen

[27] Lukinich Imre: *A bethleni gr. Bethlen-család története.* 1927. 7., 18., 19., 485. l. — Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája.* II. 1900. 30—42. l.

[28] Lásd id. Bethlen János grófnak Wesselényi Miklós báróhoz 1847 máj. 24-én írt levelét Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában.

[29] Lásd Gyulai Pálnak Szilágyi Sándorhoz 1847 okt. 19-én írt levelét a Nemzeti Múzeum levéltárában.

[30] Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen-család története.* 1927. 348. l.

[31] Lásd id. Bethlen János grófnak Wesselényi Miklós báróhoz 1844 márc. 13-án írt levelét Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában.

[32] Gyulai Lajos gr. naplója szerint, mely Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában van, s melyből Lukinich Imre közölt részleteket *A bethleni gr. Bethlen-család történeté*-ben. 1927. 475., 476. l.

[33] Lásd Pálfi Jánosnak *Magyarországi és erdélyi urak* című kéziratát Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában s Lukinich Imrének *A bethleni gr. Bethlen-család története* című művében 1927. 480. l.

[34] Ifj. gr. Bethlen Miklós: *Mult és jelen.* 1896. 7., 8., 34—41. l.

át is engedte párthíveinek, barátságos otthonában szellemes modorával ő alkotta meg a küzdelem tervét s ő jelölte ki a hadállásokat is.[35] Gyulai már távolból érdeklődéssel figyelte id. Bethlen János gróf államférfiúi pályáját; még inkább nőtt tisztelete, mikor közvetlen közelből tekinthetett a rendkívüli egyéniség mélyébe.

Id. Bethlen János gróf annál inkább megszerette a fiatal Gyulait, minél közelebbről ismerte meg jellemét. Bő alkalma nyílt erre, valahányszor a lelkes ifjú a kijelölt iratokat és nyomtatványokat számára felolvasta. Ő, ki maga is legszebb eredményeit átható elméjének köszönhette, teljes mértékben méltányolhatta Gyulai megjegyzéseit, melyek éles ítélőerőről tanuskodtak. S amint nagyra becsülte barátjában, Kemény Zsigmond báróban az írói és költői egyéniségnek rendkívüli erejét, époly rokonérzéssel láthatta azt a komoly törekvést is, mely Gyulainak ifjúkori költői és prózai kisérleteiben jelentkezett. Így vált Gyulai Bethlen grófnak napról-napra bizalmasabb munkatársává. Ily szerepre mutat Gyulainak egy Gáspár Jánoshoz intézett, keltezetlen levele is, mely következtetésünk szerint az 1847-ik év második feléből való.[35a] Itt is egy „Alaktan"-ról s a hozzá tartozandókról van szó, s Gyulai igéri a kért dolgok visszaküldését, mihelyt a gróf átnézte őket. E bensőséges viszonyt jellemezte Gyulai 1847 április 29-én Szász Károlyhoz írt levelében e néhány szóval: „Az öreg úr az egyetlen Erdély arisztokratái közt, kit becsülök és szeretek, s én hozzám igen jóindulattal viseltetik."[36]

Az első kérdés, mely id. Bethlen János grófot Gyulai nevelőkorában a politikai küzdőtérre szólította, az erdélyi urbér rendezése volt. Az 1846 szeptemberében megnyílt kolozsvári országgyűlés is ezt tűzte ki főtárgyául; az ellenzék azonban, amely az urbéri szolgálatokat és jogokat az emberiesség szellemében akarta megállapítani, napról-napra vesztett a térből. Hasztalan vonultatták fel az ellenzék vezérei, köztük id. Bethlen János gróf, legsúlyosabb érveiket a szűkkeblű felfogás ellen; hasztalan mondott le Kemény Dénes báró a kö-

[35] Lásd Gyulai Lajos gr. naplóját Kolozsvárott az Erd. Múzeum-Egylet levéltárában és Lukinich Imrének *A bethleni gr. Bethlen-család története* című művében. 1927. 479. l.

[35a] A keltezetlen levelet néhány mondat híján mai tulajdonosa, Berde Mária úrnő közölte *Gáspár János hagyatékából* című tanulmányában, a Budapesti Szemle 171. kötetében (1917.) a 224. lapon; az ő lekötelező szívességéből olvastam én is az egész levél másolatát. Gyulai levele, bár minden megokolás nélkül, a Budapesti Szemlében az 1850-es évek emlékei közt szerepel, holott határozottan az 1847-ik év viszonyaira illik. A levélben ugyanis Gyulai egy jegyzőkönyvről és egy osztályrendről ír, melyeket az iskolából még nem vitt haza, majd egy látogatásának elmaradását azzal menti, hogy kettőig a fiúk mellett kellett maradnia, végül pedig egy „Alaktan"-t kér a „gróf" számára. Mindezt Gyulai csak 1847 második felében tehette meg, mikor mint a ref. kollégium köztanítója minden nap megfordult az iskolában s kettőig tanította a fiúkat, s mikor mint id. Bethlen János gróf fiainak nevelője az „Alaktan"-t Bethlen grófnak szerezhette meg. A levél tehát az 1847-ik év második feléből való.

[36] Gyulai Pál levele Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

vetségről, hogy a jövőkor előtt minden felelősséget elhárítson magáról; a többség önzésből vagy Jósika Sámuel báró kancellár intésére görcsösen ragaszkodott jogtalan követeléseihez. A sikertelenség annál inkább bántotta id. Bethlen János grófot, mert az erdélyi alkotmány csődjét látta benne. Mikor falusi birtokán értesült róla, Kolozsvárra sietett s a nép nevében tiltakozott az igazságtalan urbér ellen, egyúttal 1847 július 19-én aláírta azt az óvást, melyet Teleki Domokos gróf terjesztett az országgyűlés elé.[37]

A kolozsvári főiskolai ifjúsággal együtt Gyulai Pál is átélte az országgyűlési ellenzék küzdelmének izgalmait, hiszen id. Bethlen János gróf közelében többet hallhatott az eszmei harcnak titkos mozgatóerőiről is. Bizonyára Gyulai is osztotta volna barátjának, Urházy Györgynek nézetét, ki 1847 jan. 15-iki levelében az urbéri vita kezdetéről, főkép Teleki Domokos gróf és id. Bethlen János gróf beszédéről ily lelkesen nyilatkozik: „Sohasem láttam őket oly nemesen küzdeni."[38] Politikai meggyőződését leginkább elárulta Szász Károlyhoz 1847 dec. 1-én írt levelében, mikor barátjának *Erdélyháza* című költeményét bírálva, Erdély dicséretét így igazítja helyre: „Erdély sokkal nyomorúbb romladék, mintsem láthatók lennének *jog* és *szabadság* oszlopai. Erdély költői csak fájdalmat és haragot énekelhetnek, s még az öröm perceiben is sírniok kell, sírniok, hogy örvendeni kell nyomorult engedményeken. Csak az örökváltságról és Kemény Dénesről kellett volna szólnod. Itt lehetett volna sírnod, örülnöd, hogy veled örüljünk és sírjunk."[39] Mily határozottan tükröződik vissza e kiábrándult eszmékben az a csalódás, mellyel az ellenzék, főkép id. Bethlen János gróf tekintett vissza az 1847 nov. 10-én bezárt kolozsvári országgyűlés torzeredményeire! Gyulai még néhány év mulva, 1851-ik évi erdélyi útirajzában is megbotránkozva vetette az 1847-ik évi országgyűlés szemére, hogy szabad megváltás helyett még csak becsületes urbért sem tudott kivívni.[40]

Az a politikai légkör, mely Gyulait id. Bethlen János gróf otthonában fogadta, hamar éreztette sugalló erejét. Itt ismerte meg Gyulai az ellenzék legkimagaslóbb egyéniségeit: Kemény Dénes bárót, ki oly nagy szónoki erővel küzdött az ellenzék élén az örökváltságért, Zeyk Józsefet, Zeyk Károlyt, Weér Farkast, majd a tudós Teleki Domokos grófot, ki a szószéken s a hírlapirodalomban egyaránt felvette a harcot a kormánypárttal. Ezek után az a politikai eszme is, mely az ifjú nevelőt először ragadta költői lekesedésre, mintha azoknak a politikai eszmecseréknek visszhangja volna, melyeket az előkelő társaság folytatott körülötte. Id. Bethlen János gróf már 1844-ben — mint Wes-

[37] — e: *Erdély.* Ujabbkori Ismeretek Tára. IV. kötet. 1852. 647., 648. l. — Kővári László: *Erdély történelme.* VI. 1866. 227—232. l. — *Erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve.* 1846. 264—285. l.

[38] Urházy Györgynek Pataki Ferenchez 1847 jan. 15-én írt levele Irsai Szabó Tiborné Pataki Ottilia úrnő birtokában van.

[39] A levél Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van

[40] Gyulai Pál: *Erdélyi úti benyomások.* (Olcsó könyvtár. 2009—2013. sz. 1921. 27. l.)

selényi Miklós báróhoz írt levelében fejtegette — az erdélyi politika végső céljául az uniót tűzte ki s ennek feltételéül a két országnak összehangzó haladását óhajtotta.[41] 1846 nyarán is azt remélte, hogy a szeptemberben megnyíló országgyűlés a szabadelvű urbérrel a két ország szellemi egységét, majd az uniót segíti elő. Úgy látszik, ekkor írta Gyulai *Szózat* című költeményét, melyet a Pesti Divatlap szerkesztője a szept. 19-iki számban sorolt az elfogadott versek közé.[42] Fiatalos ódájában ő is a szellemi és valóságos unió szószólója; ezt a politikai gondolatot emeli ki következő refrainje:

Légyen szívben és hazában
A magyar közt unió!

Valójában 1847 folyamán is könnyen hajlik Gyulai lírai képzelete a politika nagy kérdései felé. *Székelyföldön* című leíró költeményében is, mikor a bércek világának merész szépségeit veszi számba, egyúttal Erdély régi dicsőségét s elhúnyt szabadságát siratja; a vihar szabadság-énekétől pedig az elnyomott székely nép lelkének magasba szárnyalását várja. Igy 1847 dec. elsei levelében, bár a pártpolitikát sehogy sem tudta összeegyeztetni a költő eszményi hivatásával, a politikai következetességet a költői jellem értékei közt említi.[43] Ily gondolatokkal sodródott Gyulai mindinkább a politikai élet forgataga felé. A kolozsvári főiskolai ifjúság benne látta saját szenvedélyeinek költészetét, azért fogadta el vezéréül. A közös politikai eszmények fűzték Gyulaihoz mind bensőbb szálakkal id. Bethlen János gr. fiát, Miklóst is. A fiatal gróf, kire Szathmáry Károly, mint szépeszű, rajongó ifjúra emlékszik vissza,[44] már ekkor áhitotta az élet izgalmait s gyakran jelent meg Gyulai társaságában a kolozsvári politikai élet színpadán.

Különösen jelentős szerepet juttatott Gyulainak az a nagy harc, mely 1848-ban Magyarország és Erdély egyesítéséért folyt. A harcot a magyarországi márciusi események indították meg, éltető lelke azonban Kolozsvárott id. Bethlen János gr. volt. Minthogy a papirossá vált erdélyi alkotmánytól már semmi jót sem várhatott, nem válogatott az eszközök között, hogy minél előbb kierőszakolja az unió megvalósítása céljából az országgyűlés összehívását. Majd nyilvános gyűléseken szónokolt, majd a háttérből irányította a zajongó tömegeket, majd meg a kormányzó termében próbálta ki rábeszélő tehetségét. Így nem csoda, ha barátai és ellenfelei az ő művének tartották az egész politikai hadjáratot. Mennyire összeillett a messzire tekintő államférfiú tervével az a

[41] Id. Bethlen János grófnak Wesselényi Miklós báróhoz 1844 márc. 13-án írt levelét Lukinich Imre közölte *A bethleni gr. Bethlen-család története*-ben (1927.) a 484. lapon.

[42] Lásd Vachot Imrének szerkesztői üzenetét a Pesti Divatlapnak 1846 őszelő 19-iki számában a hátlapon. Gyulai verse először a Pesti Divatlapnak 1846 télelő 26-iki számában jelent meg; újra kiadta Papp Ferenc *Gyulai Pál irodalmi emlékei* című gyűjteményében. (1926.) 68—70., 164., 165. l.

[43] Gyulai 1847 dec. 1-én Szász Károlyhoz írt levelében rója meg az ifjú Magyarországot politikai következetlenségéért.

[44] P. Szathmáry Károly: *Emlékeim.* 1884. 51. l.

költői ábránd, melyet Gyulai nem rég annyi szeretettel színezett ki *Szózat*ában! Épen ez a belső összhang tette az ifjúság lelkes vezérét fontos tényezővé id. Bethlen János gr. politikai számításaiban.

Mikor márc. 20-án a bécsi és pesti forrongások híre Kolozsvárra érkezett, az egész várost elfogta a Magyarországgal való egyesülés vágya; a mozgalom szálait azonban ekkor is id. Bethlen János gr. tartotta kezében. Ő hívta össze az értekezletet, melyen a polgárságot s az ifjúságot a legélénkebb részvételre szólította fel. Másnap majd a város gyűlésén szólt az unió érdekében, majd az ifjúság vezéreivel váltott szót, úgyhogy óhajtása szerint a kormányzó részint a polgári küldöttségnek, részint a fáklyásmenet közönségének igérte meg az országgyűlés kieszközlését.[45]

Az izgalmas napok hangulata Gyulai lelkét teljes mértékben megragadta. Lázas tevékenységét maga vázolta Szász Károlyhoz írt levelében.[46] Úgy látszik, a Bethlen-féle értekezlet értelmében járt el, mikor márc. 20-ának éjjelén társaival együtt feliratokat ragasztott a falakra s mozgosította a kávéházak népét. Még inkább kijutott neki az izgalomból márc. 21-én. Az ifjúsággal együtt előbb a városház előtt foglalt helyet, azután az utcákat járta végig, miközben az uniót éltették. A polgári küldöttséget ő is elkísérte a kormányszék palotájába, s neki is része volt abban, hogy a tömeg rendzavarás nélkül jutott a ref. kollégium udvarára. Itt az erkélyről Gyulai és Bethlen Miklós mondtak lelkesítő beszédet. Ők voltak az ifjúság szónokai az esti fáklyásmenetnél is; a kormányzót Bethlen Miklós üdvözölte, id. Bethlen János grófnál meg Gyulai tolmácsolta az ifjúság érzelmeit. A nap befejezéséül a fáklyavívő ifjak a ref. kollégium udvarán máglyát raktak fáklyáikból, s ez alkalommal is, mint a nap folyamán többször, felhangzott Gyulainak márc. 21-ére írt dala:

Nyugat felől testvérink ajkiról
A szent szabadság mennydörgése szól.[47]

A mámor, mely Gyulai lelkét a mozgalmas napon eltöltötte, ott rezeg még levelének soraiban is, melyekkel másnap, márc. 22-én barátja előtt érintette viharos élményeit.[48] Mennyire boldoggá tette annak tudata, hogy a történelemnek, bármily kis mértékben, eszközévé lehetett! Még néhány nap mulva is az egész ifjúság vezéreként nyilatkozott az Erdélyi Hiradóban, hogy visszautasítja azokat a vádakat, melyekkel a konzervativ Mult és Jelen igyekezett a tüntetés értékét leszállítani.[49]

[45] Igy írja le a mozgalmat Gyulai Szász Károlyhoz 1848 márc. 22-én intézett levelében, valamint Kővári László *Erdély története 1848—49-ben* című művében (1861.) a 3—9. lapokon.

[46] Gyulainak Szász Károlyhoz 1848 márc. 22-én írt levele Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[47] A Gyulai dalára vonatkozó adatot az Erdélyi Hiradónak 1848 márc. 23-iki száma szolgáltatta. A dal újra megjelent Papp Ferenc gyűjteményében: *Gyulai Pál irodalmi emlékei*-ben 93., 94., 168. l.

[48] A levél Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

[49] Erdélyi Hiradó. 1848 márc. 26-iki szám.

Mindazáltal nyilatkozataiból hiányzott a pesti márciusi ifjaknak túltengő önérzete. Szász Károlyhoz küldött értesítésében is inkább érdekelte a nagy nap jelentősége, mint saját szereplése; saját daláról csak, mint az ez alkalomra készült dalról emlékezik meg. Pedig dalát és nevét ajkára vette a nép. Márc. 21-ike után is néhány nap mulva a kolozsvári zenekar hangversenyén Gyulai unió dalát énekelte az énekkar, s az ő és Petőfi verseit osztogatták díszkiadásban a közönségnek.[50]

A rohamosan terjedő mozgalom ellenére azonban a várva-várt eredmény késett. Márc. 28-án a nagy változás hőseinek ünneplése alkalmával id. Bethlen János gr. a kormányzót is éltette ugyan,[51] de a kormányzó ápr. 3-án a kolozsmegyei küldöttségnek az országgyűlésre vonatkozólag nem adott megnyugtató feleletet, a zajongó tömeget meg ridegen elutasította.[52] Az országgyűlés összehívását leginkább azok a napok biztosították, melyeken az udvarhelyszéki küldöttség Kolozsvárott járt. Gyulai ezúttal is találkozott id. Bethlen János gróffal a közös célban. Bethlen gr. majd a székelyeknek a kormányzóval szemben érzett bizalmatlanságát oszlatta szét, majd pedig a kormányzóval értekezett a küldöttség fogadása előtt az adandó válasz ügyében. Gyulai és az ifjúság viszont mindent elkövettek, hogy tüntetésükkel a küldöttség jelentőségét minél inkább emeljék. Ápr. 8-án a város falain kivül fogadták a székelyeket, este pedig a Biasini-szálló előtt fáklyás menettel tisztelték meg őket. Itt az üdvözlő beszédet Gyulai egy székre állva mondta el. Beszélt a győzelmes Budáról s a könyörgő Erdélyről, megfenyegette az uralkodó átkos rendszert, főkép a mindenható Jósika-családot, végül üdvözölve a székely küldötteket, ápr. 9-ére írt költeményének következő refrainjét idézte:

Megesküszünk életre, halálra,
Szabad s egy lesz a magyar hazája.

A rendkívüli hatást jelezték a tömegnek zúgó közbekiáltásai s éljenzései.[53] A tömeg hangulatát élesztette Gyulai a fáklyásmenet után is, mikor a Biasini-vendéglő nagy közönsége előtt azokból a politikai költeményekből olvasott fel, melyeket barátaival: Mentovichcsal és Szász Károllyal együtt a *Nemzeti szinek* című füzetben foglalt össze.[54] Maga írta Szász Károlynak, mily lelkesedéssel fogadták szavalatát a székely atyafiak.[55] Ilyen módon Gyulai is hozzájárult az ápr. 10-iki sikerhez, ahhoz, hogy a kormányzó a székely küldöttség előtt május 29-ikét hirdette ki az országgyűlés megnyitásának napjául.

[50] Mult és Jelen. 1848 márc. 31. szám.
[51] Erdélyi Hiradó. 1848 márc. 30. szám.
[52] Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja.* 1907. 163., 164. l.
[53] Igy adja elő 1848 ápr. 8, 9, 10-ének eseményeit az Erdélyi Hiradónak 1848 ápr. 11-iki száma.
[54] *Nemzeti szinek.* Irták Gyulai P., Mentovics F., Szász K. Kolozsvártt. 1848. Barráné és Steinnál.
[55] Gyulainak Szász Károlyhoz 1848 ápr. 10-én írt levele Szász Károly, volt képviselőházi elnök birtokában van.

Az állandó izgalom, melyet Gyulai ápr. 10-iki levelében igazi elemének nevezett, egész tartalmasságával nyilatkozott a fiatal költő politikai verseiben, melyeket a *Nemzeti szinek* című füzet május közepe táján hozott napfényre.[56] Ezekből is leghatározottabb lírai eszmeként az unió gondolata bontakozott ki. Annál inkább hatalmába ejtette a nagy kérdés Gyulai lelki világát máj. 29-ének közeledtével. Az országos ügy azonban annyi egyént szólított csatasorba, hogy a kolozsvári unió-mozgalmak régebbi szereplői mindinkább háttérbe szorultak. A kolozsvári ifjúság tovább folytatta ugyan gyűléseit, de legfeljebb a pesti küldöttséget fogadta nagy diadallal, vagy az országgyűlés kimagasló alakjait, mint Wesselényi Miklós bárót, ünnepelte; a pestieket május 27-én este a Biasini-vendéglő előtt épen Gyulai fogadta a kolozsvári nép nevében. Id. Bethlen János gr. is megelégedett a nemzeti gyűlés elnöki székével; a szónoki dicsőséget barátainak: Wesselényi Miklós bárónak, Kemény Dénes bárónak s id. Szász Károlynak engedte át. Leginkább ezek vívták ki az uniót a május 29-iki és 30-iki országgyűlésen.[57] Így Gyulai számára sem maradt más feladat hátra, mint hogy a nagy napnak, május 30-ának eseményeit híven jegyezze fel az Erdélyi Hiradóból alakult Kolozsvári Hiradóban.[58] Míg Erdély utolsó napjának jelentőségét s minden részletét méltatta, saját szavai szerint úgy tetszett neki, mintha álmodnék, s csak a képzelet játszanék vele.

Pedig ha Gyulai visszatekintett volna saját élményeire, ott is felfedezhette volna azokat a jelentős erőket, melyek az unió-mozgalmat diadalhoz segítették. Gyulai, mint az ifjúság vezére, legjobban tudhatta, miként terjedt át az ifjúi szív nemes szenvedélye a város polgárságára s a kis bérces hazára. Ő ismerhette legközelebbről azt az államférfiui művészetet is, mellyel id. Bethlen János gr. a legellentétesebb egyéneket tudta kitűzött céljának szolgálatába állítani. Hogy e politikai tényezőknek döntő hatását mások is észrevették, mutatja Récsey Ádám bárónak barátjához, id. Bethlen János grófhoz 1848 májusában írt levele, főkép a következő rész: „Hallottam, hogy a református kollégium diákjai Kolozsvárt kikiáltották az uniót. Mondják, hogy a demonstráció a te mesterséged; ismerlek, kedves vén János, s azért én is azt hiszem, hogy te vagy az egész mozgalom intézője."[59] A viszony azonban, mely a kolozsvári ifjúságot s benne Gyulait id. Bethlen János grófhoz kötötte, sokkal nemesebb volt, mint aminőnek Récsey br. képzelte; tulajdonkép az eszmények közösségén alapult.

Az izgalmas napok, melyeket Gyulai id. Bethlen János gr. körében élt át, nem maradhattak hatás nélkül a fejlődő írói és költői egyé-

[56] Erdélyi Hiradó. 1848 máj. 14-iki szám.

[57] Erdélyi Hiradó. 1848 máj. 28-iki és máj. 30-iki számok. — Kővári László: *Erdély története 1848—49-ben.* (1861.) 40—49. l.

[58] Gy.: *Kolozsvár. máj. 30.* (Kolozsvári Hiradó. 1848 jún. 2-iki szám.) A cikkben Gyulaira vall a *Gy.* írói jegy mellett a cikkíró kimüvelt stílusa. Gyulai nyilatkozhatott magáról a szerzővel így is: „De én nem szeretem a frázisokat". Szász Károly püspök is említi a Vasárnapi Ujság 1869 dec. 12-iki számában, hogy 1848-ban minden toll a politikai irány felé fordulván, Gyulai cikkeket írt az Erdélyi Hiradóba.

[59] Ifj. gr. Bethlen Miklós: *Mult és jelen.* 1896. 11. l.

niségre. Politikai felfogása itt nyert határozott jellemet. Grófjával együtt éles határvonallal választotta el a szabadelvű gondolatot a felforgató eszmétől, azért már e korból ered Széchenyi iránt érzett nagy tisztelete. Id. Bethlen János gr. mellett ismerte meg az erdélyi politika rejtelmeit, s csak őt követte, mikor lelkesedésében mértéket tartott, s mikor a diadalban is látta a lappangó veszélyeket. Mennyi politikai érettséggel törekedett május 30-áról szóló cikkében a románok és szászok nemzeti érzékenységét lefegyverezni.[60] Az a nemes izgalom, mely Gyulai lelkét 1848 tavaszán eltöltötte, rokon ugyan a kornak, különösen az ifjú Magyarországnak romantikus szabadságvágyával: mégis az ifjú Gyulai, bár nagy költőnek tartotta Petőfit, politikai törekvéseiben inkább volt id. Bethlen János gróf tanítványa, mint Petőfi utánzója. Még az unió eszméjének költői terjesztésében is néhány hónappal megelőzte Petőfit. Politikai vezérétől tanulta Gyulai azt a hazaszeretetet is, mely minden áldozatra kész, de a haza ügyét semmiért, még a dicsőségért sem kockáztatja. Amily emelkedett érzéssel vezette egykor a lelkesült tömeget Kolozsvár utcáin, épúgy tudott vezérével együtt visszahúzódni, ha a politikai érdek másokat állított homloktérbe. S ki tudná megállapítani, mit köszönt Gyulai, a lélekelemző költő, a nagy államférfiú emberismeretének? Annyi bizonyos, hogy lélekrajzai s a belőlük kivillanó lélektani ismeretei rendkívüli fejlődést árulnak el azokban az években, melyekben annyiszor hallhatta Bethlen János grófnak mélyértelmű megjegyzéseit a kor szereplő alakjairól.

A kíváló egyéniség hatásának köréből Gyulait a viszonyok rohamos bonyolódása, másrészt emelkedő írói becsvágya szakította el. Récsey Ádám br., a későbbi, alkotmány ellenére kinevezett miniszterelnök, már 1848-ik évi márciusi levelében megigérte id. Bethlen János grófnak, hogy az unió megteremtése a románok fellázítását vonja maga után.[61] Az ígéret beváltásával megkezdődött az erdélyi magyarság védekezése. Az iskolák elnéptelenedtek, s az előadások összezavarodtak. Gyulainak sem volt többé keresni valója sem a kolozsvári ref. kollégiumban, sem kis grófi növendékei mellett. Tekintete már ekkor Pest felé fordult; ott akart az irodalomban tájékozódni és hatni. Tervének megvalósítására kitűnő alkalom nyílt május végén, mikor Teleki Domokos gróf, a pesti országgyűlés képviselőjelöltje, titkárául hívta meg.[62] Gyulai elfogadta az ajánlatot. Vonzotta a nagy míveltségű grófnak nemes politikai egyénisége, de különösen vonzotta Pest, a magyar politikai és irodalmi élet Mekkája.

[60] Kolozsvári Hiradó. 1848 jún. 2-iki szám.
[61] Ifj. gr. Bethlen Miklós: *Mult és jelen.* 1896. 12. l.
[62] Teleki Domokos gróf számadáskönyvében, melyet a gernyeszegi Telekilevéltár őrzött meg számunkra, 1848 május 21-én tűnik fel először Gyulai Pál kezeírása, jún. 7-én pedig neve.

Kierkegaard személyisége és gondolkozása.*

Irta: **Dr. Tavaszy Sándor.**

Előadás az EME. bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1930. február 6.-iki ülésén.

Tartalma: 1. Általános szempontok K. jelentőségének megítéléséhez. 2. K. élete. 3. K. személyisége. 4. K. kapcsolatai a filozófiai gondolkozás történetében. 5. A valóság problémája K. beállításában. 6. A megismerés problémája K. beállításában.

1. Kierkegaardnak, a rendkívüli lángelméjü dán gondolkozónak, neve alig ismert a magyar tudományos irodalomban. Egypár rövid megemlékezés, néhány recensió szól róla s ezeken kívül két egészen rövid építő írata jelent meg magyar fordításban. Kierkegaardt valamikor nagyon nyugtalanította az a gondolat, hogy eljön az idő, amikor docensek és professzorok kezébe kerül s tanítása tudományos értekezések tárgyául fog szolgálni.[1] Ha a nagy német tudományosság nem is respektálta Kierkegaardnak ezt az aggodalmát, a magyar tudományosság annál inkább. Ma azonban, amikor nagyszerű szellemi hagyatéka kezdi az egész komoly európai szellemi életet befolyásolni, elérkezett az ideje, hogy mi magyarok is számbavegyük ezt a rendkívüli szellemet és valami csodálatos ihlettségtől áthatott, belső szenvedélytől fűtött alkotásait. Magát költőnek és gondolkozónak vallja,[2] azonban megállapíthatjuk, hogy azok közé a nagyságok közé tartozott, akik nem skatulyázhatók. Kierkegaard nem költő, bár a legmagasabb szárnyalásu költői intuicióval rendelkezik; nem filozófus, de a legmélyebb és a legelvontabb reflektálásra képes; nem psychológus, de az emberi lélekben úgy olvasott, mintha a tenyerében lett volna kibontva; nem humorista, de az élet és a világ, az egyes ember és az emberi társadalom nevetséges oldalait az utolsó évszázadban senki úgy nem látta s olyan sokratesi iróniával azt leleplezni nem tudta, mint Kierkegaard; nem is pap, de a legnagyobb igehirdetői kharismákkal volt felruházva, és végül nem társadalmi reformátor, mégis a legmélyebb forradalmi személyiségek közé tartozik. Épen ezért, ha belső szellemi alkatát vizs-

* Ez a dolgozat egy része a Kierkegaard filozófiáját a maga egészében kimerítő, most készülő nagyobb tanulmánynak.

[1] Harald Höffding: *Sören K. als Philosoph.* III. Aufl. Stuttgart, 1922. 1. l.

[2] Kierkegaard: *Am Fusse des Altars.* Deutsche Übersetzung von Th. Haecker. München, Vorwort.

gáljuk, azt találjuk, hogy nagy ellenmondásoktól feszül s nagyszerű reflexiói, gondolatai és látásai ezeknek az ellenmondásoknak a kirobbanásaiból születnek. „Az én lényem a búskomorság...“,[3] „az én búskomorságom az én leghűségesebb szerelmesem...“,[4] — halljuk szakadatlanul Kierkegaardtól. A legmélyebb és a legkomolyabb bűnbánatban élő keresztyén aszkéta, de fölényes iróniával, sőt szárkázmussal teli humora soha el nem hagyja. A hivatalos egyházi keresztyénségnek kérlelhetetlen ellensége, s mégis evangéliumi hite annyira komoly és mély, hogy egyenesen idegen. A „Der Augenblick“ című röpirataiban a legtámadóbb gőggel lép fel minden tekintéllyel szemben, de másfelől a világ legalázatosabb embereinek egyike. Alig 42 évre terjed élete s ezalatt az idő alatt szakadatlanul ontja gazdag tartalmú írásait s másfelől a legvéksőkig mindent elkövet, hogy személye művei mögött háttérbe maradjon. Elmondhatjuk, hogy Kierkegaard a mult század nagy személyiségei között egyike azoknak, akik koruk lelkének mélyére láttak, s azoknak a nagy egyetemes emberi szükségeknek, amelyek az emberi lét problematikáját képezik, a legfrappánsabb módon adtak kifejezést.

2. *Sören Kierkegaard* 1813 május 5-én született a dán fővárosban, Kopenhágában.[5] Atyja, Michael Pedersen Kierkegaard, gyapjú és gyarmatárúkereskedő, aki azonban fia születése idejében már akkora vagyonnal rendelkezett, hogy lemondott minden külső foglalkozásról s csak a lét és élet nagy kérdései felett folytatott elmélkedéseivel tölti ki minden idejét.[6] Az öreg Kierkegaard ugyanis sanyarú sorsú, szenvedésekkel teli gyermekkorából egy olyan rettenetes örökséget hozott magával, amely léte mélyéig ható nyugtalansággal és vívódással töltötte el éjjeleit és nappalait. Az öreg Kierkegaard, gondolkozónk atyja, gyermekkorában juhpásztor volt, aki a jütlandi mezőkön, nyáját legeltetve, az éhségtől, a csípős, éles pusztai szelektől annyit szenvedett, hogy egy kétségbeesett órában felment egy dombra és megátkozta az Istent. És, amit a gyermek elkövetett, azt a férfi még 82 éves korában sem tudta elfelejteni.[7] Nemcsak: de ez a borzasztó esemény szabta meg nemcsak az ő, de gyermekei s ezek között is, elsősorban Sören Kierkegaard külső és belső életét is. Ez a rettenetes átok szakadatlan bűnbánattartásra kényszerítette nemcsak az apát, de a fiút is. Ennek az Isten színe előtt való folytonos leszámolásnak s az Isten által

[3] *Stadien auf dem Lebensweg* c. műve (Diederichs Verlag) 173—174. l.

[4] *Entweder — Oder* c. műve (dánból fordította: O. Gleiss, VI. kiadás), Dresden u. Leipzig, 1927. 20. l.

[5] Életrajzához lásd mindenekelőtt S. Kierkegaard: *Die Tagebücher.* In zwei Bänden ausgewählt und übersetzt von Theodor Haecker, Brenner-Verlag, Innsbruck, 1923; Höffding i. m.; Arnold Gilg: *S. K.* Chaiser-Verlag, München, 1926. A. Genner: *S. K.* (S. Kierkegaard und K. Barth.) Verlag Strecker, Stuttgart, 1925.

[6] *Sören Kierkegaards Familie und Privatleben,* von S. K.-s Nichte, Fräulein K. Lund, Übersetzt von Julie von Reinecke (Anhang in S. Kierkegaard: Ausgewählte Christliche Reden). Verlag Töpelmann, Giessen, 1909. 114. lap.

[7] *Tagebücher:* I. 238. l.

való ítélettartásnak hatása egy egészen különös zordon légkört teremtett a szülői házban. Ha voltak is, aminthogy voltak tiszta, derült, sőt vidám órák is ebben a házban, de hirtelen jövő villámcsapásként sujtott be minden ilyen órába annak a rettenetes eseménynek megrázó emléke. Fel-felcsillant a bűnbocsánat reménysége mindnyájuk szivében, de a „csendes kétségbeesés" — amint Kierkegaard kifejezi, — állandóan átfogva tartotta különösen az apának, de a gyermekeknek is a lelkét. Atyjáról azt jegyzi fel, hogy ő volt a legbúskomorabb ember, akit valaha csak ismert, de viszont ő volt az, akiben az atyai szeretet mivoltát megismerte, s ami még ennél is több, ez a szeretet vezette őt reá az Isten atyai szeretetének megismerésére. Az Isten haragjától való félelem s a bűnbocsánatért és üdvösségért való tusakodás *gondja* egymást felváltva követték s a boldog gyermeki gondatlanság öröme csak egy-egy intermezzo volt ebben a feszültségtől terhes, lefojtott, belső viharoktól átjárt házban. Ez a magyarázata annak, hogy Kierkegaard az atyjától, aki fia vallásos nevelésére nagy gondot fordított s azt maga irányította, az angyalokról, a gyermek Jézusról nagyon keveset hallott, annál többet a Megváltó Krisztusról, aki megfeszíttetett a mi bűneinkért s aki magára vette a mi bűneinket. Rendkívüli képességeinél fogva az iskolában messze kimagaslik társai közül, akik bámulják és tisztelik ugyan, de barátságot nem tudnak vele kötni. Ebben akadályozta őt is és társait is a terhes atyai örökség: „a csöndes kétségbeesés", amely elömlött egész egyéniségén s mint valami megfoghatatlan ködfátyol fogta körül egész alakját, de akadályozta az is, hogy a sokratesi irónia későbbi mestere már tanuló-éveiben jelentkezett. 1830-ban a kopenhágai egyetemen találjuk, mint a theologiai fakultás hallgatóját. Nem a saját kedve ösztönzésére, hanem atyja kívánságára adja fejét theologiai studiumokra. Ez a tény még súlyosabbá tette a theologiai tudomány ellenmondásoktól terhes, kételyektől ostromolt világában való lelki harcait. Már mint kezdő theologus megérzi, hogy a keresztyén hit nem az értelem dolga, s ha a keresztyénség csak emberi értelmi mű, akkor a filozófia mellett nincs létjogosultsága, vagy pedig értelemellenes, s akkor meg vagy olyan „rettenetes kolosszus", amelyet nem bír hordozni, vagy olyan „radikális kura", amelyet alig képes kiállani, ellene minden idegszála tiltakozik. Úgy érzi, hogy a keresztyénség levegője oly tikkasztóan nehéz, hogy azt akármilyen közönséges ember nem képes elviselni. Szeretne szabadulni attól, de nem tud.[8] A lelkére nehezedő nagy problémákkal olyan rendkívüli küzdelmet folytat, hogy azt minden rendkívüli szellemi képességei dacára sem tudja elviselni s narkotikum után nyul. Színházak, hangversenyek látogatására veti magát, majd kedélyes baráti körben, a kávéházi élet zajában próbál menekülni saját magától, de amint bevallja, sohasem tudott igazi „élvező" lenni. Megjárja a tékozló fiú útját, egészen az utolsó stádiumig, amikor megborzad önmagától. Elszakad az atyai háztól, atyjában egy szerencsétlent lát, akinek tragédiája, mint átok kiséri egész családját. Életútja éveken

[8] *Tagebücher.* I. 24. kkl., 40. kkl.

át lefelé halad, míg aztán 1836-ban végbemegy lelkében „a nagy földrengés", amikor ismét magához tér s útja ismét felfelé haladó lesz. Visszatér az atyai házba, kibékül atyjával, aki nemsokára 1838 augusztus 9-én meghal. Nagy vagyon örököse lesz s egy évtized után, 1840-ben, leteszi theologiai államvizsgáit a legfényesebb eredménnyel. Bár nagyon szeretne elvonulni a világtól valami kis faluba, ahol az Isten igéjét hírdetné, de már nem tudja megtenni. Nem engedi „csöndes kétségbeesése", de nem engedik nagy lelki kérdései sem, amelyek folytonosan nyomon kisérik s akarata ellenére szabják meg pályáját. Filozófiai tanulmányokkal kezd foglalkozni s 1842-ben Berlinbe megy, ahol Schellinget hallgatja: kezdetben nagy lelkesedssel, de hamarosan rájön, hogy nincs az ő számára mondanivalója. Itt kezdi írni nagy művét *Entweder — Oder* címen. Ebben készül leszámolni saját magával is, de tulajdonképpeni célja, szembeállítani a csábító varázsu aesthetikumot az egyszerű igazságu s csöndes szépségű ethikumot, sürgetve a kettő közötti döntést. Ez a műve 1843-ban Kopenhágában jelent meg s hazája első filozófiai-aesthetikai írójává tette. Visszavonul Kopenhágába s minden idejét írói munkásságának szenteli. Egy-egy sétára, egy-egy hosszabb kirándulásra hagyja el szobáját, hogy pihenjen és felfrissüljön. Az 1843-tól 1846-ig terjedő időszak rendkívül gazdag a Kierkegaard életében. A nagyszerű alkotások periodusa ez. Úrrá lett „csöndes kétségbeesésé"-n, búskomorságán s az alkotó erejének lángja magasra csap. Egészségesnek, frissnek, bővérűnek érzi magát. Szavát adja, hogy gondolatainak utolsó konzekvenciáit is levonja. Meg is teszi s kérlelhetetlen az igazság kimondásában.

Kierkegaard életének utolsó periodusa az 1846-tól 1855-ig terjedő évtized. Ez az évtized élete legnehezebb és legkétségbeejtőbb korszaka. Az egész művelt és tudós dán társadalom által rendkívül tisztelt tudóst egy váratlan és aljas sajtótámadás éri az egyik kopenhágai utcai lap részéről, amelyet a túlérzékeny, állandó lelki feszültségben élő tudós nemcsak nem tud elviselni, de még meg is növeli azt annyira, hogy végre az egész társadalom támadásává szélesíti ki. Fájdalmasan kell tapasztalnia, hogy az egész keresztyén társadalomban nem akadt egyetlen lélek sem, amely a vele való együttérzésnek kifejezést mert volna adni. Egyedül érzi magát s rettenthetetlen bátorsággal vívja a harcát, már nemcsak egy lap, nemcsak egy irány, hanem az egész hivatalos egyházi keresztyénség, az egész uralkodó társadalom ellen. A keresztyén társadalom gyöngéit, érzékeny pontjait olyan élesen talán senki meg nem látta a múlt század folyamán, senki olyan kérlelhetetlen kritikával és gyilkos gúnnyal le nem leplezte azokat, mint Kierkegaard.[9] Ezek között a harcok között, állandó irodalmi munkásságot folytatva, betegség nélkül, utolsó erőit is felőrölve, érte a halál. 1855 november 11-én, 42 éves korában, távozott ebből a világból.

Kierkegaard művei megjelenésük rendjében a következők: 1. *Begriff der Ironie mit ständiger Rücksicht auf Sokrates* (1841), übersetzt von W. Kütemeyer, Kaiser-Verlag, 1929. 2. *Entweder — Oder* (1843), übers. v. O. Gleiss,

[9] S. Kierkegaard: *Der Augenblick* (egy gyűjteményben 9 szám). Ford.: Chr.Schrempf, Verlegt bei E. Diederichs in Jena, 1909.

Leipzig, 1927. 3. *Furcht und Zittern.* 4. *Wiederholung* (ez utóbbi kettő együtt 1843), Chr. Schrempf-féle fordítás, Diederichs-Verlag, 1923. 5. *Philosophische Brocken* (1844), ugyanaz a fordítás, Diederichs Verlag, 1925. 6. *Der Begriff der Angst* (1844), Diederichs Verl. Jena, 1923. 7. *Stadien auf dem Lebensweg* (1845), Diederichs, 1922. 8. *Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift* (1846), Diederichs 1925. 9. *Die Krisis und eine Krisis im Leben einer Schauspielerin* (1848), Übersetzt v. Th. Haecker, Innsbruck, 1922. 10. *Die Krankheit zum Tode* (1849),Jena, Diederichs 1924. 11. *Einübung im Christentum* (1850), Jena, Diederichs 1924. 12. *Der Gesichtspunkt für meine Wirksamkeit als Schriftsteller* (1851), Jena, Diederichs 1922. Életében ezeken kívül több beszéde jelent meg, amelyek valóságos értekezések különféle vallási, erkölcsi és világnézeti kérdésekről. Ezek a Kierkegaard főbb művei. Ezeken kívül német fordításban megjelentek még a következők, amelyek, jórészükben, életében nem jelentek meg: 1. *Religiöse Reden,* Übers. v. Th. Haecker, München, 1922. 2. *Am Fusse des Altars,* Übers. v. Th. Haecker, München, 1922. 3. *Der Pfal im Fleisch,* Übers. v. Th. Haecker, Innsbruck, 1922. 4. *Die Reinheit des Herzens,* Übers. v. K. Geismar, München, 1924. 5. *Agitatorische Schriften und Aufsätze* 1851—55. Übers. v. Dorner u. Schrempf, Stuttgart, 1896. 6. *Kritik der Gegenwart,* Übers. v. Th. Haecker, Innsbruck, 1922. 7. *Der Begriff des Auserwählten,* mit Nachwort von Haecker, 1917. 8. *Die Tagebücher,* I—II. Bände, Übers. v. Th. Haecker, Brenner-Verlag, Innsbruck, 1923.

3. *Kierkegaard* életútját szemlélve, az a benyomásunk, hogy ez az élet, ha külső eseményeit tekintjük, éppen olyan egyhangú, egyvonalu, mint akármilyen más tudós élet. Ha azonban *belülről* nézzük, rendkívül színes, gazdag, mozgalmas, tele viharos küzdelmekkel, szenvedélyes belső harcokkal, magasra csapó élményekkel, tragikus mélységekkel. A Kierkegaard lelke síkjában alig vannak napfényes, derült oldalak, ellenben tele van szakadékokkal; felette villámok cikáznak, magasfeszültségű viharok dúlnak. Ebben az életben szinte állandóan zeng az erkölcsi világ kategorikus imjerátivusának fenséges, de zordon hangja, de nem valamely kiszámítható emberi magasságból, hanem egyenesen a Sion magasságából s ez a hang a törvényadó Úristen kijelentéséből zeng ki és visszhangzik a Kierkegaard szivében. Ez a hang legtöbbszr, mint ítélet csendül meg úgy hevesen dobogó szivében, mint hideg, reális logikáju értelmében. Ítéletté válik ez a hang, mert amilyen éles tisztasággal hallja az erkölcsi törvényt, épen olyan finom érzékkel rendelkezik az érzéki világ és élet csábító varázsu szépségeit meglátni és megragadni. Épen ezért a *Kierkegaard személyiségét elsősorban az etikai igazság és az esztétikai szépség határozzák meg, de nem mint egymás mellett álló, vagy egymást kiegészítő, tehát egymással azonosuló ideák, hanem mint egymást kizáró, egymásnak ellentmondó életszférák.* Kierkegaard személyiségében meg nem szűnik a harc a közvetlen örömöket kináló esztétikus élet és a mindennapi élet felett álló etikus élet között. A sokratesi dialektika, amellyel folytonosan él, nem egy tudós módszer reá nézve, hanem saját szubjektiv élete ritmusának kifejezése. A szövevényes, rendkívül tagolt, sokfelé ágazó élet-dialektikája szól gondolkozása dialektikájából is. Kierkegaard személyében nem ez határozza meg azt, hanem amaz határozza meg ezt. A való élet és az életteljes gondolkozás épen ezért a legközvetlenebb kontaktusban állanak egymással. Nem arra kiváncsi, hogy mit kell megismernie, hanem arra, hogy mit kell cselekednie. Nem az előtte hideg, holdfénnyel ragyogó igazság csábítja, hanem az

ismeret imperátivusa, amelyet élete alkotórészévé szeretne tenni.[10] És mégsem nevezhető abban az értelemben „élet filozófusá"-nak, amilyen értelemben pl. annak nevezhető Schopenhauer vagy Nietzsche. Nem egyszerűen az életet szomjuhozza, hanem az igazságban való életet, amelyet egész dialektikai sokféleségében akar megragadni. *Kierkegaard személyiségét tehát továbbá a rendkívül erős reflektáló hajlam határozza meg.* A való élet igazsága nem közvetlenül adott, hanem sokféle közvetítéssel feladott igazság. Ugyanazt a kérdést ennélfogva újra és újra körüljárja s a reflexiók bonyolult huzalain keresztül villan fel teljes fényességében az igazság, mint a vakító fényű villamos csillár lángja, amely a drót-huzalok százain keresztül jut el otthonunkba. Amiképpen az ugyanazon középpont körül elhelyezkedő körök újból és újból meghatározzák ugyanazt az egy pontot, úgy tér vissza a koncentrikus körök példájára, ugyanarra kérdésre, míg ismerő ösztöne elpihen legalább egyidőre, de sohasem véglegesen. Kierkegaardra nézve nincs egyetlen egy véglegesen megoldott igazság sem, mert minden igazság új és új feladatot ró rá, hogy újból és újból revizió alá vegye. Ebben a tekintetben Sokrates nyugtalansága élteti sokratesi dialektikáját. Az igazság meg nem szakadó döntés elé állítja. Az „Entweder-Oder", az „aut-aut", a „vagy-vagy", „... az; ami lehetségessé teszi a fenálló borzasztó ellentéteket mozgásba hozni" [11] — mondja Kierkegaard. Különösképpen róla mondhatjuk el, hogy élete folytonos belső mozgalmasságban, szakadatlan belső aktivitásban van. A definició nem az ő életeleme, vagy csak abban a sokratesi értelemben, hogy a megnyert definicióban új hajtóerőt nyer, hogy tovább kérdezzen, hogy új és új definiciókon át haladjon az igazság felé.

Ha személyisége további jellemző vonásait kutatjuk, különösen szemünkbe tűnik rendkívül érzékeny erkölcsi gondolkozása. Amilyen élesen tud különböztetni az esztétikus élet különböző árnyalatai között, épen olyan élesen tud erkölcsi lelkülete és ismerőképessége az élet különböző erkölcsi mozzanatai között különbséget tenni s azokra visszafelelni. Élete minden eseményét egy-egy nagy erkölcsi fordulat kiséri. Nem az események, hanem a fordulópontok nagyok, vagy helyesebben: mindig nagyobb nála az erkölcsi hatás, mint az azt előidéző esemény. És minden esemény erkölcsi hatása, mint ítélet zendül meg lelke felett, mert minden ilyen eseményből levonható következtetéseket elsősorban saját magára alkalmazza s önmagát mély bűnbánattartásra készteti. Nemes szellemiségét mély irtózat tölti el minden közönségessel szemben, s ezt a közönségest, a szennyes és bűnös emberit, elsősorban mindig önmagában látja és ismeri meg. Amikor nem birja ezt a szellemi magasságot, egy-egy vidám baráti körbe menekül s ilyenkor kifogyhatatlan humora csak úgy ontja a szellemes ötleteket s valóban — amint maga mondja — „konstitutiv principiumá"-vá válik annak a baráti körnek. De minden ilyen vidám óra után annál fájóbb lélekkel menekül szobája csöndjébe: könnyekbe tör ki s a vicc mindenhatósága mögé rejtőző

[10] A. *Gilg:* I. m. 18. l.
[11] Entweder Oder (Gleiss-féle fordítás) 508. l.

belső embere szólal meg: „Oh én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből?" Pál apostolhoz hasonlóan „tövis adatott a testébe", amelyet nem győz eléggé gyakran kifejezésre juttatni. Személyisége állandóan a nagy belső harcok tüzében él s válik élő ítéletté: „vagy-vagy" emberré, akit még a kopenhágai utca-kölykök is így emlegetnek. De mindinkább azzá válik az emberiség belső történetében, örök példájául annak, hogy aki arra vállalkozik, hogy megtagadja az erkölcsi ellentétek kibékítésének, elsímitásának módszerét, aki szakadatlanul a „vagy-vagy" döntése elé akarja állítani önmagát is, másokat is, az egyest is, a társadalmat is, aki tehát az ellentéteket csak kirobbantani akarja: az csak tragikus, ha nem tragikomikus alakjává válhat a világnak. Azzá vált a maga korában Kierkegaard is, de azért *ez a világ és ennek embere ezekből a tragikomikus prófétákból él.*

4. Az 1841—42. téli szemesztert Kierkegaard Berlinben tölti, ahol különösképpen filozófiai tanulmányokkal foglalkozik. Nagy örömmel hallgatja Schelling előadásait, különösképpen azokat a részeket, amelyek a valóságnak a filozófiához való viszonyát tárgyalják. Megremeg a szive az örömtől, — amint feljegyzi — mert abban a reménységben él, hogy most fog teljes világosságra jutni. A „valóság" problémája az, ami minden idegszálát lekötve tartja, s amint Schelling ajkairól ezt a szót hallja, ez az egy szó emlékezetébe idézi minden „filozófiai szenvedését és gyötrelmét." „Nos én most minden reménységemet Schellingbe vetem" — amint mondja.[12] Egy pár lappal később testvéréhez intézett levelében már azt olvassuk, hogy amennyire lebilincselte őt kezdetben Schelling, épen annyira kiábrándul belőle s megállapítja: „Nekem Berlinben nincs több keresnivalóm... Én már igen öreg vagyok ahhoz, hogy előadásokat tartson". „Seine ganze Lehre von Pontenzen verrät die höchste Impotenz".[13] Amint lehet, azonnal el is hagyja Berlint. Kérdés, vajjon mi volt az, ami Schelling előadásaiban kezdetben megragadja? Hogy erre a kérdésre helyes feletet adhassunk, tudnunk kell, hogy IV. Frigyes Vilmos porosz király 1841-ben egyenesen azért hívja Schellinget Berlinbe, hogy az uralkodó hegeliánizmust ellensulyozza.[14] Schelling pedig filozófiai fejlődésének ekkor a harmadik stádiumában volt, amikor az addigi természetfilozófia és azonossági filozófia („Identitätsphilosophie") után egy általa „positiv"-nek nevezett, helyesebben theozofikus filozófiát hirdet. Kierkegaardt ennek az új schellingiánizmusnak a spekulátiv-ellenes tendenciája ragadta meg. Schelling küzd a hegeli spekuláció ellen, mint, amely nem képes az üres és tartalmatlan abstrakciókat túlhaladni s olyan általánosságban mozog, ahol a valóságot nem képes megragadni. Megfogja tovább Schelling tanításaiban a „Grund der Existenz" elmélete, amely bizonyos homályos „vágy"-ban, bizonyos praktikus, személyes szükségletből eredő akarati aktusban áll, amely merőben ellentmond annak a

[12] *Tagebücher*, I. 169. l.
[13] *Tagebücher*, I. 175. l.
[14] R. Falkenberg: *Geschichte der neueren Philosophie.* VII. Aufl. Leipzig, 1913. 408. l.

hegeli spekulációnak, hogy a gondolkozás és a lét, az általános és egyes között fennálló ellentéteket a folytonos és fokozatos fejlődés egyenlítené ki. Nem: a lét alapját, ez „a vágy" képezi s a fejlődést ez az ismeretlen akarati aktus, a létben rejlő vágy viszi elöre — vallja Schellinggel.[15] Amint azonban felismeri, hogy Schelling ebben a harmadik periodusában még veszedelmesebb spekulációba keveredett az Absolutum felett, mint Hegel, s hogy itt már nemcsak spekulációval, hanem egyenesen misztikus spekulációval áll szemben, azonnal szakít, mert őszinte reálizmusa, helyesebben existenciálizmusa nem bírja azt elviselni. Kierkegaardnak ez a kritikai magtartása a spekulátiv filozófiával szemben, már világosan jelzi azokat az utakat, amelyen ő egyedül tartja lehetségesnek a valóság problémáját megoldani.

A spekulátiv filozófiával szemben elfoglalt kritikai magatartása tünik ki egy másik tényből is. Ugyancsak Naplójában találjuk egy másik nagyon érdekes feljegyzését. Elmondja, hogy amikor első izben ment Berlinbe s amikor kezdetben Schelling annyira megragadta figyelmét, ugyanakkor működött ott Trendelenburg, akiről ő azt hallotta, hogy kantiánus, de akivel ő akkor egyáltalában nem törődött. A Trendelenburggal szemben elfoglalt elutasító álláspontjával kapcsolatosan mondja: „O thörichte Meinung, unter deren Knechtschaft ich auch war".[16] S amint később az ő kategoria-tanával megismerkedik, lelkesedve állapítja meg: „Es gibt doch keinen modernen Philosophen, von dem ich solchen Nutzen gehabt habe, wie von Trendelenburg".[17] Trendelenburgnál különösen három momentum az, amivel Kierkegaard rokonszenvezhetett. Az első az az éles kritika, amelyet a *Logische Untersuchungen* írója a hegeli spekulátiv dialektikai módszerrel szemben alkalmaz a valódi dialektikai módszer érdekében. A második az az egységes felfogás, amelynél fogva a létet és a gondolkozást, mint ugyanazon valóság alkatrészeit ismeri fel. És a harmadik az a kanti koncepció, amely szerint a logikai formát a tartalomtól, a fogalmat a szemlélettől elválasztani nem lehet.[18] Ime, ezen a ponton is Kierkegaardnak spekulátiv-ellenes filozófiai gondolkozása, az ő későbbi existenciálizmusa ütközik ki. Azonban Kierkegaard nagy örömét, amellyel Trendelenburg tanításait fogadja, csak akkor látjuk közelebbről indokolva ,ha tudjuk azt, hogy Trendelenburg kritikájának egyes mozzanatait már akkor alkalmazza a hegeli filozófiára, amikor azokat még Trendelenburgnál nem olvasta.[19] A két gondolkozó egymástól függetlenül felismeri a hegeli dialektika ama legfőbb gyöngéjét, hogy *Hegel* abban a véleményben él s abban a petitio principiiben szenved, hogy a *dialektikai mozgást* a logika hozza létre, holott az a gondolkozásnak és létnek

[15] *Falckenberg:* I. m. 410. kkl.; *H. Höffding* i. m. 62 kkl.
[16] *Tagebücher.* I. 315. l.
[17] *Tagebücher.* I. 314. l.
[18] *Falckenberg:* i. m., 582. l.
[19] Hermann Diem: *Philosophie und Christentum bei Sören Kierkegaard,* Kaiser-Verlag, München, 1929. (Forsch. z. Geschichte und Lehre des Protestantismus, II. Reihe, Bd. I.). 5. kkl.

megmagyarázhatatlan előfeltétele, amelyre Hegel az ő egész logikáját is felépíti.

Ha tovább keressük azokat a kapcsolatokat, amelyek Kierkegaard és a korabeli filozófia között fennállottak, meg kell állapítanunk, hogy tudományos filozófiai szempontból Kierkegaard nagyon sokat veszített annak következtében, hogy Kant filozófiájával nem állott közelebbi és mélyebb ismeretségben. Diem megállapítása szerint kétséges, hogy Kierkegaard a *Kritik der reinen Vernunft*-ot egyáltalában olvasta-e. Egyetlenegy szószerinti Kant-citátum található műveiben, az is a *Kritik der Urteilskraft*-ból véve. Inkább a korabeli Kant-kritikára és másodkézből vett értesüléseire támaszkodik, valamennyiszer *Kant*-ra hivatkozik.[20] Diem gondosan felsorolja azokat a helyeket, ahol kanti fogalmakra és koncepciókra hivatkozik, azonban a Kant problémabeállításával seholsem találkozunk Kierkegaard írásaiban.[21]

Mindezek alapján valljuk Diemmel, hogy ha azt a novum-ot, amit Kierkegaard filozófiai lángelméje adott a filozófiának, meg akarjuk ismerni, mindenekelőtt a Hegel ellen folytatott polémiából kell kiindulnunk és arra kell figyelnünk. Kierkegaard tehát a korabeli filozófia problematikáját Hegel filozófiájában ragadta meg s az ő saját problema-beállítását is Hegel határozza meg, negativ értelemben.[22]

A filozófiai gondolkozás történetében azonban legközelebb Sokrateshez érzi magát. Nem hiába választotta magisteri promotio-ja témájául a sokratesi iróniát s irta meg legelső művét *Über den Begriff der Ironie mit steter Bezugnahme auf Sokrates* címen (1841). Első szerelméhez, Sokrateshez, mindvégig hű maradt. Sokratesben látja az eszményét. „Volt egyszer egy ifjú ember, — mondja Naplójában — aki boldog volt, mint egy Alkibiades. A világban azonban eltévedt. Szorultságában egy Sokrates után nézett, de kortársai között ilyet nem talált. Erre aztán azzal a kéréssel fordult az istenekhez, hogy őt magát változtassák át azzá. Így ő, aki Alkibiades volt, saját maga magának Sokrates-szé lett."[23] Ehhez a feljegyzéshez Haecker azt teszi hozzá, hogy Kierkegaard bizonyos metafizikai értelemben Sokratesszel érezte magát lényegrokonságban.[24]

Kierkegaard probléma-beállítását tehát, ha Hegel negativ értelemben jelöli meg, hozzátehetjük, hogy Sokrates meg positiv értelemben határozza meg.

5. Minden igazi filozófia problémája *a* valóság. És viszont, a valóság *a* problémája minden igazi filozófiának. Kierkegaardt filozófussá a valóság problémája és e probléma megoldásának lehetséges módszere felett folytatott reflektálása teszi. Neki nincsen rendszere s van valami paradoxon abban, ha filozófiai reflexióit rendszerezni akarjuk. Minden alkotó filozófus sokat veszít termékeny és éltető lángelméje felis-

[20] Diem: I. m. 1. kl.
[21] Diem: I. m., u. o.
[22] Diem: I. m., 3. l.
[23] *Tagebücher:* I. 178. l.
[24] Theodor Haecker: *Sören Kierkegaard* (in Christentum und Gegenwart), München, 1927. 72. l.

meréseinek rendszerezése folytán, akkor is, ha saját maga rendszerezi gondolatait, akkor is, ha mások végzik azt. A rendszerezés kétségtelenül talapzatul szolgál valamely filozófia számára, mert kiemeli azt környező világa gondolatainak és tanításainak tumultusából, de viszont a rendszerben van mindig bizonyos szkhématizáló vonás is, amelynek következtében az illető teremtő gondolatból mindig marad valami vissza, ami a rendszerre nézve plusz s magára az eredeti gondolatra nézve minuszt jelent. Különösképpen elmondhatjuk mindezt Kierkegaardról, aki termékeny gondolatait sohasem próbálta meg rendszerezni. Olyan ő, mint egy vulkán, amely minden terv nélkül ontja mélysége tartalmát. Ez azonban nem akadályozhat meg minket abban, hogy szétszórt kincseit összegyüjtsük, bizonyos terv szerint összefoglaljuk és bizonyos szempontok szerint öntudatosítsuk.

Kierkegaard már mint ifjú studens viaskodik a valóság problémájával. Úgy érzi, hogy neki leginkább szüksége van: *tökéletes emberi életet élni.*[25] Keresi a *szubjektiv exisztencia alapját*, amelyre ezt az életet felépítheti, azt a valamit „... das zusammenhängt mit den tiefsten Wurzeln meiner Existenz,... durch die ich sozusagen eingewachsen bin in das Göttliche, daran festhänge, wenn auch die ganze Welt zusammenstürzt. Sieh, das ist es, was mir fehlt, und dahin strebe ich."[26] Ebben a szubjektivitásban találja a valóságot s ebben a valóságban az igazságot. A hegeli idea az általánost fejezi ki. Az általános pedig mindig absztrakt. Az pedig, ami absztrakt, nem létezik. Az existencia mindig az egyes, a szubjektumhoz tartozik, azaz az egyes szubjektum = exisztencia, mert konkrét, s ha az, ami absztraktum nem létezik, úgy viszont az, ami konkrét, egyedül létezik. A filozófia tehát nem kérdezhet a valóság után általában, hanem csak a konkrét léttel biró valóság után. Az általános valóság, vagy a valóság általában üres absztrakció. Ebben az üres absztrakcióban a „logikai gondolkozás" csak bizonyos önkénnyel képes bizonyos valósághoz jutni.[27] Hegel megkísérelte igazolni, hogy a gondolkozás reálitással bir, mintha a létezés a gondolkozás tulajdonsága lenne. Ebből a célból bevezeti „a tiszta gondolkozás" fogalmát, hogy ezzel a létnek és gondolkozásnak közös alapot vessen. Kierkegaard épen ezen a ponton támadja meg a hegeli okoskodást, amikor leleplezi, hogy a tiszta gondolkozás és a gondolkozás, mint valamire irányuló gondolkozás megkülönböztetése tiszta tautologia, mivel a kettő közöttt nincs különbség.[28]

Még élesebb kritikával és még mélyebben nyúl a valóság problémájába a valóság rendszerével kapcsolatosan. Harcol az ellen a felvétel ellen, mintha a lét rendszerét meg lehetne alkotni. Nem tagadja, hogy a valóság maga egy szisztema, csakhogy Istenre és nem egy létező szellemre nézve. Hiszen minden valóság az *idő*ben van, ennélfogva a valóság sohasem lehet egy lezárt egész, mert folytonos levésben van.

[25] *Tagebücher.* I. 30. l.
[26] *Tagebücher.* I. 30. l.
[27] *Kierkegaard: Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift.* Jena, 1910. 32—33. l.
[28] Kierkegaard: *Philosophische Brocken.* Jena, 1910. 195. kkl.

Azt, ami nem kész, nem befejezett, nem lehet szisztemába zárni. Ahhoz, hogy a valóságot rendszerbe lehessen összefoglalni, előbb a örökkévalóságba kellene felemelni, mert egyébképpen mindig marad valami, ami nélkül a rendszer nem teljes, már pedig a valóság rendszeréből semmi sem maradhat ki, „... még az olyan valóságos bagatell sem, — teszi hozzá ironikusan — mint a minő az existálló professzor úr, aki a szisztemát írja."[29] Bármit is teszünk, semmiképpen nem tudjuk elérni, hogy a valóságra úgy pillantsunk vissza, mint befejezettre. Ahhoz, hogy a valóságot gondolhassuk, benne kell lennünk a valóságban. Nem misztikus módon, mintha a gondolkozás és lét között megszünnék a különbség, hanem *a személyes lét közvetlenségével.* Mivel tehát a létező nincs idői nélkül, az pedig, ami idői, nem lezárt, nem kész, ennélfogva a létező valóságot csak olyon formán lehetne rendszerbe szorítani, ha a létezőre úgy lehetne tekinteni, mint már nem létezőre.

De nem lehet a valóságot a Hegel által mindenhatónak vélt logikával, a logikai gondolkozás által, sem elérni. Először is a valóság a-logikus, tehát a logikai gondolkozás és a valóság között nincs kontinuitás, nincs egység. Ha a kettő között ilyet létesítünk, még mélyebbre jutottunk az absztrakcióban. De másfelől a gondolkozás nem tud megnyugodni, szakadatlanul előbbre megy. A gondolkozás regressus ad infinitum, egyenesen a végtelenbe megy. Meddig kell tehát visszamennem, hogy a valóságot rendszerbe foglaló gondolkozás kiindulási pontját, kezdetét, megtaláljam? Hol vannak azok az alapok, amelyen a valóság rendszere, az egymással azonos lét és gondolkozás nyugszik? Ezekre a kérdésekre Kierkegaard azzal felel, hogy a kezdet, az eredet felett nem a teoretikus gondolkozás, hanem az elhatározás, ez az akarati momentum, a szakitás, az „ugrás" dönt. Tehát nem valami, a logikai gondolkozás által létrehozott mozgás jelzi ezt a kezdetet, hanem az a-logikus létnek megfelelő a-logikus és akarati természetű döntő lökés vagy ugrás. De Kierkegaard szerint a logikai gondolkozáshoz nem is tartozik hozzá a mozgás, mert a logika arra vonatkozik, ami van, tehát fejlést, haladást, átmenetet nem tud produkálni. Ebből ismét csak arra a következtetésre jut, hogy *a valóság nem foglalható logikai rendszerbe.* Lehet logikai rendszert alkotni, de minden ilyen logikai rendszer, amint a Hegel példája mutatja, csak absztrakció, csak fikció vagy hypothesis.

Mi tehát a valóság Kierkegaard filozófiájában? Erre a kérdésre csak azt a feleletet adhatjuk, amit már fentebb jeleztünk, hogy valósága csak a sajátos létviszonyok között élő és gondolkozó individuumnak van. *Az absztrakcióban élő logikai valósággal szemben az existenciális viszonyok között élő személynek van valósága.* Ezt a *personális existenciálizmust* pompásan fejezte ki Haecker, amikor megállapítja Kierkegaardról, hogy „er will von der Person über die Dinge zur Person, nicht von den Dingen über die Person zu den Dingen".[30] Ismét ott vagyunk annál az ifjúkori tételénél, hogy *a szubjektivitás az igazság, te-*

[29] I. m.
[30] Haecker: *Sören Kierkegaard* (im „Christentum und Kultur") 87. l.

hát az igazság a szubjektivitásban áll. Ehhez még csak azt kell hozzátennünk Kierkegaard értelmében, hogy efelett a tétel felett pedig az a főtétel áll: *Isten a végtelen szubjektivitás, tehát Isten a végtelen igazság.* Ami azonban Istenről abszolut tránscendes értelemben érvényes, az az emberről relátiv potenciális és teleologikus értelemben érvényes.[31]

6. Kierkegaardnak a megismerés problemájával szemben elfoglalt álláspontját is a hegeli filozófia határozza meg. Ez a filozófia annyira ránehezedik a maga korára, hogy mindenféle más filozófiát háttérbe szorít és eljelentéktelenít. Kierkegaard is addig élvezi, amíg meg nem részegül tőle, s amikor magához tér, ráeszmél, hogy a spekuláció által támasztott ködben ömaga, mint *személy*, mint *zárt személy* van. *Önálló filozófálását itt kezdi el: önmagánál, a személynél, aki existál.* Mindaddig ugyanis, amíg az ember a valósággal közvetlenségi viszonyban van, nincsen sem igaz, sem hamis, nincsen sem lehetséges, sem lehetetlen. Az embert a közvetlenségi állapotból *az emlékezés* ébreszti fel. Az emlékezés által megismétli az ember az ő érzéki észrevételét s így lép az öntudatába az észrevett reálitás és a gondolt ideálitás. A reálitás és ideálitás közötti ellenmondás megszünteti a közvetlen öntudatot s egy *új* öntudatot állít be, amelyben ez az ellenmondás tovább együttél. Csak ennek az *új* öntudatnak feltétele alatt lehet igazságról és valóságról beszélni, mert igazság csak ott van, ahol az ember már tud kritikailag összehasonlítani, s valóságról csak akkor lehet beszélni, ha az ember tudja, hogy vannak lehetőségek, amelyeknek nincs valóságuk. Az ideálitás és reálitás viszonyában merül fel a megismerés problémája. Ebben a viszonyban merül fel az a kérdés, hogy vajjon az észrevett reálitás és a gondolt ideálitás fedik-e egymást, vagy nem? Itt lép fel a kétely, amely a gondolkozást mozgatja. Mivel pedig a kételyben van valami akarati mozzanat, ennélfogva a megismerés problémájának megvan az etikai vonatkozása. Ez az akarati mozzanat pedig abban áll, hogy a megismerőnek a megismerés tárgyával szemben bizonyos érdeke van, amely elsősorban foly be a megismerés igazságába. A kételyt tehát csak a megismerés segítségével legyőzni nem lehet. Ahhoz, hogy kételkedjünk, szükség van arra is, hogy akarjunk. Ennélfogva, hogy a kételyt meggyőzzük, csak a benne lévő akarati mozzanatnak az akarat által való legyőzése utján lehetséges.

A gondolkozás felett folytatott reflexiók továbbá rávezetnek arra, hogy más a gondolkozás és más az existálás (a létezés), és hogy különbséget kell tennünk a gondolkozó Én és az existáló Én között. *A megismerés tárgya csak az existáló Én lehet.* Az existáló Én nem gondolja magát, mert az existálásnak és a hegeli tiszta gondolkozásnak egymáshoz nincs közük. Ez nem azt jelenti, mintha az existáló Én nem gondolkoznék, hanem azt, hogy a gondolkozás csak egy mozzanata az existálásnak, az existáló Énnek. Az existálás abban áll, hogy az Én az ő reálitását és ideálitását, az ő léte és gondolkozása közötti viszonyt helyreállítja. A megismerés tulajdonképpen nem más, mint önmegismerés, s mivel az Én existál, ennélfogva az Én nemcsak tárgya a meg-

[31] Az egészre nézve lásd Diem i. m. 4. kkl.; *Höffding* i. m. 65. kkl.

ismerésnek, hanem feladata is. A megismerés ebben a beállításban tevékenységgé (cselekvéssé) lesz, mert benne az ember „maga-magát a létben érti meg." A létezés célja és értelme pedig az Absolutum megtalálása. Erre a végső célra az embert a megismerésben lévő dialektika hajtja. Ez a dialektika nyugtalanságot, kétségbeesést ébreszt, amely űzi az embert a végtelen felé. Ez a dialektika nyugalmat nem enged, hanem tovább és tovább űz, mint valami szenvedély, amelyet Platon az Erosban személyesített meg.

Az existáló Én principiuma, amely gondolkozását és megismerését hajtja: az ellenmondás principiuma (szemben Hegel azonossági principiumával, amely üres absztrakciókba visz s csak ilyent eredményez). Kierkegaard az ellenmondás elvét az „Entweder-Oder" jelszavával fejezi ki. Erről mondja, hogy olyan talizmán, amellyel az egész világot meg lehet semmisíteni. Ezzel az emfasissal fejezi ki annak az azonosság elvével szemben való rendkívüli jelentőségét. Ezzel az elvvel szerez érvényt a qualitátiv gondolkozásnak, szemben a quantitátiv gondolkozással. Hegel s hozzátartozói valósággal kéjelegtek az egységben és a kontinuitásban, ahol megszünt az existencia egész gazdagsága és egy elszkhématizált és elváltalánosított világ jött létre, amelyen belül csak fokozati különbségek voltak, csak átmenetek éltek, csak a mennyiségi differenciák hoztak létre egyéniségeket és sajátosságokat. Kierkegaard csodálatos lángelméjével rábukkan arra a nagy felfedezésre, hogy a valóságban existáló ténylegességek között nagy qualitátiv különbségek érvényesülnek s a megismerés dialektikája megköveteli ezeknek a minőségi különbségeknek megértését. Az existenciális valóságban ugyanis minden, ami jelentős, az ugrás, lökés, hirtelen kanyarodás által jön létre. Hadat izen a fokozatos átmenet és a kontinuitás fogalmának, mint az elváltalánosítás, az ellágyulás és a felületesség kategoriáinak. Tiltakozik az ellen, hogy a szellemi fejlődés és az organikus fejlődés között analogia lenne. A szellemi életben a magasabb állapot döntés által megy végbe, míg az organikus életben a szukcessziv kibontakozás által.[32]

*

Kierkegaard gondolkozása, — amint problema-beállításaiból kitűnik — főképpen az etika és vallásfilozófia felé fordul, de úgy, hogy ezeknek a terén szakadatlanul a reálitás és az existencia dialektikája foglalkoztatja. A jövő kutatásainak lesz a feladata kimutatni, hogy mennyi termékeny csira, mennyi indítástadó, — bár rendszeresen ki nem fejtett, új gondolat rejlik Kierkegaard gondolkozásában.

[32] Az egészre nézve lásd K. előbb említett műveit, valamint Diem és Höffding idézett munkáit.

Gróf Apor István naplója bécsi útjáról.

Bevezetéssel közli: **Dr. Biró Vencel.**

Az erdélyi fejedelemség korában kevés erdélyi ember fordult meg Bécsben. A magyar Nagyalföldet a török tartotta megszállva, nagy kerülőt kellett tehát tennie annak, aki a Felvidéken át Bécsbe akart jutni. Így Bethlen Miklós, utóbb erdélyi kancellár, 1661-ben Szatmáron, Tokajon, Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Bajmócon, Galgócon, Pozsonyon keresztül érte el Bécset. Az erdélyiek inkább Konstantinápolyba jártak. Erdély különben is a török fennhatósága alá tartozott, emiatt a keleti világvárosban sokszor meg kellett fordulniok. Ott szerezték be azokat az árukat, amelyeket Erdélyben meg nem kaphattak s máshonnan drágábban tudtak volna megvenni.

A töröknek Magyarországból való kiűzése után nagyot fordult a világ. Konstantinápoly helyett Bécs lett az erdélyiek bevásárló helye. A felszabadult Erdély nem kapcsolódott bele a magyar közigazgatásba, hanem külön kormányzótestülete, guberniuma alakult, amely közvetlenül a magyar királytól függött. A király Bécsben lakott, oda kellett tehát járnia annak, aki vele beszélni akart. A király mellett német kancellária, pénzügyi tanács működött, a király erdélyi ügyekben is ezekre hallgatott. Az erdélyi főtisztségeket viselőknek ezek miatt kellett gyakran Bécsbe menniök, követeket küldeniök. A beállott gazdasági ujítások, a katholikusok erőre kapásával történt változások, az Erdélyt megszálló német katonaság eltartása, az ország kormányzása sok tanácskozásnak lettek okozóivá.

A király sokaknak állásokat, birtokokat osztogatott, mások az erdélyi bíróságoktól a királyhoz felebbezték peres ügyüket. Hogy könnyebben célt érjenek, felmentek Bécsbe, járták a miniszterek, pénzügyi tanácsosok szobáit, nem egyszer magával az uralkodóval is beszéltek.

Bécsben idővel már nem is győzték a sok feljárót, kellő helyi ismeret hijján sokszor nem is tudtak választ adni, másrészt az erdélyi kormányzótestület is távol volt a királytól, azért Bécsben csakhamar külön erdélyi alkancelláriát szerveztek, amely Erdély és a király között közvetített. Az első alkancellár: Kálnoky Sámuel 1695-ben költözött fel a császári városba.

Ezzel Bécsnek állandó erdélyi lakói is lettek. Két előadó, titkár, irattáros, pénztáros, három iródeák ment fel Kálnokyval. Családjukat is felvitték. Külön-külön szállásokon laktak, hivatalos ügyeiket meg az

Aranyos oroszlánhoz címzett vendéglőben intézték, amelyben az alkancellária helyiségei voltak. Tehát mintha csak a konstantinápolyi kis erdélyi sziget bukkant volna fel a nagy nyugati városban, hogy honfitársait tömegesen magához vonja.

Mert egyesek azért is felmentek Bécsbe, hogy éppen az alkancellária révén jussanak céljukhoz. Másrészt a kérelmezők, külön megbízással járók ezután is fel-feltüntek, mások világot látni, vásárolni, sőt eladni rándultak fel. Bécs nagy város volt, éhes város volt, az erdélyi főurak, kereskedők, sőt erdélyi német tisztek sok ökröt hajtottak fel a bécsi vásárra.

A közlekedést elősegítette, hogy a török kiűzése óta az út nagyon megrövidült. Szilágysomlyón, Debrecenen, Győrön, Pozsonyon át tíz nap alatt meg lehetett járni. Erdélybe is behozták a postát, vagyis postakocsikon utaztak; ezek a postajáratok Erdély egyes vidékeit is behálózták. Brassón, Szebenen, Tordán, Kolozsváron, Zilahon át jutottak Debrecenbe. Kolozsvár és Nagybánya, Szeben és Hátszeg között is járt a posta.

A felmenök leginkább szállókban laktak. Erdélyben ez időben csak Kolozsvárt volt vendégfogadó, Bécs azonban bőven el volt látva vendéglőkkel. E vendéglők többnyire valami állat nevét viselték homlokzatukon. Gróf Csáky István, Brandenburgi Katalin fejedelemsége alatt, a Három kapához címzett vendéglőben napokig lakott, Bethlen Miklós az Aranyos griffbe, máskor az Aranyos récébe szállott. Arany-, fekete-, sárga sashoz, az Arany lúdhoz—kigyóhoz—bárányhoz—ökörhöz—szarvashoz, az Elefánthoz, Fehér kakashoz, Fehér oroszlánhoz, a Medvéhez stb. névre külön-külön vendégfogadók épültek. Más táblákon aranyalma, aranyrózsa, hal, nyúl, hattyú, aranykereszt stb. díszelgett.

A kisebb erdélyi városok, falvak után őseink méltán megbámulták a világvárost amely ez időben a török ostrom szerencsés visszaverése után (1683.) a dicsőség mámorában uszott. Büszkeséggel töltötte el, hogy az idegeneket elkápráztatta. Vienna gloriosa címmel könyvet adtak ki, amely önérzetesen sorol fel mindent, ami a berándulókra hathatott.

Bécs városa ekkor még a régi város képét mutatta. Egészséges és sík helyen a Dunához közel feküdt, erős falakkal megerősítve. Erődítményeit széles árok vette körül. Hat kapun át lehetett kijutni a gyümölcsben, szőlőben gazdag vidékre. Három óriási kaszárnyában, rengeteg fegyver közepette, sok katona őrködött a város biztonságán. 600.000 ember lakta a várost. Ehhez a nagy számhoz viszonyítva az 1233 lakóház kevésnek tünt fel, azonban a házak nagyok voltak, bennük több család is kényelmesen elhelyezkedhetett. A várfalakon kívül a külvárosban a terjeszkedésnek nem volt semmi akadálya.

A császári várat, a Burgot, külön árok karolta át, külön őrsége volt. Három összefüggő palotát foglalt magában, a császár-király, József ifjabb király és a miniszteriumok számára. Néhány ezer katonája négy kapunál teljesített szolgálatot. Feltünő épületek voltak még a hercegek, grófok palotái, köztük herceg Esterházy Pál nádoré s a Pálffy grófoké. A paloták száma 50-re is felment.

A városban és a várfalakon kívül sok tér, piac volt található gazdagon felszerelt üzletekkel, kirakodó vásárokkal, élelmiszerekkel. Különösen gazdag volt a város templomokban. A világhírű Szent István templomon kívül 28 templom, 18 szerzetház, 8 szabadon épült kápolna állott a város különböző pontjain, köztük a jezsuitáknak nagy kollégiuma, más helyütt a Szent Anna templomocska, amely mellett a jezsuiták próbaéves növendékei laktak.

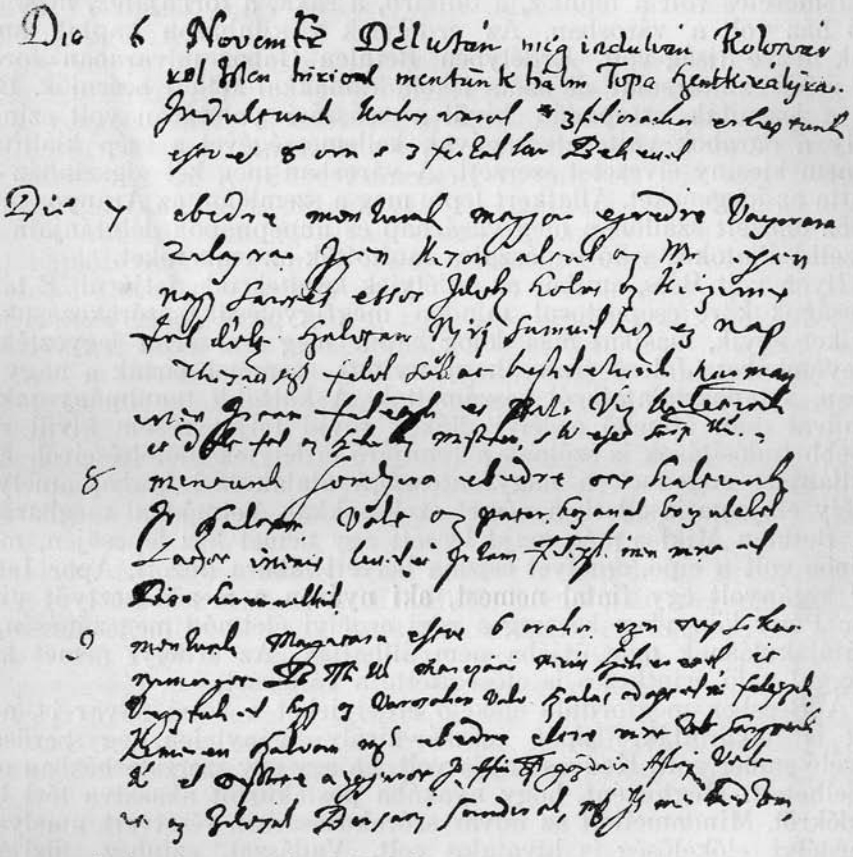

Gr. Apor István naplójának első lapja. A két első sor Cserei Mihály irása.

Lipót császár-király ez időben két szép szobrot emeltetett, az egyiket Szűz Máriának, a másikat a Szentháromságnak tiszteletére. Az előbbi ércből készült, az utóbbi piramisszerű oszlop volt, amely felhő és sugárdíszítésekkel a fogadalmi szobor dús ékesítésében pompázott. Feltünést keltett két kútdíszítés. Egyiken négy oroszlán, a másikon négy delfin szórta a vizet száján keresztül a kivájt kagylóba. Páratlan a maga nemében a Burg gazdag régiségtára, ahol aranyláncok, koro-

nák, aranyhajó, éggömb, gyöngyök, poharak, elefántcsonthajó, vallásos tárgyak stb. nagy tömegben valának szemlélhetők.

A látogatókat meglepte a sok szép kert. A nagyobb uraknak kertjei az erdélyieknek is feltüntek, ahol pedig a gyümölcsös, veteményes, virágos kertekre sokat adtak. Leglátogatottabb volt akkor is a Prater, amely különleges fáival, változatos rétjeivel, zajos patakjaival, árnyékos helyeivel csalogatta a nézőket. A császár miniszteireivel gyakran kereste fel e helyet, hogy ott felüdüljön s vadászgasson.

Ismeretes volt a tennisz, a billiárd, a sakk, a tornajáték, négy labdázó ház volt a városban. Az erdélyiek a színházon kaptak, amely rájuk nézve ujság volt. Erdélyben Bethlen Gábor udvarában fordult meg zsidó szintársulat, de azóta iskoladrámákkal kellett beérniök. Bécsben a jezsuiták színpadán kívül a császári palotában volt színház, amely a darabok változatosságával, kellemességével s szép kiállításával nem kicsiny élvezetet szerzett. A városban még két vígszínház csalogatta az idegeneket. Állatkert lepte meg a szemlélőt, az Aranyos oroszlánhoz címzett szállóban meg vasárnap és ünnepnapok délutánjain vad és szelid állatokra való vadászatra tanították az embereket.

Ilyen volt Bécs, amikor az erdélyiek kezdtek oda feljárni. E látványosságok köré csoportosul minden megfigyelésük, szórakozásuk. — Egyiket egyik, másikat más dolog kapta meg s aszerint jegyezték föl észrevételeiket. Jóleső érzés, hogy nyitott szemmel jártak a nagy városban, s tapasztalataikról beszámoltak. A külföldi tanulmányutak alkalmával csak átmenő erdélyi diákok rövid feljegyzésein kívül részletesebb tudósítások is szólnak a fennjáró erdélyiek időtöltéseiről. Ezek bepillantást engednek a nagyfontosságú átalakulási korba, amelyben Erdély elnyugatiasodott, a német szokásokkal, életmóddal megbarátkozott. Bethlen Miklós még majd leesett egy német ház lépcsőjén, mivel különös volt a cipő, amelyet csizma helyett lábára húzott, Apor István még kigúnyolt egy fiatal nemest, aki nyáron a mezőn keztyűt viselt, Apor Péter könyvben kesereg a régi erdélyi életmód megszűnésén, de az átalakulásnak már útjába nem állhattak. Az erdélyi német katonasággal való érintkezés is elősegítette a változást.

A Bécsben megforduló előkelő erdélyieket a bécsi udvar is, a főurak is felkarolták. Lipót császár-király igénytelen, egyszerűséget kedvelő ember volt. Kedves napja volt, ha egy-egy szerzetesházban megebédelhetett. Megtörtént, hogy nyakába postakürtöt akasztva tért haza a vidékről. Mindamellett az udvar szórakozásaiban résztvett, amelyekre az erdélyi előkelőség is hivatalos volt. Vadászat, színház, tüzijáték, álarcosbál, külföldi uralkodók s követek fogadása, kihallgatások a leggyakoribb udvari látványosságok, ahová erdélyiek be-bejuthattak. Uraink a bécsi főurakkal összejártak, közösen mulattak. A latin műveltség erdélyit, bécsit összehozott, sehol feljegyzés arról, hogy őseink az érintkezésben alól maradtak. Színvonalon állásukat szép könyvtáraik is igazolják. Vass János 1634-ben írott végrendeletében nagy pénzt érő könyveiről külön intézkedik, Apor Istvánnak csak kolozsvári házánál is nagy könyvtára volt, Apor Péter fiai között osztja szét szépnek mondott könyveit.

Az első naplóírók[1] után, akik Bécsről írtak, sorrendben gróf Apor István következik. Az Apor család felemelője, a törökkel szemben mindjárt kezdettől fogva rendületlen Habsburg-párti s a katholikus talpraállás vezető embere. A főkormányszék tagja, majd kincstartó. A bécsi jezsuitákkal, pénzügyi tanácsosokkal, miniszterekkel állandó összeköttetéseket tartott fenn. Rengeteg vagyonából templomokra, iskolákra tele kézzel szórta a pénzt, emiatt az udvar előtt is különös kegyben állott. Mint kincstartó s a katholikus restauráció vezetője sokat levelezett. Korának nagy embere, akit állandóan Bethlen Miklóssal együtt emlegetnek.

Apor István 1697-ben gróf Bánffy György gubernátorral s gróf Bethlen Miklós kancellárral együtt ment fel Bécsbe. Kormányzási ügyek, főleg a rengeteg adó, elviselhetetlen katonai terhek rendezése bírta rá az udvart, hogy a gubernium e három főméltóságát tanácskozásra hívja Bécsbe. Apor István e felmenetel eseményeit írja meg Kolozsvárról történt kiindulásuktól oda való visszaérkezésükig. Napról-napra jegyez be valamit, mindig olyan eseményt, amely vele kapcsolatos, szóval naplót vezetett. Nem is írt le mindent, többször csak emlékeztető jeleket helyez el. Önmaga számára tett csak megjegyzéseket, azért munkája nem kidolgozott, nem a nyilvánosságnak szánt. Inkább csak külsőségeket érint, a bécsi tanácskozások lefolyását nem ismerteti, sokszor csak az étkezések helyeiről s teljesen magántermészetű dolgokról ír. Azonban mindezek adalékai a kornak, amelyben kiváló szereplése lezajlott.

Naplójának értéket ad az a körülmény, hogy e három férfiú bécsi útjáról, szerepléséről más terjedelmesebb feljegyzés nincsen. Bethlen Miklós néhány megjegyzésén s egyes hivatalos rendeleteken kívül e napló az egyedüli forrás. A szereplők fontos állása, rangja, uticélja méltán kelti fel figyelmünket s ad értéket e naplónak. Ebből tudjuk meg, hogy Bécs évi adóban másfélmilliót kért, tehát tárgyalások közben sikerült félmillió forintot lealkudniok. Sehol oly bőven nem olvashatunk arról, hogy a bécsi urak mennyire összejártak az erdélyiekkel. Apor gazdasági megfigyelései (kertek, majorok, állatok, vásárok stb.) az erdélyi gazdálkodásra is jellemzők. Az erdélyiek bécsi életébe az eddigieknél mélyebb bepillantást nyerünk. Az udvari, a városi, a főuri életmódra vonatkozó ismereteink is bővülnek. Nem utolsó szempont,

[1] 1. *Gulácsy* Albert diariuma 1691—1696. Collectio manusc. C. J. Kemény, Tomus XXIX. Varia 2. *Czegei Vass György* naplója 1659—1739. Magy. Tört. Eml. Irók XXXV. k. Későbbi korból: 3. Br. *Daniel Istvánné* gr. Pekry Polyxena naplója 1745-ből. Kelemen Lajos: Ujabb adattár a vargyasi Dániel család történetéhez 228—245. 4. Br. *Daniel István* naplója u. ez utról. Erdélyi Nemzeti Múzeum levélt. Kolozsvárt, br. Wesselényi levt. 5. *Gr. Bánffy Györgyné* br. Wesselényi Zsuzsa naplója 1786—1789. Tört. Lapok 1875. 6. *Gr. Bánffy* család birtokában levő napló az 1780-as évekből. 7. Figyelmet érdemel *Rhédey László* feljegyzése is 1655-ből. Magyar Tört. Tár XVII.

hogy a felhozott adatok Apor Istvánnak saját életére is fontosak, hiszen e célból is jegyeztettek fel.

A napló 1697 november 6-al kezdődik. Kolozsvár, Zilah, Szilágysomlyó, Debrecen, Jászberény, Buda, Komárom, Győr, Bécs volt az útirány. Debrecenben az öregmarha eladásról, Jászberényben az Erdély felé menő bécsi kereskedőkről tesz említést. Budán az Aranyos hajóba szállott. A jezsuiták kollégiuma, a melegfürdő, szép hajó keltette fel érdeklődését. Győrben a marhavásárt figyelte meg. Bécsben rendre járt mindent. Megnézte Szűz Máriának és a Szentháromságnak szobrát, volt a császári olasznyelvű operaelőadáson, a jezsuiták színielőadásán, császári vadászaton, a Burgban lévő kincstárban, a császári kertekben s a sétálóhelyeken. Vallásos ember létére, miként útközben is tette, járt többféle szerzetházban, processziókat nézett végig, a nagyheti szertartásokon résztvett s a császári kincstárban is megfigyelte a vallási tárgyakat. A városban vásárokat szemlélt meg. A szórakozások pihenő napok voltak a sok tanácskozás között, amelyek az erdélyi pénz, adó, termésadó, só s a vallás kérdéseiről folytak. E tanácskozások részben a német urakkal, részben önmaguk között mentek végbe. Kihallgatáson voltak a császárnál, császárnénál is. Számos jeles emberrel ismerkedett össze, akik közül sokat látott szállásán vendégül. Más esetekben ő ment látogatóba. Dolgaik végeztével majdnem teljesen ugyanaz uton, amelyen felmentek, visszatértek Erdélybe.

A sajátkezű, nehezen olvasható írással készített, közben rossz tintával írt napló[2] szövege, mely az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában van elhelyezve, a következő:

Diarium Vien[n]ense.

A[nno] 1697.

Isten segitségiből a mi kegyelmes császárunk s koronás királyunk eö felsége felséges parancsolattjából indultam meg Bétsben innen Kolosvárról die [6] Novembr[is].[1]

[2] 20.5×29 cm. méretű, vörös borjúbörbe kötött, 2 pár sárga bőrfűző szalagos számozatlan kötet. Az első védőlapján csak levéltári jelzés (N. CCCLIX. Cista LI) és a levéltári pecsét található. Második levelének *a* lapján van a cím és a jelige. Az erre következő kilenc levelen és a tizedik *a* lap felső részében négy sorban van maga a napló szövege. Mindjárt ezután 1719—1721. évi különböző gazdasági feljegyzések következnek, azután tizennyolc üres levél jön és utána újra 1719-ből rövid gazdasági feljegyzés. Ezek után harmincnyolc üres levél, erre nyolc levelen 1716—20. évi gazdasági feljegyzések, utána végig üres mintegy száz levél. Csak az utolsó védőlevél *a* oldalán van a következő érdekes feljegyzés: Vienna, 1697. 10. X-bris. G. Marsilli (t. i. Marsigli ezredes) uram számára Erdélyben kel[l] vétetni kétszáz végh muszuljt [t. i. posztót], czinobriumot edgy jó darabot, követ oljat, az melyből az aranyat roncsák. Az muszuljt koloz[s]vári commenda[n]s kezében ke[l] szállítani.

[1] Eddig Cserei Mihály irása.

Császár exseralta[2] locus:
Conspicimus modo, quod durabunt fedora largo
Tempore, nec patriae pax cito [deficiet].[3]

Die 6. Novembr[is]. Délután megindulván Kolosvárról Isten hirivel mentünk hálni Topa Szentkirályra.[4] Indultunk Kolosvár[r]ól 3 félórakor, érkeztünk estve 8 óra s 3 fertálkor békével.

Die 7. Ebédre mentünk Magyar Egredre, vacsorára Zilajra igen későn által a Meszesen nagy sáros és essős időb[en], holot[t] az koczim is feldölt. Szál[l]ot[t]am Njrj[5] Sámuelhez, ez nap az thesau[rarius]ságh felől sokat beszélet[t]ünk hárman.[6] In[n]en irtam feleség[emne]k és pat[e]r Vizkeletinek.[7] It[t] dölt fel az szekér az Meszesen s ki eset[t] Sárp[ataki] ur[am].[8]

8. Mentünk Somlyóra ebédre, ot[t] is háltunk. It[t] szál[l]ásam volt az páter házánál, böcsület[t]el látot[t]. In[n]en is levelet irtam feleség-[emne]k. In[n]en ment el Biró[9] hirem nélkül.

9. Mentünk Margitára estve 6 órakor. Ezen nap sokat nyomorgot[t] B[ethlen] Mi[klós] ur[am] Marczani nevű szekeresével, it[t] végeztük el, hogy az városokon való szál[l]ásadást el ne felejczék. Kémeren szál-[l]ván m[e]gh ebédre, előre ment volt Sárpataki ur[am], el vesztet[t]e a gyűröt. Jó ifiu as[s]z[ony] gazdáia as[s]zonj volt, it[t] az időseb[b] Borsáni Sándor[r]al m[e]gh ismerkedtem.

10. Jöt[t]em Hos[s]zu Pálira. Szál[l]ot[t]am az postamesterhez, ot[t] találtam Hartleben[n]é as[s]z[onyom]ot, it[t] Létánál akarták megh fosztani az gubernator ur[am] szakáczát.

11. Jöt[t]em Debrecenb[e]n igen hid[e]gh szélb[e]n, holot[t] is böcsület[t]el acceptalt az város birája és jól tartot[t]. On[n]an megindulván, et[t]em ebédet az hidnál az Hortobágynál. It[t] mene az bajoskodásával az öregmarha.

12. Jöt[t]em Czegére. Szál[l]ot[t]am az profont házhoz sok komlós korpa közi. It[t] az uton beszéltem az püspök dolgáról, de nem alkhatám. Árokalja[10] it[t] va[gyon].[11]

13. Jöt[t]em ebédre Poroszlóra. Jól laktam, on[n]a[n] vaczorára Átánra, ros[s]z szál[l]ásom volt, szénát nem találtam. Ide Eger 3 mélyföld, Gjengjös[12] is három. Jászb[e]rin is 3. It[t]találtam az béczi kereskedő rendeket, hogy mentenek Erdélyb[en].

14. Jöt[t]em ebédre Jászberinb[en], Heves mel[l]et[t] el Apátira,

[2] Exserare = kivenni, császár által kivett hely.
[3] Látjuk most, hogy a szövetkezések hosszú ideig tartanak, a haza békéje sem szűnik meg gyorsan. Largo helyett így irva: largjo.
[4] E mondat is Cserei irása.
[5] Nyiri.
[6] Gróf Bánffy György gubernátor, gróf Bethlen Miklós kancellár, gróf Apor István kincstartó.
[7] Vizkeleti Zsigmond kolozsvári jezsuita házfőnök és plébános.
[8] Sárospataki Márton.
[9] Biró Sámuel.
[10] Ároktő kellene.
[11] Három szó olvashatatlan.
[12] Gyöngyös.

Jákóhalmára, it[t] az Lehel kürt[j]ét m[e]gh fu[j]tam, it[t] kezdetik az Jászságh, it[t] töre el az guber[nator] ur[am] koczia, it[t] is kel-[l]et[t] hálnom miat[t]a, m[e]gh pirongatám az város biráját, azután job[b] ember volt.

15. Ebédet öt[t]em Szeczelb[en], oda érkezet[t] az Serénj regiment, melyet az utb[an] találtam. Jöt[t]em on[n]an Czabáb[an]. Forzse(?) [13] birja, 2 malma van. Eb[b]en a falu[ban] háltam. Ma igen ki költünk volt B[ethlen] Mi[klós] ur[amm]al de auctoritate guber[nii] et de thesaurariatu. Ide Buda 2 mélyföld.

16. Jöt[t]em Budára reg[g]el 9 órakor. Az előt[t] 4 órával ment el az fejdelem Eugjenius[14] és Vandemo[nt] Béczb[en] ágyú lövések alat[t]. Szál[l]ot[t]am az Aranyos hajóhoz. It[t] m[e]gh jártam az magyar király házát, mind alsó felső várost. Voltam az jezsuitáknál is. Igen szép templomok van, az collegiomot most épitik igen szépen. Voltam az melegh feredőben is, it[t] találtam pater Tamást is, szegény Veterany ur[am] [15] papiát. Töb[b]ire sem[m]i halat nem találtam. In[n]en mentek vis[s]za a debreceni lovak. Igazán mondgyák, szép hel[y]t van Buda. Pesten jöt[t]em keresztül, hajót szeb[b] mesterség[g]el csináltat nem lát[t]am.

17. Jöt[t]em Komáromb[an], az posta mesternél szál[l]o[t]a[m]. Igen jó gazda, jó alkalmatos[s]ág[g]al volt, jól tartot[t] ebéden. Szál[l]ot-[t]am Dorogra, ot[t] is igen jól laktunk. It[t] Komáromot jó reg[g]el m[e]gh nézeltük az Duna partról. It[t] találtuk Lejtnert, c[o]mis[sarius] Ehlenel és Hodvigger. It[t] látám az vas...[16] almát.

18. Jöt[t]em ebédre Győrb[en] az városb[an], az fő postamesternél szál[l]ot[t]unk, böcsület[t]el, jól tartot[t]. It[t] az pater franciscanusok templomát m[e]gh jártam, de az jezsuiták[ná]l nem voltam, mert siet-[t]ünk. Szintén sokadalom volt Győrb[en], sok szép marha volt, de senki nem vöt[t]e. Jöt[t]em vaczorára Jagendorfra[17] Ziczi István ur[am] jószágáb[an]. G[róf] Czáki László ur[am] volt az v[ice]generális képe, mivel Ziczi ur[am] Béczb[en] volt.

19. Jöt[t]em ebédre Fisemére[18] az utban igen szép házat lát[t]a[am], Németóvárot[t] és...[19]...át, jöt[t]em vaczorára Béczb[en], az nap voltam szemb[en] Komornik ur[amma]l.[20]

20. Volt nálam ebéden Kálnoki ur[am [21] és p(ater) Boronj ur-[am].[22] Látogatot[t] az herc[e]gh palatinus ur[am],[23] Lihtistajn [24] ur-

[13] Forzsa?, Forsta?, Forste[r]? Olvasása bizonytalan.
[14] Jenő, szavójai herceg.
[15] Veterani Frigyes generalis.
[16] Egy szó olvashatatlan.
[17] Jägerndorf.
[18] Fischament.
[19] Egy név olvashatatlan.
[20] Komornik Pál Károly de Kleinburg. Kleinburg néven is előfordul.
[21] Gróf Kálnoky Sámuel alkancellár.
[22] Baranyai.
[23] Herceg Esterházy Pál nádor.
[24] Lichtenstein.

[am] és Prajner ur[am].[25] Ebéd után mentünk Si-in Brugb[an][26], az kit a király épitet[t], ab[b]an király épület lesz. It[t] lát[t]am 3 struc madarat, 3 szirjaj keczkét, egy indiaj czirkét és egy africaj szarvast, nem volt ak[k]ora is, mint egy eöz. On[n]at az ló istál[l]óban jöt[t]em, szép lovakot lát[t]a[m] volna, de setét volt. Ma lát[t]am az S[ancta]e 3 [Trinita]tis[27] oszlopát is. Ma írtam első levelet Béczből feleség[emne]k.

21. Volt reg[g]el nálam p[ater] Hevenyesi ur[am][28] is. Beszélet[t]em az cancel[l]arius és püspökök dolgáról. Ebéden volt nálam az erdélj cancellar[ius] excepto d[lomino] vicecancell[ario]. Volt nálam Szirmaj István itélőmester ur[am], B[ethlen] M[iklós] ur[am]. Ez nap 5 órakor volta[m] audientián mél[tóságos] Kincki ur[amná]l,[29] holot[t] köszöntvén egymást, igirte minde[n] gratjajat és hogy auden[tiat] szerez ő felségénél. In[n]en vis[s]za jövén mentem az Im[m]aculosa imagohoz,[30] holot[t] igen sok ember volt. Volt ez nap processio m/14[31] emberből ál[l]ot[t]. Ma volt sok discursus de cameraticis között[t]ünk.

22. Voltunk magunk között[t] való conferentján ebéd előt[t] és excerpaltuk az Alvinci ur[am][32] lemenetelétől fogvást való fenmara[d]t dolgokat, de el nem végezhet[t]ük. Ez nap jöt[t] az császár az Boldogságos Szűz képéhez, volt nagy solem[ni]tas, az cardinal celebralt. It[t] lát[t]am elsőb[b]e[n] eö felségét s az udvart. In[n]en mentünk ebédre. Délután 2 órakor Brauner[33] uramhoz, ot[t] ismerkedtem Palm[34] ur[amm]al s az ifjab[b] Brainer ur[r]al, ot[t] is secretarius[35]... ur[r]al. Magával Brainer ur[r]al is ot[t] beszéltem elsőb[ben]. Azután az Veres kapuhoz mentünk guber[nator] ur[amm]al sétálni s Komornik ur[r]al.

23. Ma postanap volt, leveleket írtam az urak[na]k, feleség[emne]k s mások[na]k is. Ma estvéli eöt órakor löt[t] audentiánk az császárnál eö felségénél. Ma lát[t]am az cászárt, cászárnét, nagyob[b] leányát s szép dámákat, az palota egészen üres volt, az antikamarább[an] sem volt tíz ember felet[t].

24. Voltam ebéden Ajpichel[36] ur[amná]l. Igen jól tartot[t] s felet[t]éb[b] is ros[s]zul voltam az bortól. It[t] lát[t]am elsőb[b]en Scarnilionit és Brank[37] ur[ama]t. Ma jöt[t] be Jabrockiné.[38]

25. Volt conferentiánk magunk között[t] az felküldöt[t] punctumokról circa politica. Ma estvéli 4 órakor voltunk cardinalis ur[amn]ál[39]

[25] Pnajner Miksa Lajos, a pénzügyi kamara elnöke.
[26] Schönbrunn.
[27] Szentháromság szobor.
[28] Hevenessy Gábor jezsuita házfőnök.
[29] Gr. Kinsky Ulrich kancellár.
[30] Szűz Mária szobor.
[31] 14 milium, tizennégyezer.
[32] Alvinczy Péter ítélőmester.
[33] Gr. Breuner Sigfrid Kristóf sócommisszarius.
[34] Palm János Dávid, a pénzügyi tanács tagja.
[35] A név hiányzik.
[36] Br. Aichpichl, a pénzügyi tanács tagja.
[37] Brank (Prank) A. V. kamarai titkár.
[38] Jabroczky Ádámné, Kapi Erzsébet, Apor Istvánnal folytatott birtokperének elintézése végett ment fel.
[39] Kollonics Lipót biboros.

audentián és hatodfél órakor voltunk az cász[ár]nénál audentián, holot[t] szép audientiánk volt, szép 11 dáma és Svarcenbe[r]gh fejedele[m] vit[t] be ben[n]ünket.

26. Ment ő felsége Ebesdorfra vadászni, mü is elmentünk, de minthogy az rendet nem tu[d]tuk, ló nélkül czak szekér[r]el mentünk az Dunán által, maga vitetet[t] eö felsége ben[n]ünket, az Dunán tul maga szekerét adat[t]a alánk. Ugy mentünk az vadászatra. Vis[s]za jövén Ebesdorfra, ot[t] jól tartatot[t] s úgy jöt[t]ünk vis[s]za. Öletet[t] eö felsége 25 vaddisznót, 1 rókát löt[t] és egy őzet a király. It[t] ismerke[d]tem Bán ur[amm]al, Forgácz Simon, Draskovicz János, Bercjény[40] uramék[k]al és p[ater] Doboj ur[amm]al.

27. Voltunk az comédiáb[an], kit is az felséges császárné Sz[ent] Leopold octavájára czináltatot[t]. Olaszul volt az actjo, mind ének[k]el mondot[t]ák.[41] Igen fényes frecventia volt és mil[l]iókb[a] tölt az sok gyémántos öltözet, volt l[e]ghaláb[b] 200 válogat[t] dáma, sok fejedel[me]k, hercegek, grófok, etc. It[t] ismerkedtem Rákóci fejedel[em] as[s]zon[n]yal Aspermontnéval[42], Velft[43] ur[am] is it[t] ült mel[l]et[t]em. Az királyi archidux és archiducissák tánczy voltak l[e]ghszeb[b]ek és az kis lotaringosé. Ma voltam elsőb[ben] az camara conferentiyán.

28. Voltunk szemb[en] az királj köszöntésén és archidux. Ma a[d]ta az aranybárant[44] ő felsége az archidux[na]k szép pompával. Igen együt[t] volt az udvar. Ma volta[m] palatjnus ur ebédén, ma ismerkedtem iudex curiae és Apermont ur[amék]kal, ugya[n]az gen[eralis] com[m]issarius-[s]al is Prank ur[r]al. Maximilian[us] Ludovicus Prajner...

29. Voltam p[ater] Hevenyesi ur[ná]l, ot[t] Jabroc[ki]ék, Száva ur[am] és töb[b] dolgairól beszélet[t]em eö k[e]g[ye]lmével, kétszer voltam ot[t] és estve Komornik ur[amm]al sokat beszélet[t]em.

30. Voltam Rabutin[n]é[45] as[s]z[onyomná]l és ebéd után cardinalis urral, it[t] nem tréfából beszéltem eö eminentjáj[áv]al. Ma jártam elsőb-[ben] a vásárb[an].

1-ma. Voltam ebéden Rabutin[n]é as[s]z[onyom]nál, ot[t] volt Martinicné as[s]z[onyom], Vratiszlai ur[am], Kaunicné[46] as[s]z[onyom]. Mind az hárman ot[t] voltunk. Ma voltam szemb[e]n Senyej ur[amm]al.

2-da. Voltam ebéden Komornik ur[amm]al, ot[t] voltak az kamarás urakb[an] 6, estvéli 6 órakor voltunk conferentján cardinál ur[amná]l. Jelen volt Kincki, Buceleni,[47] Palm, Vajszenbergh[48] uram is. It[t] sok

[40] Bercsényi Miklós.

[41] Amikor Gulácsy Albert császári színelőadást nézett végig, a darabban Hercules, Jason, Medea voltak a főszereplők. Két óráig tartott, amíg a hazatérő nézők a színházból kivonultak s kocsikra ültek, olyan sokan tekintették meg az előadást. (I. m. 135. l.)

[42] Rákóczi Julianna, gr. Aspremont-Rockheim Gobertné.

[43] Olvasása bizonytalan.

[44] Az aranygyapjú adásról l. bővebben Vass György naplóját, i. h. 321. l.

[45] Gr. Rabutin János Lajos generális.

[46] Kaunitz Miksa Ulrichné.

[47] Gr. Bucceleni Gyula kancellár

[48] Weisenberg János Theobald, a pénzügyi tanács tagja.

szép szók után proponálta Kincki ur[am] az másfél millió adást és el haladot[t] az dol[o]gh magunk közöt[t] való conferentiára.

3-tia. It[t]hon voltam ebéden, az után mentem az Académiáb[an] comédiára. Igen meste[r]séges szép comédia volt.

4-ta. Voltam ebéden az cardinálnál, fris[s]en tartot[t], ma a[d]tam be az tisztek[49] dolgát. Küldöt[t]em leveleket feleség[emne]k és mások[nak] is.

5-ta. Voltunk magunk közöt[t] való confer[entián] és estve conferentján voltunk, Palm, Komornik volt[ak] jelen, it[t] kezdet[t]ünk az dolgokhoz.

6-ta. Voltam Bethlen Miklós ur[amná]l ebéden, az nap v[oltam] ....[50]

7-tima. Böjt volt ebédigh, it[t] is confer[entia], magunk közöt[t] voltunk.

8. Let[t] az com[m]issio Palm és Komornik uram jelenlételekb[en]. It[t] ma nem volt tréfa az dol[o]gh az portio felöl. Voltak feles vendégeim.

9. Volt nálam Komornik, Kálnoki ur[am]ék s töb[b] böcsületes emberek. Voltam Veteranyné és Martinicné as[s]z[onyomé]k[ná]l. Voltam elsőb[b]en Kincki ur[amná]l, holot[t] szép audentiám volt, Mikes u[ramna]k it[t] szolgáltam. Ma jártam az sokadalomb[an].

10. Voltam pater Hevenyesi, Buceleni ur[amn]ál, és az nap voltam Palm ur[amn]ál, Komornik ur[amn]ál voltam ebéden. Az nap sok beszédem volt.

11. Voltam Martinicné as[s]z[onyomná]l.

12. Voltam Rabutin[n]é as[s]zony[omn]ál ebéden és estve conversatjob[an] is ot[t] voltam.

13. Voltunk ki.....[51] az lovak látni.

14. Voltam Prajner ur[amn]ál.

15. Volt nálam gubernator uram.

16. Volt az com[m]issio gubernator ur[am] szál[l]ásán.

17. Volt az sóról való com[m]issio, ál[l]ot[t] be 9 órakor az gubermator ur[am] szál[l]ásán. Ma halt meg az királné.[52]

18. Voltam az tárházban, holot[t] sok szépséget, nagy királ[y]i kincset lát[t]am, töb[b]i közöt[t] ami Idvezitő Jesus Christusunk áldot[t] szent vérében és az eö kezét felszegezet[t] vasszeget lát[t]am, azt a feszületet is lát[t]am, aki ak[k]or m[e]gh szólalt Ferdinánd császárnak, mikor l[e]ghnagyob[b] szükségében imádkozot[t] előt[t]e, sok aranj köves egyetmásokat, elefántcontból, drága kövekből, üvegekből való igen drága edényeket lát[t]am.

19. Voltam az velencei követnél ebéden. Ma temet[t]ék az lengyel királnét nagy proces[s]ioval, 800 papnál töb[b], mindenféle szerzetes. Ma voltam p[ater] Hevenyesi ur[n]ál is.

[49] Erdélyi főtisztviselők.
[50] Tovább hiányzik.
[51] Rossz tinta miatt olvashatatlan.
[52] Lengyel királyné.

20. Az szál[l]ásomon voltam estigh, ak[k]or conferenciára mentem az gubern[átor]hoz. N. B. I[t]t sol[l]icitáltam az regulamot.[53]

21. Volt nálam gubernator ur[am] sok böczületes emberek[k]el. Vigan laktunk.

22. Voltam szál[l]ásomon.

23. Voltam az kardinálnál.

24. Voltam conferentján az gubernator szál[l]ásán.

25. Voltam gubernator ur[am] szál[l]ásán ebéden és on[n]an az czászár udvarlására mentünk.

26. Voltak szál[l]ásomon a fejedelem, gubernator, cancel[l]ariusok, Komornik, Sz[ent]Iváni László uramék Sz[ent] István poharára.

27. Mentem a fejedelemhez ebédre, de igen ros[s[zul voltam.

28. It[t]hon voltam.

29. Voltam Sarcenburgh[54] fejedelemnél, az cardinal is ot[t] volt az magyar urak[k]al. 5000 talléros ü[v]egh csészéből it[t]am.

30. Voltam Prajner ur[n]ál, cardinal ur[n]ál. Jó napom volt, estve voltam a fizetőmesternél, holot[t] sok szép boloncz[á]gokat lát[t]am.

31. Confer[entia] gubernator ur[ná]l, ak[k]or küldöt[t]ük el Dósát.

1-ma Janu[arii]. Volt nálom Kálnoki ur[am] töb[b] emberséges embe[re]k[k]el.

2-da. Voltam cancellar[ius] Buceleni ur[ná]l ebéden, ot[t] is ot[t] volt cardinal ur[am]. Estve 5 órakor confer[entián] voltam a kamarán.

3-tia. Voltam magunk közöt[t] való conferentján az só véget[t] és estve az camera com[m]issioján.

4-ta, 5-ta. Sohult sem voltam.

5-ta. Voltam Martinicnénál vaczorán, ot[t]táncolt Bet[h]len László ur[am] szarka táncot.[55]

6-ta. Voltunk udvarlani fen[n] palotán.

7-tima. Voltam gubernator ur[amnál] ebéden és ebéd után generálné as[s]zo[nyom]nál.

8. Voltak nálam gubernator, Ajpihel, Palm, Brank Majer,[56] Komornik és cancell[arius] uramék. M[e]gh ütöt[t]em az or[r]omat.

9. 10, 11, 12. Voltam sebesen a házamnál.

13. Indultak az szekerek s kordájék.[57]

14. Voltak az urak nálam az conferentián.

15. Irtam leveleket s küldöt[t]em Erdélyb[en].

16. Voltam gubernator ur[amná]l és költöztem az Sz[ent] Péter piacára más szál[l]ásra.

17. Voltam az Favoritában,[58] szép kert házok és sokféle olosz gyümölcsfák voltak, szép vizi mesterségek,[59] halastó, források etc. On[n]an

[53] Regula = a kincstartónak adott utasítás.
[54] Schwarzenberg.
[55] Összetett lábakkal való tánc.
[56] Majeren Jakab Theobald, a pénzügyi tanács tagja.
[57] Kordély, könnyű kocsi.
[58] Favoritenstrasse, külvárosi rész császári kerttel s kastéllyal.
[59] Ilyen vizimesterség pl. hogy bármerre nézzen valaki, a víz szembe szökik (Vass György naplója, i. m. 131. l.)

mentem az Ditristan[60] fejedelem lovaj látni az majorba, derék majora, szép kerti van.

19. Hi[v]tak ebédre Levenburg urhoz, en[n]ek felesége Eszterhási Ferencné.

21. Voltam az szál[l]ásomon és Ajpichel ur[amná]l. N. B.

22. Voltam Rabutjn[n]é generálnénál és Turno ura[mná]l.

23. Irtam leveleket haza, voltam Bet[h]len Miklós ur[amat] látni.

24. Az szál[l]áson voltam és ak[k]or izente m[e]gh Kincki uram, hogy elő veszi a dolgajnkot. Volt gubernator ur[am] a szál[l]ásomon.

25. Volt posta nap és az gub[ernator] szál[l]ásán kártyázt[am].

26. Voltam a szál[l]áson és estve eötöd fél órakor volta[m] audientján Kincki ur[am]nál. Voltam p[ater] Senyej uramnál.

27. Voltam az királné exequiáján.[61] Szép castrum doloris,[62] szép pompa volt, cardinal pontificalt.

28. Szál[l]ásomon voltam. Nála[m] volt pater Hevenyesi, Kálnoki ur[am] dolgáról beszélet[t]em.

29. Volt posta nap, küldöt[t]em leveleket Erdélyb[en], ma is az exequiára megyek.

30. Vala nálam Brank ur[am], Pál deák és Szakmári ur[am], Teleki ur[am].[63] Sokat bolondoskodtak.

31. Voltunk confer[entián] Kincki ur[n]ál, holot[t] sok szép dolgok voltak de rebus Transilvanicis.... volt ....[64]

Februarjus 1. Voltunk magunk közöt[t] való confer[en]tián.

2. Volt nálam Brank ur[am] ebéden, ebéd után voltam gubernator ur[amná]l conferentián. Nem subscribáltam. N. B.

3. Ujob[ban] voltunk confe[entián] gubernator ur[amná]l, de sem-[m]it sem concludáltunk. Voltam ma vicepresses Concin[65] ur[amná]l.

4. Az szál[l]áson voltam.

5. Posta nap lévén, irta[m].

6. Volt az Te De[u]m laudamus Sz[ent] István templomáb[an], ot[t] volt az egész udvar.

7. Az szál[l]áson voltam ebédigh, ebéd után conferentja az gubernator ur[am] szál[l]ásán. Veszet[t] ös[s]ze velem B[ethlen] M[iklós].

8. Posta nap volt, expediáltam.

9. Voltam só com[m]issarius Prajner Christop ur[ná]l ebéden az urak[k]al együt[t].

10. Vaherporcnál, a lengyel királj emberénél voltam ebéden.

11. Marcus Autonyusnál voltam ebéden.

12. Szál[l]ásomon voltam.

13. Kálnoki ur[ná]l voltunk minyájan.

14. Szál[l]ásomon voltam, fluxus miat[t] ki sem mehet[t]e[m].

15. Hasonlóképen ros[s]zul voltam az szál[l]ásomon.

[60] Herceg Dietrichstein Frigyes főudvarmester.
[61] Requiem, halotti mise.
[62] Ravatal.
[63] Teleki Pál.
[64] Két szó olvashatatlan.
[65] Gróf Conzin Volkard János kamarai viceelnök.

16. Gubernator uram vendéglet[t]e a fejedelmeket.
17. Az szál[l]ásomon voltam, kártyáztam, nyertem fl[orenos] 36.
18. Voltam Forste[r]nél.[66] Vesztet[t]em fl[orenos] 72.
19. Voltam az szál[l]ásomon.
20. Voltam Buceleni ur[amná]l. Jól tartot[t].
21. Voltam confer[entián] gubernator ur[ná]l.
22. Voltam az szál[l]áson, volt nála[m] secr[etarius] Brank ur[am].
23. Voltam Prajner ur[amná]l ebéden.
24. Voltam az szál[l]ásomon.
25. Voltam az szál[l]ásomon.
26. Voltam Kaunic ur[amná]l ebéden.
27. Volt nálam Kálnoki ur[am] töb[b] emberséges ember[ek]kel. Jöt[t] meg Pál uram.
28. Posta nap, az szál[l]áson, expediálta[m].

Martjus. 1-ma. Szál[l]ásomon voltam.
2-da. Az franciscanusoknál voltam.
3-tia. Voltam az kamara presesnél és Kincki ur[amná]l.
4. Az szál[l]ásomon.
5. Posta nap volt és voltam kardinal ur[amná]l és pater Hevenyesinél.
6. Voltam Hevenyesi ur[amná]l és confer[entia] kamarán.
7. Voltam confer[entián] az gubernátornál.
8. Voltam confer[entián] a presesnél.
9. Voltam az szál[l]ásomon. Volt nálam Brank és Kálnoki uramék.
10. Voltam conferentján az pénz dolgából gubernator ura[mná]l. Volt nálam Komornik ur[am].
11. Voltam Valstan uramnál és ugyanak[k]or Ajpikel uramnál. Volt nálam p[ater] Hevenyesi uram.
12. Volt posta nap. Voltam Sz[ent] An[n]ánál.[67] Igen jól laktam. Délután confer[entia] az camera presesnél.
13. Voltam confer[entián] gubernator ur[amná]l. Volt nálam az fejedelem.
14. Voltam szál[l]ásomon. Volt nálam Komornik és pater Hevenyesi ur[am].
15. Volt posta nap. Voltam cancel[larius] ura[mná]l fő postamester gróff Par[68] ur[amm]al az posták felől.
16. Volt nálam Klajnbu[r]gh ur[am]. Voltam az Sz[ent] An[n]ában misére. Volt az com[m]issio az presesnél a camerán. Holot[t] az thesa[u]r [ariatus] dif[f]icultasi eligazo[d]tak.
17. Voltam Apermontnál ebéden.
18. Voltam az szál[l]áson.
19. Voltam gubernator ura[mná]l.
20. Voltam eö felségénél.
21. Voltam confer[entián] az camarán.

[66] Forster Kristóf, pénzügyi főtisztviselő.
[67] Szent Anna templom s jezsuita rendház.
[68] Gr. Paar főpostamester.

22. Voltam confer[entián] camer[a]e preses ura[mná]l Kincki ur[am] jelenlétéb[en].

23. Voltam az arzenálb[an] szekér látni.

24. Voltam Buceleni ura[mná]l, ebéd után volt confer[entia] Kincki ura[mná]l.

25. Voltam Kincki ur[amná]l ebéden. N. B.

26. Voltam az Sz[ent] An[n]áb[an].

27. Voltam az czászárnál, ak[k]or mosta a kuldusok lábait szép ceremoniávol.[69]

28. Volt nagypéntek, az templomokat, koporsókot jártam. L[e]gh szeb[b] volt a domus profesorab[an], monstrantia ped[ig]h szeb[b] volt az udvari és ursulita apácáknál, az Sz[ent] Istvánban pedig másforma volt a koporsó, ot[t] szeb[b] ceremonia volt.

29. Jártam ujob[ban] másat való templomokat az hostatb[an] Herlauzb[an].[70]

Husvét napia. 30. Voltam Turno ur[amná]l ebéden.

31. Volt conferencia Kincki ura[mná]l az nap. Voltam Svarcenburgh fejedelemnél ebéden. Jól tartot[t].

Aprilis. 1-ma. It[t]hon voltam.

2-da. Posta nap volt.

3-tia. Volt nálam Kálnoki, Komornik s töb[b] böczületes rendek.

4-ta. It[t]hon voltam.

5-ta. Voltam gubernator uramnál.

6-tia. Voltam Komornik urnál. Teme[t]jük Sz[ent] Kereszti[71] ur[am] fiát.

7-tima. Voltam comes Pár ura[mná]l ebéden, on[n]an mentünk az kertében, szép házai vadnak, it[t] ivut[t] sós vizet az ifiu as[s]zony.

8-va. Voltunk confer[entián] 9 órakor gubernator uram[ná]l.

9. Voltunk confer[entián] Kincki ura[mná]l de rebus religionu[m].

10. Voltam az szál[l]ásomon ebéden. Járta[m] az favásárt.

11. Volt 10 órakor confer[entia] Kincki uramnál, cardinal uramnál.

12. Volt confer[entia] cardinal ur[amná]l az szászok dolgáról.

13. Voltam camer[a]e preses ura[mná]l vigan.

14. Voltam az szál[l]áson, vendégim voltak.

15. Voltam az Proterb[en].[72] Sok szarvasok közöt[t] on[n]an mentem az hajókhoz az Dunára.

16. Posta nap volt, szál[l]ásomon volta[m].

17. Voltam az sátorok látni.

18. Voltam a Proterb[en].

19. Posta nap volt, szál[l]ásomon voltam.

20. Voltam magyar cancellarius ura[mná]l, estigh it[t]am.

21. Voltam az szál[l]ásomon, feles vendégem volt, az fesant[73] ma a[d]ta nekem keves sógor g[róf] Kálnoki Sámuel ur[am].

[69] E szertartásról bővebben l. Vass György naplója 318. l.
[70] Hernalz városrész.
[71] Szentkereszty András, a bécsi erdélyi alkancelláriánál referens.
[72] Prater, sétatér.
[73] Fácán.

22. Voltam az szál[l]áson, volt nálam az fejedelem.

23. Voltam Slik generalnál, nem írtam, a foga[m] fájt.

24. Volt az nagy proces[s]io az Sz[ent] Istvánb[an], a császár nem volt ot[t], czak az király[74] és archidux, it[t] [v]olt a szép as[s]zonj az folyosón, Mikes Mihál[y]né as[s]z[onyom] forma.

25. Volt confer[entia] Kincki ur[amná]l.

26. Volt az arany bárány osztás hos[s]zas ceremoniával eöt személ[nek]. 1. Ekenpegh, 2. Lihtinstajn, 3, gróf Burem(?), 4. gróf Pnajner camer[a]e preses, 5. gróf Tun vet[t]ek arany báránt.

27. Voltam v[ice]cancellarius ur[amná]l ebéden. Jól laktunk.

28. Volt nálam gubernator, cancel[arius] ur[am] és a fejedelem ebéden. Ez nap vetet[t]ék be a nagy hajót a Dunáb[a].

29. Voltunk kertek járni s Lazaretumban.

30. Posta nap volt.

1-ma Maj. Az szál[l]áson voltam.

2. Voltam gubernator és cardinal ura[mná]l.

3. Voltam az Prajnerné as[s]z[onyom] majorjáb[an], 4 mély föld Bécztől. Jól tartának. Szép majoria van ot[t].

4. It[t]hon voltam.

5. Voltan az oroszlányoknál az rézkertb[en].

6. Voltam cardinalis ura[mná]l.

7-ma. Voltam camer[a]e preses ur[amná]l s elbuczuztam.

8. Voltam eö felségénél Laxanburgba[n] s el buczuztam eö felségétől. Voltam ebéden Kaunic uramnál eadem [die], Voltam Herlaub[an] Kincki ura[mná]l. N. B.

9. Bucsuztam el az minister ur[t]ól. Volt nálam Turnóné as[s]zonyom.

10. Vala reménségünk, hogy ma induljunk, de Kincki ur[am] miat[t] nem lehete, ma is czak buczuzódni voltam.

11. Indultunk Erlaub[an] Kincki urhoz, de el haladot[t] holnapra. Voltam az nuncyusnál.

12. Isten segétczégéből indultam ki Béczből dél utan eötöd fél órakor és jöt[t]em hálni késő étcaka Ziczi ur[am] faluját[an] Jagendorfra. Azon étcaka vesztet[t]ék el a.....[75]

13. Jöt[em] Neszmőre estvére, ebédet Győrön alól Günjün[76] et[t]em ebédet. Fiat[77] ur[am] hozot[t] egy bornyat, két pujkát, két pincetok bort.

14. Budára ebédre. Az estigh it[t]am Pesten az Forster házánál, hálni mentem Kerepesre 12 órakor éj[j]el.

15. Jöt[t]em Hatvan fele, ebédre Árokszál[l]ására, hálni Poroszlóra.

16. Jöt[t]em által a Tiszán, hálni jöt[t]em Debrecenb[en].

17. Jöt[t]em ebédre Margitára, hálni Somlyóra.

18. Öt[t]em ebédet Somlyón, hálni jöt[t]em Zilajra.

19. Jöt[t]em Kolosvár[r]a estvére.

[74] József ifjabb király, utóbb I. József.
[75] Egy szó olvashatatlan.
[76] Gyönyő község.
[77] Fiáth János.

Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról.

Irta: Dr. Csüry Bálint.

Lakodalom. A serdülő ifjuság 15—19 éves korig a templom udvarán a vasárnap délutáni *táncon* találkozik egymással. A Bákó vidéki falvakban e tánc a *deák* (= kántor) és a szülők szigorú felügyelete és ellenőrzése alatt történik.. Két cigány zenész hegedün és *kobzán* (= kobzon) játssza a tánchoz szükséges zenét. E táncban csak fiúnak fiúval, leánynak leánnyal szabad táncolni. Az erkölcs és illem nem engedi meg e korban a vegyes táncot.

A 19 éves fiú már embersorba számít, 19—20 éves korukban már nösülnek az ifjak.

Ha a legény házasuló korba jut, eljár a lányos házhoz vagy a *guzsajasba*. A *guzsajasban* vidám élet folyik. Járja a tréfabeszéd, nótázás. A legények kiházasító dalokat énekelnek. Gyécsánban a lányos háznál a legények olyan kiházasító dalt énekelnek, melyben szó van kilenc leányról, kik kilenc különféle virággal a kezükben az erdőre mennek a táncba s mialatt táncolnak, kijön az erdőből az őz, sorra táncoltatja őket s a legszebbiket párjául választja közülök. A kiválasztott leány a kilenc virág közül hármat visszavet s elbúcsúzik társaitól. Az őz pedig elviszi a leányt az erdőbe, hol összetalálkoznak a rókával s vele összefogózva nagy *öhőtözés* (= ujjongás) közben táncra kerekednek annak az örömére, hogy az őz végre megtalálta a kedvére való leányt. A leány elszórja megmaradt virágait, ezek *megszelesednek* (= elfutnak). A róka és őz búcsút kiált az erdőben hagyott leányoknak: „Maradjatok békével, míg megtalálkozunk harmincöt esztendőre ötvenhárom virággal! Ujuju!"

Mikor a legény elhatározza magát a házasságra, elküldi egyik rokonát leánykérőbe. A leány apja, mielőtt végleges választ ad, megkérdezi a leányát is: „Szereted-e, utána mész-e? (= hozzá mégy-e?)"

A *kézfogás* a páter (= plébános) előtt történik. Ott kezet fog egymással a legény meg a leány s ettől fogva jegyesek. A kézfogás alkalmával a vőlegény és menyasszony rokonsága összegyül a lányos háznál s lakomával ülik meg az eseményt. A kézfogáskor a fiatalok jegyajándékot adnak egymásnak: gyűrűket, láncokat, kötötteket (= szalagokat).

A kézfogás után következő három vasárnap a páter a templomban kihirdeti a jegyességet, hogy mindenki ellenőrizhesse, nem *nemzetesek*

(= vérrokonok)-e a jegyesek. Ha *nemzetesek* (= vérrokonok) a házastársak, szülöttjük az ottani néphit szerint *prikulics* lesz, vagyis olyan szörnyszülött, mely megeszi a másikat. Az ilyen házasságtól őrizkednek.

A *kézfogás* megtörténte után körülbelül három hétre van az *esküvés* (= esküvő), másnap pedig a *menekëző* (= lakodalom).

A lakodalmak legtöbbnyire szüretkor kezdődnek s farsang farkán szünnek meg. Az esküvőnek és a lakodalomnak szerda és csütörtök napra kell esnie. Szerdán kezdődik, csütörtökön végződik.

Előzőleg a *hivogatók* (=vőfélyek) végigjárják a falut s meghívják a jóembereket és rokonokat a lakodalomba ilyenformán: „A *nyire* s a *nyirásza* (= a vőlegény s a menyasszony) elküldött münket: ha a szüvik húzzák pár ételre, eljöjjenek a *nuntára* (= lakodalomra)." A szokott felelet ez: „Ha érkezünk, elmenünk s ha nem, költsék egészséggel." Ha nincsenek otthon a háziak, a meghivást krétával írják fel az ajtóra. A hivogatók jelvénye pálcára kötött *szervet* (= kendő).

Az *esküvés* a templomban a páter előtt történik rendesen délután. A vőlegény az esküvő előtt búcsúzik el szüleitől ilyen szavakkal:

„Halljon szót, édes kedves apám és édes kedves anyám! Drága Isten fizesse meg és köszönöm kejmeteknek, hogy engemet kicsid koromtól felnöveltek, tűztől és víztől engem megőriztek, minden rossztól jóra intettek. Vagy birtam szolgálni, vagy nem, de ennek utána még úgy sem birok. mint eddig. Mert fűnek-fának árnyéka vagyon, még egy madarkának párecskája vagyon. Az Isten nékem is megadta az én páromat, kivel el kell mennem a szent misére, kivel a szent hitet, igét fel kell adnom, kitől engem csak a halál választhat el. Megbocsásson édes kedves apám és édes kedves anyám, jó testvérim, jó szomszédim, jó legény barátim, jó lyánybarátim, és meg ne bánkodjanak (= ne haragudjanak), mert végső bolcsuzásomat nem veszem kejmetektől, hanem mától holnapig. Mert ha az Uristen ő szentsége megtart, én is kejmetekvel akarok élni ennekutána is. Boldogul meghalni Istennek dicséretire, lelkünknek üdvösségire mindörökké Ámen."

Az esküvés után a *menekëző* előtti este a vőlegény és menyasszony házánál van a *fülke* vagy *vëdre*. A vőlegényhez eljönnek az *onokák* (= unokatestvérek) s feldíszítik a kalapját búzafejekkel, virágokkal, pávatollukkal, pénzfűzérrel. Elkészítik a *nyiré-pálcát* (= vőlegényi pálcát), kötnek rá *szervetet* (= kendőt). Ezt a lakodalom alatt a vőlegény örökké a kezében hordozza. A vállaira is kötnek szép szervetet s elül a két végét összefogják. A vőlegény nyakában a *szervet* azt jelenti, hogy „a nyaka után még van egy nehézség: a felesége, akire gondot kell viselnie." A menyasszonyi háznál a *fülkén* szintén megjelenik a rokonság meg a hivogatók. A menyasszonynak *tulpánt* (= tarka fejkendőt) tűznek elől az övedzőjébe úgy, hogy a kendő egyik szöglete elől lecsüng a katrincára. A menyasszony övéből elül lecsüngő kendő azt jelenti, hogy mától fogva előtte van a férj, akire gondot kell viselnie, maga előtt kell tartania. A *fülkén galuskával* (= töltött káposztával) látják el a vendégeket. A töltött káposzta közé egy óriási tölteléket főznek, melyet a lakoma alkalmával táncoltatnak.

Reggel kezdődik aztán a *menekëző*. A régi időben a *menekëző* majd

egy hétig tartott. Azalatt folyton ettek, ittak, táncoltak. A lakodalomban elkölt vagy negyven vödör bor s egy marha.

A lakodalom reggelén a *noszolyó lányok* vagy *vornicsászák* felöltöztetik a menyasszonyt, a koszorút fölteszik a fejére s úgy várják a kikérőket. A kikérők először a vőlegényt kérik ki az alábbihoz hasonló ceremóniával s azután a vőlegénnyel együtt mennek a menyasszony után. Itt már várják őket a kapuban, hol a következő beszélgetés folyik le:

— Megáldj' Isten magikat!

— Isten megáldja magikat is! Mi járatban vannak?

— Münk vagyunk római pápának (vagy veres császárnak) vadásszai, madarásszai. Ide repült egy szép madarka. Jöttünk, hogy megkeressük.[1]

— Miféle jelt adnak neki?

Elmondják, hogy ilyen meg ilyen volt a madár. Ekkor eléjük hoznak egy csúf öregasszonyt s kérdezik, hogy nem ez-é a keresett madár. Azután másikat, harmadikat. Végre előhozzák a menyasszonyt.

Gajdár faluban az is szokásban van, hogy ilyenkor a menyasszony az ajtó mögé búvik, a kezében egy csokor *buszujok* (= bazsalikom) meghintve vízzel. Miközben a vőlegény a menyasszonyt keresi s rányitja az ajtót, a menyasszony előugrik, a virággal a vőlegény arcába csap, ez a menyasszony felé legyint a pálcájával. Ha a menyasszony az ütés elől ügyesen félreugrik s a pálca nem találja el, akkor serény gazdasszony lesz belőle, ha eltalálja, akkor restes.

Ekkor a nyoszolyó lányok felteszik a menyasszony fejére a *fátyort* (= menyasszonyi fátyol) s következik a *bolcsóztatás* (= menyasszonybúcsúztatás). Előáll a *keresztapa* (= násznagy) s a menyasszonyt a következő verssel búcsúztatja el, mely nyelvéből ítélve elég régi lehet:

A szép hegedőnek szűnjék meg zengése,
Kik ide gyültetek hallgassátok végre,
Mert bolcsúzásimnak most lészen kezdése;
Légyünk csendességben, míg lészen végzése.

Hogy meghallgassátok figyelmetességbe,
Én édes testvérim mind jó egészségbe,
Tőlem elmaradván legyetek békébe,
S éljetek Istennek nagy szeretetébe.

Halljanak szót tehát édesapák s anyák
Édes gyermekeik kérnek megbocsátást,
Hogy elnyerjék ők is az Úrnak jóvoltát,
Szülők és ők velik Istentől az áldást.

E szép ifiaknak öröme napjára
Ide gyült nemzetség szép lakodalmára,
Egy kis időt kérünk minden rendtől arra,
Légyen figyelmezés most bolcsuzásomra.

[1] E párbeszéd megvan Gömörben is. V. ö. Tudományos Gyűjtemény 1827. III. 40.

Dicsérség előbbször a nagy magasságban
Istennek, ki lakik fénylő boldogságban,
Ki rendelt énnékem egy igazi társot,
Kivel hogy megnyerjem mennyei országot.

Igen bő versekkel szómat nem folytatom,
A szép jámbor népet beszéddel nem tartom,
Isten rendelésit szépen lerajzolom,
Nehogy örömekre unalmat okozzon.

Mint tengeren lakó kis halász madárka
Fészkit s tojáskáját a víz szélin rakja,
Tizennégy nap alatt költi, fel is tartja,
Nem zúg addig tenger hajórontó habja.

Ez egy madár állat, mégis szomorkodik,
Egy helyről más helyre hogy ő hányattatik,
Visszateként, búsul, maga siránkozik,
Énekel, szomorún kezdi végszavait.

Ádámot az Isten mikor teremtette,
A szent házasságot még akkor rendelte.
Ádámot teremté sárnak agyagából,
Évát is melléje Ádám óldalából.
Ha tiltott gyümölcsből ők nem esznek vala,
Isten áldásából nagy részt nyernek vala,
De ők gyarlók lévén, szép paradicsomból
Kirekesztetének,
Melyért a fiai megkeseredének,
De mégis azután áldásban jövének.

No, most jámbor atyák ezt meghallgassátok,
Fiatok s lyányatok így szól tihozzátok,
Kiket térgyepelve előttetek láttok,
Szülők s atyafiak hát megbocsássátok.

Most szépen köszönöm felnövelésiket,
Sok betegségimben látogatásokat,
Köszönöm, jó atyám nagy jóvóltotokat,
Isteni s emberi ajándékotokat;
Isten megfizesse fáradságotokat.

A titoknak átka fiaknak romlása,
Igy teljesedjék bé az Úrnak mondása,
Hogy két nemzetségből egy nemzetség légyen.

Kedves drága atyám, legelső szavamat,
Magához intézem én bolcsuzásomat,

Ki engem tápláltál, neveltél, ruháztál,
Köszönöm szivemből minden javaikot.

Köszönöm, jó atyám, a te hűségedet,
Köszönöm énhozzám te kegyességedet,
Az Istenért kérlek, engedd meg vétkemet,
Hogy el ne veszessem én bűnös lelkemet.

Köszönöm atyai nagy kegyességedet,
Melyet nem érdemlek, gondviselésedet,
Az Úristen áldjon ezekért tégedet,
És szent országodba vigye fel lelkedet.

Most hozzád fordulok, édes kedves anyám,
Ki kilenc hónapig méhedben hordoztál,
Kilenc hónap után ez világra hoztál
Nékem már megbocsáss, mert tőlem megváltál.

Édes kedves anyám magához fordulok,
Szerelmes hű dajkám magától bolcsuzom,
Óh jaj, hogy' kezdjem el? beszélni nem tudok,
Hogy én innet megváltam, sírok, kesergek.

Majd kiesik nyelvem megbágyadt helyéből,
Könyveim mint patak, úgy folynak szememből,
Midőn hozzád nyujtom ezen bolcsuzásom,
Kedves édesanyám, tőled elválásom.

Nékem már megbocsáss, mert tőlem megváltál,
Köszönöm, hogy hozzám annyi jóval voltál,
Azt fogom sajnálni, engem mint neveltél,
Emlődvel tápláltál, széltől is őriztél.

Szép kicsi koromtól nagyig felneveltél,
Sok rossztól sok jóra engemet intettél,
Szerencsés sorsomon nagyon örvendeztél,
Miglen most engemet szárnyamra eresztél.

Ezután is, kérlek, ne felejts engemet,
Valamég nékem is hallod jóhíremet,
Én is megmutatom kötelességemet,
Valamíg az halál elmetszi éltemet.

Édes kedves anyám, ne epeszd magadat,
Bocsáss el engemet, kedves leányodat,
Ha megbántottalak, Krisztus sebeire
Kérlek, hogy megbocsáss, az ő szent vérére.

Isten megfizesse sok fáradságodat,
Isteni s emberi ajándékaidat,
Vigyen fel ezekért tégedet a mennybe,
Vigadjál szüntelen örök dicsérségbe.

Kedves testvéreim tőletek bolcsuzom,
Szivemből néktek is ezeket kévánom,
A nagy Úristennek áldása maradjon
Mindvégig rajtatok és el se is hagyjon.

Végre az egekben magához fogadjon,
Az örök életben néktek is részt adjon,
Sok jó szerencsével megajándékozzon,
Az ő szent malasztja köztetek lakozzon.

Lássátok, jó atyák, fiatok ekképen
Amely útra indult, kit áldjon meg Isten,
Hogy jámborul élvén Istennek kedvében,
Nagy részt vehessenek a dicső egekben.

Még a teremtéskor elrendelte Isten,
Hogy két nemzetségből egy nemzetség légyen,
S öket virágszálnak most engedés légyen (?),
S az egész életik békességes légyen.

Áldja meg az Isten kézi munkáikat,
Tölthessék békével ők lakházaikat,
Szaporítsa Isten kevés marháikat,
Köszönjék szülőknek ők adományikat.

Látogassa Isten királyi székéből,
Tekintsen rivájok Isteni kedvéből,
Hintsen áldást rájok a magas mennyekből,
Őrizze meg öket szerencsétlenségtől.

Nagy gondod vólt, Isten, a te híveidre,
Ird bé már ezket is élő szent könyvedbe,
Kik keresztül állván emberek seregébe,
Hogy néked éljenek teljes életikbe.

Piros hajnal után jöjjön fel napotok,
Sok jó szerencsére forduljon sorsotok,
Isten áldásával teljék bé házatok,
Végre mennyországban légyen lakásotok.

Fordítom szavamat sok szép éfiakra,
Legények s leányok sok jó barátimra.

Jó leány barátim, hozzátok fordulok,
Ha reátok nézek, ugyan megújulok.

De mégis szívemben erősen búsulok,
Hogy seregektől más útra indulok,
Ezután már nem lesz köztetek lakásom,
Ahogy uram fújja, úgy lesz táncolásom.

Az Úristen adjon néktek is igaz párt,
Szívből szerettetett szerelmes hitves társt,
Végre az egekben fogadjon magához,
Légyetek érdemes szűz koszorújához.

Kedves alsó, felső, jószívű szomszédim,
Mindenféle kegyes szép jóakaróim,
Áldjon meg az Isten, szívemből kévánom,
Vigyen fel a mennybe magához, én mondom.

Ti szép vendégeim, tisztelt gyülekezet,
Köszönöm, hogy minket meg nem vetettetek,
Az égnek áldása légyen tivéletek,
Örök boldog legyen a ti életetek.

Már egyéb nincs hátra, csak kapuk nyíljatok,
No csak két lábaim útnak induljatok,
Tü sok szép vendégim itten maradjatok,
Cifra mulatságban itt már mulassatok.

Mindnyájan, kik itten e körben állatok,
Én kis beszédimet végig hallgattátok,
Vélem egyetemben aztat kiáltsátok,
Boldogul éljenek szülők és magzatok,
Muzsikák szóljatok, puskák ropogjatok.

A bolcsúztatónak a torka megszáradt,
Mert, míg bolcsúztatott, igen megfáradott,
Azt egy pohár borval ha ő megönthetné,
Az ő fáradt lábát mindjárt elővetné.[2]

Ezalatt a nyoszolyólányok vagy *vornicsászák* őrzik a menyasszonyi ládát, mely tele van ruhával, szőttesekkel. Ezt a ládát a vőlegény kisérőinek ki kell váltani. Hosszas, tréfás alkudozás folyik köztük és a nyoszolyólányok között, míg végre egy marék cukorért kiadják a ládát.

[2] E búcsúztató egyes töredékeit a palócoknál is följegyezték. (Ethnographia V. köt. *Istvánffy: Palócz lakodalom* és Ethn. 1906. melléklet, Br. Nyáry A.: *Palócz lakodalom.*

A *bolcsóztatás* után a menyasszonyt és a vőlegényt felültetik a szekérre, felteszik a menyasszonyi ládát s a *menekëzők* (= násznép) hegedűszó mellett körültáncolják a szekeret nagy ujjongatás közben. A hivogatók egyet-egyet lőnek. Töltenek a pohárba bort s általöntik a fejükön. Az utcán ujjongatnak, táncolnak. Három helyen is megállnak s táncolnak.

A lakodalom két helyen: a menyasszony és vőlegény házánál van egyszerre.

Mikor a menyasszonyt elhozták, megterítik a nagy asztalt s a *menekëzők* (= násznép) körülülik és lakomáznak. Főétel a *leves* meg a *galuska* (= töltött káposzta), sütnek *pitánt* (= málékenyeret), továbbá nagy kalácsokat.

Táncaik a következők: *kettős* (= olyanféle tánc, mint a csárdás), *szerba* (= román nemzeti tánc), *kezes* (ez is valószínűleg román tánc, románul *bătută), zsidóka, jöves.* Az ifjak „úgy járják, mint a szikra, serényen". Ugrálnak, trappogtatnak.

Táncszók:

Szegény bokros ződ levél,
Sok szerelem belefér.

A menyecske akkor szökik,
Mikor ződ faszulykát eszik.

A bábánál dur-dur-dur!
Ha megrugják felfordul.

Szép legénynek szép lyány këll,
Ha sebestől (= szájtól) ő nem fél.

Hozd ki, mamám, székecskét,
Vegyük le madarkát.

Este, mikor vacsorához ülnek, a násznagy a következő verset mondja a páros életről:

Jó estét, uraim! Ide hallgassatok.
Kedves asszonyaim, jól rám vigyázzatok,
Rövid beszédemnek figyelmet adjatok,
Hadd szóljak csak hármat a szent házasságról,
A páros életben való boldogságról.

Ádámot az Isten mikor teremtette,
A szent házasságot még akkor szerzette,
Éva szépanyánkat olyan társsá tette,
Ki egész életben hív legyen mellette.

Mert akinek segétő társa nincsen,
Nincsen, ki bajában reátekintsen,
Nincs ki bús sorsában reá
Nyugodalmat hintsen.
De a jó feleség egész boldogsága
És a férfiunak földi menyországa.

Ezután az egyik hivogató áll elő s ilyen szavakkal hívja fel lakomázásra a vendégeket:

Uraink asszonyaink, kik ide gyültetek,
Rózsaszényű szűzek, kik letelepedtetek,
Tudjátok-e, ide mért seregeltetek?
Nem azért, hogy itten verset aludjatok,
Vagy menyasszonyunknak hogy hímet varrjatok,
Hanem a kurkákkal (= pulykákkal), hogy meg-
[birkózzatok,
A boros kancsókkal megbotránkozzatok.
De még mind a' semmi, hátra az örege,
A konyhába filel kétszáz verebgége,
A nyárson most pirul hetvenhét cenege,
Hát a sok kicsinált, bécsinált csemege!
Szarkaláb, nyulfarok édesen csinálva,
Kakasfark és tyúk mézvel megfundálva,
Káposzta disznyó farkával póználva,
Lehet nyulni hozzá gyorson a villával.

A lakoma vége felé van az új házasok részére az ajándékgyűjtés. Elöáll a násznagy s a következőkép kéri föl a vendégeket ajándékozásra:

Jó estét kévánok az egész házi vendégnek!
Im engedelmességből figyelmet kévánok,
Ki ily fáradsággal itt megbízva vagyok,
Egypár pohár borval ugyanis szolgálok,
Mert az menyekzőnek bölcs uraik magok.
Bölcs a Teremtőnek végtelenüsége,
Azon bölcseségvel szólanék e közbe.
Kedves jó vendégink, felemeljük szónkat,
De azért nem kérünk kéncset, gazdagságot,
Hogy egyszersmind tudjuk jószándékaikat,
Vagyon reménységünk találni jutalmat.
Egy pár pohár borom
Új párunk jegyéül kezikbe átnyújtom.
Nyújtsák reá tehát szívből nőtt keziket.
Nem drága ital ez, csak két-háromszáz forint
S ki nem fizet annyit, ugyan az is iszik,
Csak kár nélkül legyen, törvénybe nem viszik,
Tegyünk félre minden törvényt s panaszt innét,

Hogy ez a jó öröm senkinek se ártson.
Üritsék a pohárt jó egészségikre
Nyissák meg erszények menyünk örömére.

Ennyi tisztelt bücsületet mondunk mük bücsületes személyünk felől kejmetek bücsületes személyik felé. Az Isten tartsa meg és áldja meg mindnyájikat.

A gyűjtött ajándékokat a következő módon köszönik meg:

Légyenek szivesek figyelmezni szavamra!
Kik ez új pároknak öröme napjára
Ide elfáradtak látogatására.
Tisztelettel vesszük megjelenésiket,
Ajándékaikkal eljöveteliket.
Nyerjenek Istentől ezerszer is többet,
Mert ez ajándékkal nyertek becsületet.
Tisztelt jó vendégink, hogy már elfogadtuk
Ajándékaikat, szivből is hálájuk.
Itt mulatásukat mindaddig kévánjuk,
Míg szolgálatunkat mü is megmutatjuk.
Ezen új párok is önmaguk fogadják,
Ha Isten élteti, vissza is szolgálják,
Nagyon becsületvel köszönik s hálálják,
Hogy ezt az adományt tőlük nem sajnálták.

Éjfél körül leveszik a menyasszony fejéről a koszorút s helyére teszik a *kerpát*. A *kerpa* áll egy faabroncsból, melyet kontyszerűen a fejre tesznek s reáillesztik a fejkendőt, úgy, hogy az kétfelől a vállra és hátra csüng. Ettől fogva a menyasszony már *menyecske*.

A *menekező* utáni napon a rokonság összegyül s csinálnak egy kicsi *bált* (= lakomát) abból az ételből, ami a lakodalmon nem fogyott el.

Házasélet. Mind a férfiak, mind a nők között pompás magyar tipusok vannak. A nők szelidek, szemérmesek s eleinte kissé szótlanoknak látszanak, de ha megbarátkoznak, kitűnik, hogy ép oly eleven kedélyűek, amilyennek a magyar nőt ismerjük. A nő a férjét magázza s ez viszont tegezi őt. De azért az asszony a ház központja. A férj a feleségét nagyon megbecsüli s tanácsát minden ügyes-bajos dologban meghallgatja. A csángó szereti a gyermeket. Az 5—6 gyermekes család közönséges náluk. A gyermek életében számos alkalom van reá, hogy a felnőttek összekomásodjanak. Keresztszülők nemcsak azok, akik a gyermeket keresztelésre, bérmálásra viszik, vagy kisérik, hanem lakodalom alkalmával a násznagy is keresztapa. A keresztszülőség valóságosan is az, mert a két koma gyermekei kölcsönösen keresztszülőknek hívják apjuk komatársait és komaasszonyát. A keresztszülőséghez oly könnyen jut náluk valaki, hogy a *keresztapám, keresztanyám, keresztfiam, keresztlányom* megszólítás valósággal a *bátyám, néném, öcsém, hugom* megszólításokat pótolja. A magázást és tegezést náluk egyedül

a kor szabja meg, nem pedig valami rangkülönbség. A gyermeket gonddal nevelik, még pedig nemcsak a szülők. Ha a gyermek rosszat tesz vagy helytelenül szól, vagy nem okosan cselekszik, az idegen is megszólítja, az illő beszédre és helyes magaviseletre figyelmezteti.

A gyermek az édesapját úgy hívja: *táti* vagy *api*, az anyját: *mama*. *Apó* vagy *apóka* = nagyapa, *mamó* vagy *mamóka* = nagyanya. Lakodalmak alkalmával az örömanya neve: *nyoszolyó*, az örömapáé: *nász*.

Beavatás. Mikor a gyermek megszületik, az anyának két hétig nem szabad az udvarra menni s különösen vízhez, növényhez közeledni. Ha *avatatlan* kimegyen a kapun, nem engedik közel a kúthoz. A szülés utáni két héten a *dörgölőke* (= bába) nemcsak a gyermek gondját látja el, hanem az anyát is minden nap *megdörgölgeti* (= megkeni). A két hét leteltével van a *béavatás*. Az anya elmegy a páterhez, viszen neki ajándékot. A páter aztán a templomban *beavatja:* a szentelővel megszenteli, imát mond a fejére s kijelenti, hogy ezentúl mehet vízre, kapálni, mindenfelé.

Házszentelés. Az új házat vízkeresztkor szokták ünnepélyesen fölszentelni. A gazda égő gyertyával kijő a házból s az ajtóban fogadja a pátert. A pap imát mond, melyet a házbeliek térden állva hallgatnak végig. A kántor pedig vesz egy égő gyertyát s keresztet füstöl vele a *kordagerendára* (= mestergerenda), az építés évét is ráégeti. A házszentelést a módosabbak egymásután több évben is megismétlik.

Farsang. Legtöbb lakodalom farsang idején van. A régiek azt tartották, hogy a lakodalmak természetes ideje Vízkereszt (jan. 7.) és Szent Katalin (febr. 13.) között van. A farsangot újesztendő estéjén hajtják be. A legények nagy ostorpattogással, ujjongással járják végig a falut. Magukkal viszik a *bikát*. Ez egy félfenekű dobféle hangszer, mely úgy készül, hogy egy feneketlen fabödön fél végére báránybőrt feszítenek. A bőr közepén nyilás van, melyen lófarok nyúlik ki. Ezt a feszes bőrfelületen nedves tenyérrel dörzsölik s a dob búgó hangot ad (innen a *bika* név).[3] A farsangot „Katalin köti be".

Vendéglátás, ételek. A moldvai magyar a maga pátriárchális életformájában barátságos, vendégszerető házigazda is. A köszönés rendes formája a *Dicsértessék*-en kívül: „Isten megáldja magikat", meg: „Jó estét, regvelt, napot adjon Isten!" Egyik csángó háznál valami, nálunk egészen szokatlan, cikornyás, keleties formában meg is áldott belépésünkkor a gazda: „Isten áldja meg a földet, az eget meg magikat hosszú élő napval!" Ha ilyenkor megkérdi az ember:

— Hogy vannak, bátyám?

Ez rá az udvarias felelet:

— Mü jól vagyunk, de magikval még jobban vagyunk.

A vendéget udvariasan betessékelik a tiszta házba s leültetik:

— Ereszkedjenek le nálunk.

Azután me.gkérdezik:

[3] E szokás megvan Román megyében (Ethnogr. 1907., 290. l.) és az úzvölgyi magyaroknál is.

— Ültek-e asztalnál? (= ebédeltek-e?) Mert ha nem, teszem ki az asztalt (= tálalok) s osztán tegyenek szót, hogy jó-e magiknak (= szeretik-e?).

A szíves háziasszony egy-kettőre megterít és föltálalja az ebédet. Nyáron gyakori étel a *borcs* v. *bors* (= 'cibere', de így hívnak mindenféle savanyú ételt). A töltött káposzta náluk is ünnepi étel, pl. a lakodalmakon is fő étel, csakhogy ők *galuskának* hívják. *Ződ faszujka* = zöld bab, *rocskolt faszujka* = tört paszuly. A *laska* náluk rizzsel kevert húsétel hagymásan, borsosan, megsózva, zsírral leöntve. Előkelő étel a *piszleny tészínyvel* (= paprikás csirke), a *rátott piszleny* (= sült csibe), meg a *tyúkmarátott* (= tojásrántotta). Ebéd után a mázos kancsókban előkerül a saját termésű piros bor. Búcsúzáskor így köszönnek: „Maradjon békivel, komámasszony!" „Járjon békivel, komámuram!"

Itt említem meg, hogy mikor a gyermek a felnőtt embernek *pacsit* ad, előbb keresztet húz az ember markába s úgy fog és csókol kezet.

Népies gyógymód. A moldvai magyar közmondás szerint: „Minden burjánka uruság" (= minden növényben van orvosság). A népies gyógyításban a növényeknek nagy szerepük van. A *csombord* (= borsfű) pl. jó orvosság, mikor *hurut* (= köhög) az ember. A *maszelár* (= beléndek) jó fogfájás és *pokolvar* ellen. A *katáng*-nak sebgyógyító ereje van, virágát pedig hideglelés ellen *csáj*-nak (= theának) isszák. Ugyancsak *hideg*-től (= hidegleléstől) jó a *szentgyörgyvirág* és a *liliák* (= orgona). Az *útifű* pokolvar, kelés ellen használt orvosság. A *tabák* (= dohány) leve kitűnő orvosság, ha *megvarasodik a johó* (= juh). A *Szent Antal-mák Szent Antal tüzitől* (= orbánctól) hasznos. A *cintori* jó *filszérelem*-től (= fülfájástól), a *fekete fodorka szűszérelemtől* (= szívfájástól). A *sádokvirágot* (= hársfavirágot) *csáj*-nak készítik hűlés ellen. A *romanyica* (= székfűvirág) és az *ërmény-gyükér* (= inula campana) *gyomorszérelem* (= gyomorfájás) ellen használ. A *fokhajma* jó, mikor *szérik* (= fáj) a fog. A *nagyerejű burján* (= piros libatopp, Chenopodium rubrum L.) levében a gyönge gyermeket fürösztik, hogy jöjjön meg az ereje. A *kereknádra* vagy *méregvanó* (= Glechonia hederacea L.), ha felteszik a pokolvarra, kihúzza a mérgét. Az *ökörfark-burján* (= ökörfark-kóró) jó orvosság olyankor, ha *megdagad* (= felfuvódik) a marha vagy a juh. A *ponz* (Szatmárban: *kehfű*) igen népszerű orvosság az állatgyógyászatban. Ha féreg esik a disznóba, beléhúzzák a fülébe, rákötik a jószág sebére; ha pedig döglik a jószág, belekeverik az ételébe. A *gyéneszfát* a gyermek párnája alá teszik, ha álmában félni szokott. A *szom* (= som) jó orvosság, ha *szérik* (= fáj) az ember hasa. A *bodzafa* háncsa vízbe áztatva giliszta ellen való orvosság báránynak, borjunak. *Virágát csáj*-nak isszák hülés ellen. Az *atracélt* jó orvosságnak tartják olyan esetben, mikor a jószágot meghuzatják, nagy teherrel megterhelik s emiatt megrokkan. — A *gëlka* (= golyva) elmúlik a *havasi dék*-től (havasi gyík). Ha valakinek *leszakatt a herzsabája* (= farzsábája van), azt *fel* szokták *szedni* (csipegetéssel).

Temetés. A haldoklót a földre fektetik, hogy a földön haljon meg.

A hozzátartozók körülállják s úgy siratják el. A halottat úgy temetik el, hogy napkelet felé nézzen. A sírkereszt ágaira Isten, az Úrjézus és Szűz Mária monogrammja van fölvésve. A felső ágaira: D O M, a bal ágára (szembe nézve) IHS, a jobb ágára Máriának egy nagy M betűbe szerkesztett monogrammja. Alul a kereszt szárán van a halottra vonatkozó felírás: *Itten | nyukszik | Istenben | kimult | szolgad | Tankó Mihály | 70 | éves | meg | hólt | 16 Nov | 1923* | Legalul: szívből kinövő kereszt képe van vésve. Más felírat: *Iten nuksik | Istenben | kimult | Kisó Zsuzsánna |*. A halott mellett a temetést megelőző éjjel virrasztanak. A temetés után *komandár*, vagyis halotti tor van.

Táltos. A moldvai magyar néphitnek ismert alakja a *táltos* is. A táltosnak olyan erőt tulajdonítanak, hogy látja a jelent, a jövőt s a határra jégesőt hoz, ahol megjelenik.

Jóslás. A jóslással hivatásszerűleg a *kártyázó cigánkák* (= kártyavető cigányasszonyok) foglalkoznak. Ezek kártyából vetik ki a jövendőt. A *nező* (= tenyérjós) tenyérből jósol. Gyakori jóslás a *babozás*, vagyis babbal való jóslás.[4]

Egyéb jóslások: Ha téli éjen a kakas korán megszólal, meglágyul az idő. — A *kukulymadár* (= kakukk) megjósolja, hány évig él az ember. — Ha alkonyatkor az egen *piros homályok* vannak, szél lesz másnap. — Ha a só *megvizül* (= megnedvesedik), esős időt jelent. — Ha az üst oldalára rárakódik a szikra, esni fog. — Ha a fecskék lent járnak, vagy ha a köd kiül a hegyre, vízre, szintén esőt jelent. — Disznóöléskor ha a *kóciná*-ja (= hátszalonnája) hátul vastagabb, a tél vége lesz kemény, ha elől vastagabb, a tél eleje. — A mártonnapi lud mellcsontja ha elől fehér, hátul barna, a tél eleje lesz kemény, a vége lágy s megfordítva. — Mikor a *bogoly* szól vagy a *kucsa* vonít, halált érez.

Keddelés. Kedd napon bőjtölni szoktak, mert az a hit, hogy „ha keddelünk, elkerüljük a bajt." Különösen azért *keddelnek*, hogy a háziállatok, disznók, juhok elhullásának elejét vegyék.

Csillagnevek. *Fiaska* vagy *fiastyuk*, *hajnalcsillag*, *vacsaracsillag*, *éjfélecsillag*, *gönciszekere* v. *göncüszekere* (= göncölszekér), *robok uttyik* vagy *hadak uttyik* (= tejút); „rëgvelente jön fel a *Szent Péter pácája*" (három csillag egymás mellett).

A holdhoz fűződő néphit. Épületfának ne vágjunk le fát *holdfogyatékán*, hanem *újságon*, mert a holdfogytakor vágott fába könnyebben beleesik a *kár* (= szú). Fát nyesni, tisztogatni újságon kell, mert akkor könnyebben kisarjadzik a fa.

Ruházat. A moldvai magyar minden ruhadarabját házilag készíti, csak a kalapot és sarut vásárolja. A nők nyári ruházata egy hosszú vászon vagy gyolcs *ing* s erre jön a derékra kötött *katrinca:* fekete vagy sötétszürke darócból készült ruhadarab, melyet a derékra csavargatnak s az *övvel*, *övedzővel* kötnek át. Az ingváll szépen ki van hímezve. A lábra húzzák a *bocskort* vagy *sarut* (kiejtve: *szaru* = cipő

[4] V. ö. ezzel a románmegyei csángóknál a *bobolást* (Ethnographia 1907., 290—291.)

vagy csizma). Fejükre teszik a *kërpát*, mely áll egy faabroncsból, melyet kontyszerűen a fejbúbra tesznek s ráillesztik a fejkendőt, mely kétfelől a vállra s a hátra csüng.

A férfiak nyári ruhája a fehér vászon vagy gyolcs *ing* (gallérja hímzett), *gagya* (= szűk vászon lábravaló), *bocskor* vagy *saru*, a derékon az *ő* (= öv, mely a csángóknál piros színű, keskeny fekete csíkokkal tarkázva). Az övet a *bernéc*-cel vagy övkötő szíjjal szorítják meg. A fejükre *kalapot* tesznek, mely házas embereknél piros zsinórral, legényeknél gyöngysorral van diszítve. Férfi ruhadarab még a *szominika* (= kabát, ujjas) is.

Ha hidegebb idő jár, a nők *szumánt* (= szoknyát) vesznek fel a katrinca alá, a férfiak pedig *szoknyát* (= felöltőt, felső kabátot) öltenek. Ha közeledik a tél, a férfi *këptárt* vagy *melles këptárt* (= juhbőrből készült bundás mellényt) vesz magára s felhúzza az *icárt* (= darócposztó nadrágot). Felsőkabátnak télen a férfiak *kozsókot* (= rövid bárányból bundát) viselnek, a nők téli felsőkabátja a *bunda* (= bárányborból készült hosszú felsőkabát).

A nők hajukat *kontyba* csavarják, homlokukon pedig *percsunyt* (= frufrut, homlokfrizurát) viselnek.

A ház és környéke. A moldvai magyar a házát is maga építi, a butorát is maga faragja. Vannak olyan házaik is, melyeknek a fala fagerendákból van összeróva. Az ilyen házat úgy hívják, hogy *bornázott* ház. De mégis legtöbb *a csépkés ház*, mely úgy készül, hogy a ház favázát a falak mentén kivül is belül is *csépkékkel* (= lapos lécekkel) belécezik s a lécek közötti üreget földdel bedöngölik, az így keletkezett falat sárral bevakolják (*szikitik* vagyis: sikítik, simítják) s azután pedig bemeszelik. A ház beosztása hármas. Az utca felé néző legnagyobb szoba a *tiszta ház*, középen van a keskeny *szál* (= előszoba), legbelül a konyha. A *szálon* van a ház bejárata s a *szál*ból nyilik aztán egy ajtó a tiszta szobába, egy másik a konyhába.. A ház alatt *pince* is van, mellette pedig hozzáragasztott *állás* (= szín) a szekér számára.

Amint a *szálba* lépünk, jobbkéz felől a fal végében van a tiszta szobába nyiló ajtó, ezzel szemben a konyha ajtaja. A szálban van a padlásfeljáró is. A *fal* magassága a szobákban 2.15—2.50 méter. A tiszta szobából egy *ablak* néz az udvarra, egy az utcára. A konyhából ugyanilyen elhelyezéssel egy ablak az udvarra, egy pedig a kert felé néz. A szálnak nincsen ablaka, csak néha egy keskeny rácsos nyilása az ajtó fölött, de van még néha egy ajtaja a másik végében is a ház mögé. A szálban áll nyáron át az ivóvizes cseber.

A *tiszta-házban* a következő butorok vannak. Az ajtó melletti szögletben van az *almárium*, melyet *bufet*-nek vagy *garderob*-nak neveznek. A falak mentén az udvar felől is, az utca felől is hosszú *pad* vagy *lécser* van, a két összeszögellő pad előtt áll egy nagy *asztal* házilag szött terítővel leterítve. Az asztalnak a padokkal szemközti oldalaihoz *székek* vannak állítva. A szomszéd felőli falon nincs ablak. E mellé van fölállítva a szögletbe a jó széles *ágy*. Az ágy végénél áll egy nagy *láda*, melyben a háziak ruhái, a háziasszony szőttesei állanak. A szál felőli szögletben van a *szóba* vagyis a vályogból épített kályha.

A falakon az ágy és padok mentén házi szőttesek ékeskednek, tükör, olcsó fényképek a háziakról. Színes szentképek: *Szent György lovag, Szűz Mária, Szent István, Jézus megkeresztelése, Szent Ilie.* Minden háznál van egy *Tűz ellen védő Szűz Mária* kép (Vergură apărătoare de foc), mely Szűz Máriát ábrázolja létrával, ölében a kis Jézust tartja. Ez a kép a néphit szerint oltalmazza a házat a tűztől. A képek felirata román és szláv. Az ablak mellett függ a falon a kalendárium. A tükör alatt egy csomó *olvaszu* (= olvasó, gyöngyfűzér). A *kordagerendába* (= mestergerenda) keresztek vannak füstölve a házszentelések emlékére. A szoba közepe egészen üres.

A házak többnyire zsindellyel fedettek, de van elég nádfedeles ház is. Kémény nincs, a füst a padlás nyilásain szűrődik ki. A ház tetőgerincének két végén díszesen faragott faékítmény nyúlik fölfelé: a ház *szarva.*

A házzal szemben az udvar másik szélében van az *istálló* vagy *grázsd.* Az istálló fölé emeletszerűen van építve a deszkafalú *csűr.* Ebbe rakják föl a jószág számára a szénát, a télire való takarmányt.

A kertben virágot, konyhai növényeket, gyümölcsöt termelnek. Népszerű virág a *moszkát* (= muskátli), *csërcsëlyë* (= fukszia), *nálba* (= mályva), *széllévirág* (= bársonyvirág), melyeket cserépben a ház ablakában ápolnak, *kukánavirág* (= úri virág), *mák* (= pipacs), *liliák* (= orgona). Konyhakerti növények: *hajma, fokhajma, fejér-* és *vereshajma, petrezelem, kapor, salyáta, ugorka, herián* (= torma), *bab, borszó* (= borsó), *bokros faszujka* (= gyalogpaszuj), *harágos faszujka* (= futópaszuj). Gyümölcsfák: *diu, alma, pirosk'alma, kerek édes körte, papkörte, csömögér körte, arzár* (= apró barack), *meggy, cseresnye, som, agut* (= eper), *ligorás körte, gódány szilva, prinye* (koraérő), *bardács szilva* (nagyszemű). A kertben termesztenek még valami lopótökféle növényt, melyen lopótökforma, de annál nagyobb tökök teremnek. Ez a *titba.* Akkorára megnő, mint egy korsó. Mikor ez megérik, leveszik, a belét kitakarítják s nyáron a mezőn ivóvizet tartanak benne. Azt mondják, hogy a *titbá*ban nyáron nagyon jó hidegen áll a víz.

Háziállatok. Háziállataik a *ló, ünő* v. *ünü* (= tehén), *ökör, disznyó, johó* (= juh), *kecske; piszleny* (= csibe), *tyúk, kokos, galamb, réce, lud.* A sertéskant úgy hívják: *veper,* a nősténydisznót: *gölye.* A kancaló: *kabala.* A jércének a neve: *köbe.* A gölye *röhetik,* a veper *tréfálkodik* a gölyével, az üsző *üződik,* a kabala *szárhodik,* a kutya *koslat,* a köbe *karicsol* (= petélődik), a *kokos* meg a *gënár tipodja* (= petéli) a nőstényt. A kutyakölyök neve: *cenkefiú.* A júhakol neve *johó-okol.* A kertben *küpük*-ben *méhet* is tartanak. A pásztort *csobán*-nak, a pásztorkunyhót *burdéz*-nek hívják. Néprajzilag érdekes, hogy az ökröt, lovat, kutyát már román neveken hívják. Ökörnevek: *Pleván, Por, Buzsor, Bocolán, Gyilán, Floreán, Klopocel.* — Lónevek: *Csezár, Vaszi, Balán, Rujbu, Cigán.* — Kutyanevek: *Brezoj, Buzdrug, Pipér, Szabi, Berku, Balán, Urszuj.*

Állathivogató és kergető szók. Tyúkhivogató: *puj, puj, puj! ciri, ciri, ciri!* Lúdhivogató szó: *bobojcsi, bobojcsi!* Récehivogató: *utyu, utyu, utyu!* Malachivogató: *csika, csika! c, c, c* (befelé szívott *c* hang).

Disznóhivogató: *csökcsö, csökcsö!* A lovat vagy csikót így hivogatják: *ne, macsi ne!* A lovat így indítják meg: *gyë!* Így állítják meg: *prrr!* (bilabiális *r* hang). Ha az ökröt jobbra akarják terelni, azt mondják: *csa!*, ha balra: *hisz!* Ha meg akarják indítani, azt mondják: *höjsz!*, ha meg akarják állítani, azt mondják: *hahó!* Ha a kutyát el akarják kergetni, azt kiáltják neki: *ciba!*

Állathang utánzások. A *kümpicsmadár* (= cinke, parus maior L.) tavasszal azt kiáltja: *kümpics, kümpics* meg: *kicsi György, kicsi György.* A rigó meg azt fütyöli: *huncut a rigó.* A szunyog örökké azt döngicséli: *szegénke, szegénke.* Mikor a *szántóka* (= pacsirta) hajtani kezdi az ökröt a levegőben, a moldvai magyar is beléfog a szántásba: „Szántóka béfogta a jószágot, menjünk *bajra* (= dologra)!"

A szekér és részei. A szekér rudját Forrófalván még *rud*-nak hívják, de másott többnyire románul. Az ökörszekér rudja *prëcáp,* a lószekéré *óistye.* A rud a szekérről levehető és felerősíthető az első tengelyről előrenyúló *filyek* közé. A kerék a *tengelyeken* forog. Amit mi *felhércnek* hivunk, azt hívja a csángó *kereszt*-nek vagy *keresztfá*-nak. A tengely végén a keresztfához kötő lánc neve: *lámba.* A rud az első tengely fölött a *forgó*-hoz van kötve. Az első tengely fölötti párnafa neve náluk *përina,* a hátsó tengely fölöttié: *párnafa.* A hátulsó tengelyt az elsőhöz köti a *nyojtó* vagy *szekernyojtó.* A bérfák neve: *kárombok,* v. *kárombák,* az *eszpëtádzák* a bérfa zápjai. A *szekér padlása* = padlója, padlódeszkája. A *kárombákot* vagyis bérfát a *lőcsök* támasztják kivülről. Van még a szekeren a négy *kerek.* A kerek részei: *kerekfej* (= kerékagy), *fentő* (= küllő), *falfa* (=keréktalp), *sin v. sina* (= a kerékre húzott vasráf). A kerekfej két végére kivülről vasból való *karikát* húznak, belül pedig kibélelik a *buksá*-val (= persellyel). A tengelyen a kereken belül van a *marakvas,* a két végén pedig a *kerekszeg* (= tengelyvégszeg), mely megakadályozza a kerék lecsúszását a tengelyről s a lőcsöt is a tengelyhez erősíti. A szekeren vannak még a *kérgek* (= oldaldeszkák) s a szekeret elől és hátul bezárja a *fenekző.* Hogy a fenekző ki ne essék, a kárombákon keresztül szolgál a *reszkor* (= a fenekzőt egyenesen tartó vaspánt). Leghátul van a *szoroglya* (= saroglya)). Szénahordáskor a szekeret a *korlátá*-val toldják ki kétfelől és a *kötőrud*-dal szorítják le a rárakott szénát.

A járom részei: *felső járom* (= a járom nyaka), *aljfa, berce* (= bélfa), *járompálca.*

A lószekeren van még az *orcsik* (= *hámfa),* a lóra teszik a *hámot,* melyet az *istrang* köt az orcsikhoz. A ló szájába teszik a *zabalát,* fejére húzzák a *kepecál*-t (= kantárt), és a *hëccëk*-kel (= gyeplővel) kormányozzák.

Az eke és részei. Az *ekének* van két *szarva* s egy hosszú *gerendelye,* melynél fogva az ekét a *kotyigá*-hoz (= talyigához) csatolják. A gerendelyről nyúlik lefelé a *hosszu vasz* (= csoroszlya), mely a földet függőlegesen hasítja. A *hosszu vasz* a gerendelyhez *poting*-gal vagy *gúzs*-zsal van odakötve. Hátul van a *kormány,* mely a felhasított földet elveti, rajta elől az *ekevasz,* mely a földet vízszintesen hasítja föl. A talyigán van a *cságató* (= görbevezér) és a *horog* (= a talyiga rudja).

A szán és részei. A *szán* (kiejtésük szerint: *sán)* áll a két *talp*-ból, ezeket elől és hátul összeköti a két *oplyán* (= eplény). A szán négy szögletébe erősítik a négy *rókencát* (= rakoncát, vagyis korlátfát, mely a szán oldalkeszkáit tartja). A szánnak felfelé görbülő eleje: a szán *orra*. A szán orrát összefogó keresztfát úgy hívják: a szán *orsoka*. A rudat a szánhoz köti a szán *horga*. A rudat a szán elejéhez még két gúzssal is megerősítik, ez a *szánguzsló*.

Boronálás. Mikor a földet felszántották, a *goronnal* (= vasszegű borona) *bégoronyilják* (= *beboronálják)*. A goron a *galyakat* (= göröngyöket) szaggatja össze. Vetés után még egyszer beboronálják a *csipkeborná*-val (= tövisfából készült boronával), mely a földet szépen elsimítja.

A kasza részei. A kasza a *nyakánál* fogva van a nyélre illesztve, a szorítókarika neve: *brecáre*. A kasza pengéjét úgy hívják: a kasza *vászna*. A *kaszanyelen* van a *mankó* (= fogantyú). A kaszával vágják a *borozdákat* (= szénarendeket).

Termények. A moldvai magyar kitartó, hangyaszorgalmú, életrevaló, ügyes és nagyon takarékos gazda. Főfoglalkozása a földművelés. Állatuk nincs annyi, mint mifelénk. Terményei ugyanazok, mint a mi falusi népünkéi: *búza, roz* (= rozs), *zab, árpa, puj* (= kukorica). A maguk szükségletére *bort* is termelnek. Népszerű terményük a *pityóka* (= krumpli) és a *bosztán* (tök), mégpedig *a törökbosztán* (= sütőtök) és *disznyóbosztán* (= disznótök). A görögdinnyét úgy hívják: *harbuz*, a sárgadinnyét: *dinnye*. Földjük termékeny, csak kevés. A moldvai magyar leginkább törpe birtokos, birtoka 6—10—15 hektár.

Halászat. A trunki magyarok a Beszterce partján halászattal is foglalkoznak. Eszközük a *meritü háló* (= merítő háló) és a vesszőből font *kasz* (= kas), melyet a víz mentén felállítanak s úgy fogják vele a halat.

Hogy készül a vászon? A kendert áztatás után megszárítják, mikor *megaszott* (= megszáradt) a *rágtató*-n (= kendertilón) *lerágtatják* (= eltörik) és *megtilolják*. A rágtató alá hull a *pozdorja*. Azután a szöszt *fejekbe* rendezik. 12 fej kender tesz ki egy *kitát*. Azután következik a *léhelés*. A *léhelen* (= fésűforma eszköz vas fogakkal) *megléhelik*. Van *gyír léhelés* a ritkafogú léhelen és *gyakor léhelés* a sűrűfogún. Azután a szöszt teszik a *gerebenbe, megpácolják* (= meggerebenezik). Az így nyert szösz a legtisztább. Ez a *tiszta kender* (= elsőrendű szösz). A másodrendű szösz neve: *pác. A harmadrendűé: szösz* (Szatmárban *aprószösz)*. A legalja, melyből már csak *mazdag*-ot siritenek: a *csepü*. A szöszt *guzaj*-ra kötik s fonják az *orszu*-ra, innen pedig *felmotolálják* a *motolá*-ra. Mikor a *motola* megtelt, a szálakat beosztják: 3 szál fonál = egy *ige;* 10 ige = egy *pászma;* 10 pászma (vagyis 300 szál), egy *motola*. A fonál egy részét a *valtërka levelé*-re (= tekerőre) teszik s onnan legombolyítják, azután pedig a *csöllőn* a *csé*-re (= csőre) *cséllik*. Ebből lesz a *verő* vagy *ontak* (= keresztszál a vászonban). Más részét felvetik és *felnyojtják* az *osztovátára*. Ebből lesz a vászonban a *szál* (= hosszanti szál).

Az *osztováta* részei: *haszalyu* (= a szövőszék első hengere, melyre a megszőtt vásznat csavarják föl), *egenesz szű* (= feszítő fa), *lyikasz*

(= a feszítőfát szilárdan tartó kipeckelt fa). Bogdánfalván a kettő együtt: *lyikasz-lyikasz)*, *borda*, *nüszt* vagy *niszt* (= nyüst), *lábitó*, Valéniben: *lábikó* (= a szövőszék pedálja, mellyel a nyüstőket cserélgetik feljebb v. lejjebb), *tekerü* (= a szövőszék hátulsó hengere, melyre a fonál van csavarva). A bordát a *bordahajba* teszik, mely a két *lapickán* függ alá az osztováta karjáról. A fonállal telt csövet a *vetelé*-be (= vetélőbe) teszik s szövés közben két oldalról dobigálják a két fonálréteg közt.

Van tiszta *kendervászon*, van *felemászas*, melynek fele kenderfonál, fele pedig pamut. Ez kétféle lehet: 1. *keresztesz vászon*, melynek hosszanti szála pamut, *vereje* (= keresztszála) pedig kenderfonál; 2. *kenderszálú vászon*, melynek hosszanti szála kenderfonál, a keresztszála pedig pamut. A tiszta pamutból szőtt vászon neve: *gyapatvászon*.

Egy osztováta hossznyi vászon neve: egy *nyolász*, egy egészen végig szőtt vászon neve: egy *vég*.

A moldvai magyar nők a szövésben nagy mesterek. A vászonba tudnak szőni mintákat, csíkokat.. A kendők két végén a csíkon kivül szőnek a vászonba üveggyöngysoros fonalakat is, melyeknek a neve: *csir* vagy *kil*.

Népköltészet. A moldvai magyaroknál a nyelvnek, néphagyományoknak igazi letéteményese és őrzője a nő. A férfi beszédén, ki a világgal állandóan érintkezik, megérzik a vegyesnyelvűség, a nők beszédén nem. A nők őrzik és tartják fenn a népköltési hagyományokat is. Ha nótát, mesét kérdez az ember a férfiaktól, a lányokhoz meg az asszonyokhoz utasítanak. Viszont a katonáskodás révén a régi nótakincset a férfiak frissítik fel újakkad. Sok olyan nóta terjedt el újabban köztük, melyeket a moldvai magyar fiúk azoktól a székely fiúktól tanultak el, kikkel egy ezredben katonáskodtak.

Az alább közölt népdalok dallamait *Németh* János kollégám jegyezte föl, a zenei részt az ő följegyzésében közlöm.

1. **Ződ pántlika, kinyid gunya...**

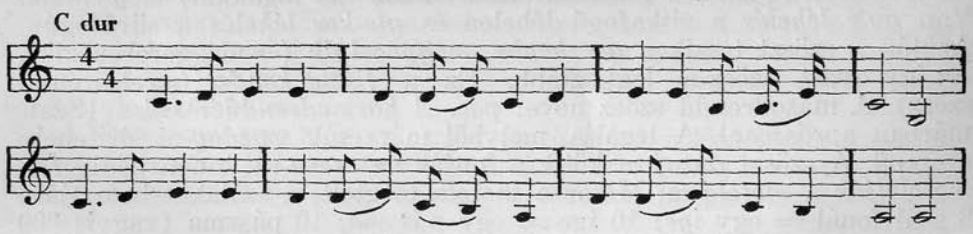

Ződ pántlika kinyid[5] *gunya, Virágom, virágom!*
Ződ pántlika kinyid gunya, Virágom, virágom!

Mert azt a szél könnyen fújja, Virágom, virágom!
Mert azt a szél könnyen fújja. Virágom, virágom!

[5] Kinyid = könnyű.

De a fátyor nehéz gunya, Virágom, virágom!
De a fátyor nehéz gunya, Virágom, virágom!

Mert azt a bú letogolja,[6] *Virágom, Virágom!*
Mert azt a bú letogolja. Virágom, virágom!

Tavaszi szél vizet áraszt, Virágom, virágom!
Tavaszi szél vizet áraszt, Virágom, virágom!

Menden madar társot választ, Virágom, virágom!
Menden madar társot választ, Virágom, virágom!

Há én immá kit válasszak? Virágom, virágom!
Há én immá kit válasszak? Virágom, virágom!

Te éngemet s én tégedet, Virágom, virágom!
Te éngemet s én tégedet, Virágom, virágom!

2. Piros, piros szekfű.

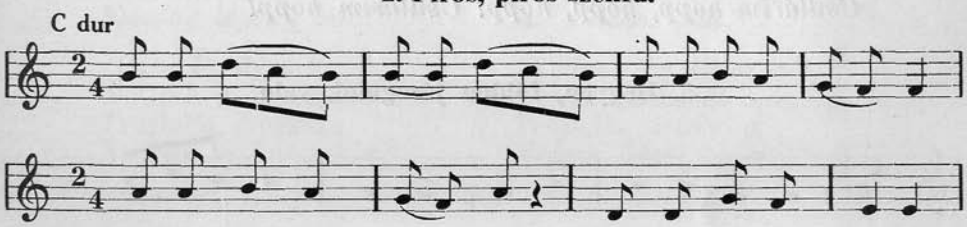

Piros, piros szekfű, Bongosz murujánna!
Valyon ki kaszálja? Valyon ki kaszálja?

Józsid biró vágja, Rózsid asszony hányja,
Józsid biró vágja, Rózsid asszony hányja.

Hányd fel a buglyára, Hányd fel a buglyára,
Minden buglya mellett tíz pár csókot nékem.

3. Szegény legény kucorgása...*

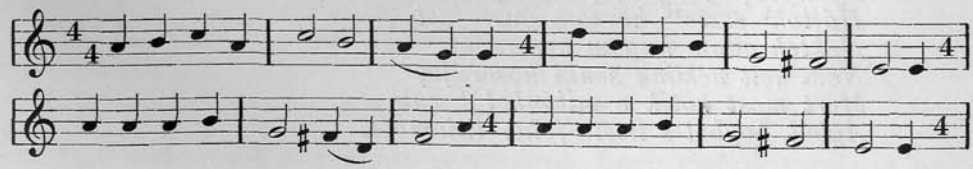

[6] Leszaggat, letör, lesujt.
[7] Bongos = bimbós (majoránna).
* E tréfás dalt a lányok éneklik, a *guzsajasban*, mikor észreveszik, hogy a legények az ablak alatt leskelődnek.

Szegény legény kucorgása, Ablak alatt hallgatása...
Nem fekhetik az ágyába, Nem fekhetik az ágyába.

Ha nem fekszik az ágyába, Ha nem fekszik az ágyába,
Fekëggyék a bojtorjánba, Fekëggyék o bojtorjánba.

4. S a te fejed akkora...

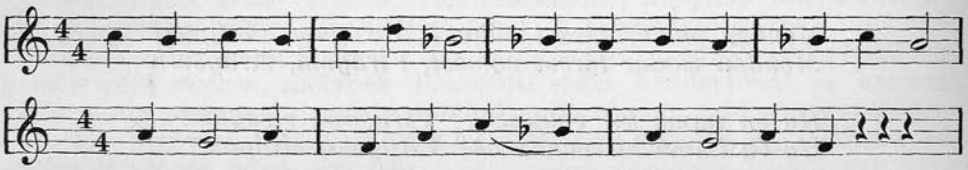

S a te fejed akkora, S a te fejed akkora,
Csillárim hopp, hopp, hopp! Csillárim hopp!

Mint a széllébokrëcska,[8] *Mint a széllébokrëcska.*
Csillárim hopp, hopp, hopp! Csillárim hopp!

5. Hegyen, földen járogatok vala.

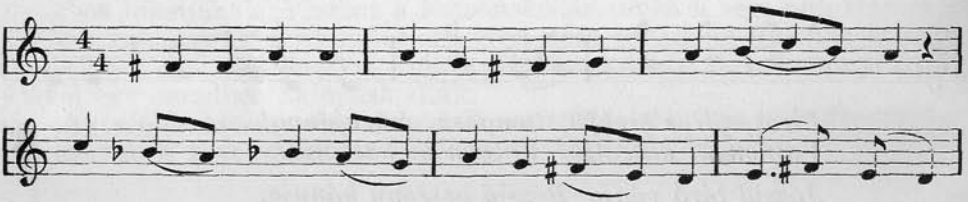

Hegyen, földen járogatok vala,
Virágocskát gyöjtögelek vala,
Csokrëcskába csokrolgatom vala,
Csincsëcskékbe csincselgetem vala,
Bokrétába bokrolgatom vala.
Lyányok, lyányok, jó lyány barátaim,
Hájtok[9] *eszte*[10] *hozzám guzsajasba,*
Néktek adom hugom kosorúját.
Nem kell nekönk senki kosorúja,
Mert most kötik e mihinket[11] *vala*
Ágból, bogból s tiszta fehér liliomból.

[8] Szőlőbokrocska.
[9] Gyertek.
[10] Este.
[11] A miénket.

6. Érik, érik...

Érik, érik a cseresnye,
Kondorodik a levele. Háj, háj!
Mennél jobban pirosodik,
Annál jobban kondorodik. Háj, háj!

7. Jöjj meg, Duna...

Jöjj meg, Duna, jöjj meg,
Jöjj meg, Duna, jöjj meg,
Esővel, zsáporval
S az én könyveimvel.[12]

8. Jó estét, jó estét...

„Jó estét, jó estét,
Kazdag legény bíró,
Trajlalla, trajlalla
Kazdag legény bíró.“

„Iljen le, iljen le
Nállink a karszékbe
Trajlalla, trajlalla
Nállink a karszékbe.“

„Mert én érted gyüttem,
Véllem elvigyelek,
Trajlalla, trajlalla,
Véllem elvigyelek.“

Verje meg az Isten
Seretőmnek anyját,
Trajlalla, trajlalla,
Seretőmnek anyját.

Minek tilcsa tőllem
Az ő édesz fiát,
Trajlalla, trajlalla,
Az ő édesz fiát.“

„Kédnek ha édesz vót,
Nékem édeszebb vót,
Trajlalla, trajlalla,
Nékem édeszebb vót.“

„Elvehetett lenne,
Ha segény vótam is,
Trajlalla, trajlalla,
Ha segény vótam is.“

„Elalhattunk lenne
Ketten egy párnán is,
Trajlalla, trajlalla,
Ketten egy párnán is.“

„Ketten egy párnán is,
Havasz ódalán is,
Trajlalla, trajlalla,
Havasz ódalán is.“

A tél és nyár meséje.

Hát eccër a tél a nyárval veszekëttek, hogy melyik legyën a nagyobb. A nyár aszt mondotta, hogy ő a nagyobb. A tél mëkszomorkodott, hogy nem engëdik më̈g, hogy ő urolkoggyék és elhatta a nyárt

[12] Könnyeimmel.

uraságban. A nyár urolkodott valamennye ideig, melyik időbe mëkszaparodott mendenféle állat. De kiváltképpen a rossz állatok: békák, kigyók és mendenféle. Kiválképpen a békák mëkszaparottak, hogy még egy kirájik is vót nekik és annak e fija. A nyárnak is vót egy szép lyánya. A békakirájéknak a fija el akarta venni a nyárnak a lyányát feleségül. A nyár nem akarta, de a békák mëkfenyegették, hogy ha nem aggya a lyányát az ő kirájék fija után, akkor nagy baj leszën. A nyár szomorúságában, — mert nem lehëtet lenne, hogy az ő szép lëányát egy csunya béka elvegye feleségül, — elment és mëkkereste a baráttyát, a telet és kérte, hogy jöjjön vissza urolkodni helyibe, mert ő nem engëdi az ő lëányát férjhez adni a békák után. Bizodalmas,[13] hogy a tél bir valamit csánni a békáknak az elvesztésikre. A tél látván, hogy a nyár mëgalázta magát, elment, uralkodott. Vót egy igën nagy hideg, melikben elveszett az egész béka és így elszaladott[14] a nyárnak a lëánya, hogy nem ment férjhez a békáknak a fia után.

Mondák. Eredetükre vonatkozólag olyan hagyomány él köztük, hogy ők Nagy Lajos magyar királynak Nagy István román királylyal való háborúja alkalmával telepedtek le Moldvában. Egy nyolcvanéves öreg csángótól viszont azt hallottam: „Apókám[15] mondja vala, hogy mitülte[16] mü őseink Atillával lőtőrünnet[17] idejöttek, itt ülünk."[18]

Bogdánfalva határában az egyik hegynek ez a neve: *Bolcháta*. Az a hagyomány él köztük, hogy a Bolcháta tetején volt Szent László király vára s abban a várban tartotta a király a kincseit.

Figyelemreméltó a Bákó vidéki magyar néphagyománynak Szent László királyhoz füződő azon magyarázata is, miért hagynak a magyarok két nappal később húst, mint a románok. „Mikor Szent László hadszágba (= háborúban) vót, aszt a két napot ő kérte Istentől. Mert mü nem vaszárnap hagyunk huszt, hanem kedden eszte. Szent László nyerte Istentől aszt a két napot." Ugyanezt a hagyományt a románmegyei magyarok Szent Istvánhoz fűzik. (V. ö. Ethnographia, 1907., 288. l.)

[13] Bizonyos.
[14] Megmenekült.
[15] Nagyapám.
[16] Mióta.
[17] Alulról.
[18] Lakunk.

A japán politika új útjai.

Irta: **Horváth József.**

Japánnak se szánt jobb sorsot Európa, mint amilyenben ma Kina senyved, hála a nyugati nagypolitika buzgolkodásának. A jelszó Japánban is ugyanaz: az ország kereskedelmi feltárása és bekapcsolása a világkereskedelem nagy mechanizmusába. „Die Erschliessung Japans". Jól hangzó célkitűzés, de mögötte mennyi sötét szándék, mennyi igazságtalanság és kegyetlenség! Ezzel a jeligével közeledik az agyafurt fehér ember mindenünnen a felkelő nap országának idegenmentes kikötőihez. A módszer is ugyanaz: a csatahajók fölényes ágyúparkjai mögött ott rejtőzködnek az örökhű fegyvertársak, a kereskedők és bankárok. Fellépésük is ugyanolyan, mint Kínában volt: idegen területek szuverénitását sértik napról-napra, lábbal tipornak ősi törvényeket, kigúnyolnak mindent, ami a bennszülötteknek szent és drága, cinikusan tesznek kezet idegen értékekre és bűntetlenül garázdálkodnak olyan területeken, melyekért soha vért nem áldoztak. Ha pedig valaki védeni merészeli, ami az övé, házát, földjét, vagyonát, akkor jön a megtorlás és az európai urak porrá lőnek védtelen városokat.

Bizonyára nem Európán mult, hogy Japán nem jutott a régi, büszke Kinai Császárság sorsára. De Japánnak más sorsot szánt a Gondviselés. Különösen értékes lelki kvalitásai és a történelmi erők jóindulatú támogatása révén sikerült kisiklani a nyugati öklök halálos szorításából és az előbb még elmaradott ázsiai nép egy rövid félszázad alatt szinte varázslatszerűleg a modern nagyhatalom minden attributumával jelenik meg a nagypolitikában, ragyogó cáfolatául az Európában szerte hangoztatott tételnek, hogy Ázsia fáradt energiájú terület, ahonnan az emberiség hiába vár komoly történelmi lökéseket. Páratlanul áll ez a tüneményes előretörés. Tegnap még a daimiok és a szamuraik vezetése alatt fantasztikus fegyverekkel „more patrio" hadakozik, ma már a legmodernebb hadi eszközökkel mesterévé válik a stratégiának és a taktikának. Tegnap még csak szerény vitorlásokkal szeli a Sárga-tenger hullámait, ma már a legújabb típusú, otthon készült acélkolosszusokból ontja az ágyútüzet az orosz flottára. Az ifjúság rövid idő alatt megrohamozza Európa és Amerika legjobb iskoláit. Ezek az ember-méhek évtizedeken át összegyűjtik a nyugati egyetemek minden tudománymézét és duzzadóvá töltik a hazai kaptárokat. Ma egyetemeiken a legmodernebb és legdifferenciáltabb tudományos élet folyik. Tegnap még csak silány butikokban tengette embrió-életét a kereskedem, ma már amerikai méretű üzleteket bonyolítanak le pompás palotáikban, hol

puha kényelemben és templomi csendben működik a legmodernebb bank-gépezet. Szivósság, akaraterő és dús energiák dolgoznak itten, olyanok, amilyeneket a kontemplativ és lassú Ázsiától soha nem vártunk volna.

De ezek a gazdag erők a fegyelmezett akarat jólbeépített idegpályáin szaladnak végig. Mert a japán szigorúan fegyelmezett nép, nem kényszerből és félelemből, hanem spontán, lelki adottságainál fogva. Igy szokta meg a régi sogun-korszakban, így él ma is. És a japán népnek nem is volt oka megbánnia, hogy engedelmes eszközévé vált a politikai erőknek. Vezetőik nem kéjelegnek a parancsadásban, hanem álmatlan éjszakák hosszú töprengéseiben tanácskoznak a lelkiismerettel. A kormányzati elvek gyorsan hatolnak be a nép legszélesebb rétegeibe is és nem kell tartani attól, hogy az átadó közegek önzése és korrupciója meghamisítja azokat.

És az energiák e nagy lendületű előretörését tisztes lelki tulajdonságok tartják egyensúlyban: az ősök és a mult megbecsülése. Ezek a kemény gyökérzetű érzelmek megóvják Japánt attól, hogy rohanó élethajója a véletlenségek és esetlegességek zátonyai közé kerüljön. Nálunk az ősök tisztelete legtöbbször kimerül abban, hogy halottaknapján a sírokhoz zarándokolunk, egy-két könnycseppet szétdörzsölünk és nehány percre visszaidézzük drága halottaink emlékezetét. Japánban az ősök szelleme mélyreható erő. Az élet mozgalmasabb óráiban, messze kiható elhatározások pillanataiban az ősök szelleméhez járul a japán és a történelem tanítása számára zsolozsma és szentbeszéd.

Az ősök tiszteletével karöltve jár a gyöngéd ragaszkodás a régiségekhez. Mi Európában már rég levetettük ősi ruháinkat és hagyományainkat. Idegen ringy-rongy és giz-gaz ékszerré nemesül elromlott látásunkban. Ajtót-ablakot nyitunk mindennek, ami modern és idegen. Legsajátosabb értékeinket könnyelműen lomtárba dobjuk: meg sem várjuk tisztes kiöregedésüket. Élve temetjük el őket és csodálkozunk rajta, ha a töprengés csendes óráiban panaszol és vádol a mult. Csak akkor döbbenünk meg, ha a történelem verőfényein járva, találkozunk velük és szívünk verése elárulja, hogy ezek az értékek igazán húsunkból való hús és vérünkből való vér. A japán ezzel szemben sajátságos kettős életet él. Nappal a hivatalokban, a bankokban és az üzemekben angolszabású ruhákban, európai miliőben végzi munkáját. Egész nappala nyugati életformák között telik el. De amikor hazamegy, újból felölti az ősi ruhát, a kimonót, és visszavonul a családi szentélybe, ahol ősi környezet fogadja. Itt a pihenés óráiban öntudatosan japán levegővel veszi magát körül és az ősök emlékezetének szentelt képek és szobrok alatt veti meg ágyát. Lelkéből határtalan gyöngédség áramlik minden iránt, ami régi. Nem siet az utánpótlással. Csüggedten nézi régi értékeinek kihalását, gyászolja őket és a tetemek nem lomtárba, hanem a lélek ereklyemúzeumába kerülnek.

Értékes indítékokat termel a japán lélekben a hagyományos hőstisztelet is, melyet az európai civilizáció perzselő fuvalma még mindig nem tudott elsorvasztani. Nálunk a távugró világbajnok és a felkapott mozisztár vált ki olyan lelkesedést, amilyent Japánban az igazi hős

megjelenése idéz elő. Nekünk ellenszenves a hős, mert közelében túlságosan látjuk gyengeségeinket. Nem szeretjük azt, aki torzító tükröt tart szemeink elé. Csak akkor tudjuk értékelni, ha a veszedelem arcsáppasztó órái elkövetkeznek. Ilyenkor aranyba foglalnók a harsány vezényszót, mely a félelemtől földre lapított embert talpra parancsolja, hogy egy megszabadító akarat végrehajtásában segédkezzék. Ilyenkor móhon követjük a hőst és megbénult agyunkat és reszkető izmainkat ellenvetés nélkül bocsátjuk rendelkezésére. De ha elmult a veszély, gyorsan elfelejtünk mindent és újraéledő kritikánk a megszokott közönnyel tér napirendre felettük. A japán a félelem krízise után is különös tisztelettel veszi körül hőseit, mert tudja, hogy a rémület óráiban csak ők maradnak a gáton. Ilyenkor nemcsak a parancs, hanem belső ösztönzések is hajtják a harcba és lelkesedéssel küzd, mert magán érzi a honalapító ősök parancsoló és biztató tekintetét.

És hol van Európában nép, mely olyan intimen kapcsolódnék a természethez, mint a japán. Nálunk Divat-Őfelsége határozza meg a természethez való viszonyunkat a maga szeszélyes és érthetetlen szempontjai szerint. Japánban vallásos áhitat szenteli meg ezt a viszonyt. Ott a legsúlyosabb inzultus, ha megzavarunk valakit, aki a nyíló rózsát nézi, vagy a viharfelhők fenséges felvonulását és az erdők lombkoronájának sejtelmes beszédét figyeli. Jaj annak, aki az emberi lélek és a természet szent ölelkezését profán zajongással megzavarja. Mi kőrengetegekkel zárjuk el magunktól a természetet, a japán kis háza köré kényszeríti és fáradt idegeit ott csillapítja le.

Ugyanolyan szeretet és tisztelet illeti a teremtés koronáját, az embert is. Sehol a földön nem találunk annyi gyöngédséget a társadalmi érintkezés formáiban, mint Japánban. Nem illem ez, nem is az etikett vaskényszere, hanem hagyományos és lélekből áradó természetesség. Európában a gyűlölet és a harag kitörései nélkül el sem tudjuk képzelni napjainkat. Gúnyunk mar, élceink halálra sebeznek. Az élc sikeréért még nagyjainkat sem kíméljük. Az élő meg éppen ne számítson jóakaratunkra. Gondosan megkeresünk minden vonást, ami táplálékot ad megszólásunknak és kevés a bíztató szavunk, ha rejtett értékeket látunk. Nem kímélünk senkit és semmit, nem törődünk senkivel és semmivel. A japán mindenkit kímél és mindenkivel törődik. Szótárából hiányzik az európai szitkozódások bőséges áradata. És jól vigyázzon az európai, akit a sors japán társaságba sodor, mert az Európában közhely számba menő apró élcelődésekkel vérig sértheti az emberibb, méltóságteljesebb hangnemhez szoktatott ázsiaiakat.

A természet és az ember megbecsüléséből és megsértéséből adódik a japán nép különösen fejlett művészi érzéke. Rudyard Kipling írja egyik levelében a mult század nyolcvanas éveiben, hogy valami nemzetközi egyesületet kellene szervezni — természetesen Anglia elnöklete alatt — azzal a programmal, hogy ez a szövetség minden rendelkezésére álló eszközzel biztosítsa Japán területi integritását és mentse fel minden anyagi gondtól. Hadd szentelhesse ez a nagyszerű nép minden energiáját és tehetségét a művészeteknek. De akkor még Kipling sem sejtette, hogy ezt a gazdag energiájú népet nem lehet a Parnasszusra száműzni,

és lesz idő, mikor súlyos aggódalmakat fog okozni az angol politikai élet augurjainak.

Gazdag húrozású hangszer a japán lélek, sok regiszterű orgona, melyben különös, európai füleknek szokatlan hangszínek is vannak. És akik játszanak rajta, érezhetőleg mesterei a hangszernek. Ha valaki a politikai és diplomáciai munka értékéről akar magának fogalmat alkotni, csak olvassa a japán történelem legutolsó ötven esztendejét. (P. Ostwald: *Die Entwicklung Japans zur modernen Weltmacht.* Bonn, 1922. és *Ostasien und die Weltpolitik.* Bonn, 1928.) Itt majd láthatja, hogy milyen gyönyörű terület a politika, ha nem félemberek, ál-fenkölt érdek-senkik és felelősségüktől irtózó hazardőrök vezetnek rajta végig, hanem a jövő építőinek ragyogó emberpéldányai. Látni fogja, hogy a politika nem úri huncutság, hanem minden tehetséget, minden energiát és minden percet igénybevevő halálosan komoly és kétségbeejtően felelősséggel teljes alkotó munka.

Európa kalandoraira Japánban is ugyanolyan sors várt, mint Kínában: a kiutasítás. *Tukogawa Ieyasu Sogun* (hadseregfőparancsnok) idejéből, 1624-ből, kelt ez a rendelet. Az indokolás is ugyanolyan, mint a kinai császári intézkedésé: nem kívánatos, hogy ezek az inferioris erkölcsű, üzleti haszonért mindenre kapható elemek „salvus conductus"-t kapjanak, mert veszélyeztetik az ország életérdekeit és károsan befolyásolják a nép ősi erkölcseit. A rendelet csak a Holland Keletindiai Társasággal tett kivételt: megtűrte Nagaszaki kikötőjében, hogy összeköttetést tartson az ország és a Pacifik kereskedelme között. De az ellenőrzés olyan szigorú és megalázó volt, hogy az angolok vagy franciák bizonyára el nem fogadják. Ez volt a helyzet a XIX. század közepéig.

Ezalatt Európa Kínával volt elfoglalva. A nankingi és pekingi békével elérte azt, amire vágyott: megnyitotta kereskedői és tőkései előtt Kina gazdag üzleti lehetőségekkel kecsegtető piacait. Japánnal egyelőre keveset törődött, mert szerény igényű területnek látszott a kinai élet óriási arányaihoz képest. Nem is fordult Japán felé a figyelem mindaddig, míg a kinai kérdés rendezése után az európai és amerikai tőke nem keresett új áldozatokat örökké csillapíthatatlan haszonéhségének. A konkurrencia az 50-es években indul meg. Anglia, Franciaország és Amerika versenyeztek ezért a fontos geopolitikai pontért. Amerika főleg azért, mert rohamosan fejlődő ázsiai kereskedelmének és a Pacifik északi vizein működő halász-flottáinak szükségük volt támpontokra. Az angolok, a franciák, a hollandok és a spanyolok már mindenüvé befészkelték magukat, csak Japán volt olyan terület, ahol Amerika a siker reményében kezdhette volna meg terjeszkedését.

A japán belpolitikai helyzet is alkalmasnak látszott arra, hogy a fehérek megkezdjék az offenzívát Japán gondosan zárt kapui ellen. Két hatalmas párt küzdött egymással. A *daimiok*, az ősi japán hercegek és hűbéreseik, a *szamuraik* pártja a sogunok által passziv szerepre kényszerített mikádót akarja régi jogaihoz és hatásköréhez visszasegíteni, nyilván azzal a célzattal, hogy a mikádó restaurációjával a maguk befolyását is visszanyerjék és sütkérezhessenek a császári hatalom fényé-

ben. Szemben állt velük a tényleg uralkodó sogun-párt, mely a XVII. század eleje óta kezében tartotta az ország ügyeinek intézését. Ez a párt a hatalom erőtöbbletén kívül főleg a népre és a kispolgári elemekre támaszkodott. Már sokszor összemérték erejüket, de a sogunoknak mindig sikerült leverni az ellenséges megmozdulásokat.

Ilyen viszonyok között indult meg az európaiak és amerikaiak támadása. A franciák és a hollandok erőtlen kisérletei után Perry amerikai admirális 1853-ban négy csatahajóval megjelent Jedo kikötőjében. Elképzelhető a japán hatóságok megdöbbenése, mikor egy szép reggel arra ébredtek, hogy a tilos zónában idegen hajó mert horgonyt vetni. Még nagyobb lett a megütközés, mikor az admirális átnyújtotta a sogunnak a köztársasági elnök levelét, melyben barátsági és kereskedelmi szerződést ajánl fel és kéri a japán kormányt, hogy amerikai hajók a japán kikötőben vizet vehessenek és magukat élelemmel elláthassák. Perry 8 napig hiába várta a választ. Akkor bejelentette, hogy egy év mulva visszajön és felszedte horgonyait. A japán politika intézőinek tehát volt idejük arra, hogy ezt az életbevágó kérdést alapos megfontolás tárgyává tegyék. A kinai példákból ismerhették az európai módszereket és azt az óriási fölényt, amit primitiv harci eszközeikhez képest a nyugati fegyverek jelentettek. Mikor Perry 1854-ben újból eljött, már kész is volt a válasz és Japán józan látását csak megerősítette az admirális szemléltető előadása a modern fegyverek hatásáról. Így jött létre Amerika és Japán közt az első szerződés 1854 márciusában. Megnyiltak Szimoda és Hakodate kikötői, további nyomásra pedig Jokohama, Nagaszaki, Niigata, Hiago, Jedo és Oszaka is. Itt Amerika volt a kovász és féltékenyen ügyelt arra, hogy minden az ő kezdeményezése szerint történjék. Ezzel aztán felidézte a többiek féltékenységét és kénytelen volt belemeni abba, hogy a többi nagyhatalom is hasonló jogokat biztosítson magának. Japánnak még mindíg kellemesebb volt egy ilyen megoldás, mintha ügyei ezután kizárólag amerikai irányítás alá kerültek volna. A nagyhatalmak egymásközti féltékenysége volt ezután is a japán érdekek legjobb szövetségese.

Az idegenek fellépése hozott aztán döntést a belpolitkai villongásokban is. Az idegengyűlölet bűnbakot keresett. Kínában a népharag végül is a császári házat és a császárság intézményét seperte el, Japánban ép ellenkezőleg a mikádói hatalom megerősödését és a sogunatus végleges bukását eredményezte. Mindenki elégedetlen volt a sogunnal, aki az idegenek jogait szerződésszerűleg elismerte. Szemére vetették, hogy nem tudta előkészíteni az országot az idegenek méltó fogadtatására és megnyitotta a legfontosabb kikötőket az idegen árú és az idegen szellem előtt. Az európaiak is mindent megtettek, hogy ellenszenvessé tegyék magukat. Naponta súlyos összeütközések támadtak, legtöbbször az európaiak modortalansága miatt. A méltatlan bánásmód végkép elkeserítette a bennszülötteket és 1862-ben már angol lovasokat inzultált a tömeg. Megint valami tapintatlanság történt, ami mindenütt napirenden van, ahol az állig fegyverzett európai és a fegyvertelen bennszülött szemben állanak egymással, mint például a keleti templomokban, ahol az angol turista egyszerűen keresztüllép a szőnyegén

áhitatoskodó ázsiain és az ima csendjének szentelt helyen hangosan beszélget társaival. Ennél a kavarodásnál — horribile dictu — egyik lovas halálát lelte. De Anglia ilyen esetekben nem ismer tréfát. Jaj a bennszülöttnek, ha belemarkol a lábba, mely el akarja taposni. Kuper admirális porrá lőtte Kagosima kikötőjét. Ugyanez lett a sorsa Szimonoszekinek is. Egy európai életéért ezrek pusztultak el és romhalmazzá váltak virágzó városok.

Erre aztán soha nem tapasztalt erővel lángolt fel az idegengyűlölet és 1867-ben elseperte a sogunt és a sogunság intézményét. A mikádó visszanyerte hatalmát, és a dáimiok, akik egész más következményeket vártak a sogun bukásától, megdöbbenve látták, hogy az erélyes mikádó tényleg magához ragadta a hatalmat, függetlenítette magát a pártpolitikától és valóban urává lett az országnak. Az idegenek megjelenésének köszönheti Japán, hogy a mikádói hatalom a politikai pártok felé emelkedhetett és az államélet döntő tényezőjévé válhatott. Különös szerencse, hogy az uralkodói hatalom megszilárdulása és a kormányzati egység helyreállítása ép akkor következett be, mikor Japánnak — ha jövőjét meg akarta menteni — el kellett indulnia azon az uton, melyen nehány évtized alatt nagyhatalommá küzdötte fel magát.

Kinában az idegen benyomulás nyomán ernyedt kétségbeesést és a hajtó erők teljes megbénulását látjuk. Japánban szilaj erővel robbannak ki a lappangó energiák és példátlan összhangban mozdul meg az egész nép az ország jövőjéért.

A térkép vizsgálata arról győzi meg a felelős tényezőket, hogy az ország körül levő szigetek elfoglalása nemzeti érdek, mert ha ezek az európaiak kezébe kerülnek, az ország védelme szinte lehetetlenné válik. Geopolitikai szükség parancsolja, hogy a védelmi vonalak minél távolabb tolassanak a hazai partoktól. 1875-ben Szahalinért megszerzik az oroszoktól a Kurili-szigeteket és ezzel hídat építenek maguknak a Pacifik északi vizeihez. Hosszú diplomáciai harcok árán kezet tesznek a Liu-Kiu szigetekre, melyeknek hovátartozása eddig vitás volt. 1879-ben Kina elismeri a japán fennhatóságot és a mikadó ugyanezen évben ténylegesen birtokba veszi ezt az értékes zsákmányt. A bennszülött királyt Japánba hozzák és a provincia kormányzására tábornokot vezényelnek ki. Legnagyobb veszély azonban nyugat felől fenyegetett, hol Korea mélyen benyúlik a Sárga-Tengerbe és szinte hídszerűen vezet át a japán szigetekhez. Ez a terület kinai szuverénitás alatt állt, de csak lazán kapcsolódott Pekinghez. Félni lehetett tehát attól, hogy az idegenek terjeszkedése itt is be fog következni és Korea is olyan sorsra jut, mint Tonkin vagy Annam. Ezt a japán politikának minden eszközzel meg kellett akadályoznia, mert egy idegen uralom alatt álló Korea a japán szigetek tőszomszédságában lehetetlenné tette volna az ország szabad fejlődését. Japán tehát gyorsan és energikusan munkához látott. 1876-ban szerződést kötött Koreával és megnyitotta hajóinak a félsziget kikötőit. A szerződés első pontja hangsúlyozza a szerződő felek szuverénitását. Érthető Kina felháborodása és Li Hung Csang féktelen izgatása Japán ellen, mely véres összecsapásokban robbant ki a koreai kikötőkben. A peres felek azonban egyelőre nem mer-

ték felidézni a háború rémét és diplomáciailag próbálták elsímítani az ellentéteket. Hosszas tárgyalások után Li Hung Csang és Ito gróf kötelezték magukat arra, hogy mindkét hadsereg kiüríti Koreát. Ez a fordulat már fontos eredményt jelentett a japán politika szempontjából, mert a kinai csapatok eltávolítása félig-meddig már Korea szuverénitását jelentette. Mihelyt a japán hadsereg fejlesztése annyira haladt, Japán újra szőnyegre hozta a koreai kérdést. Li Hung Csang a háttérben folyton ott settenkedő Oroszországtól kért segítséget, de Anglia ébersége ezúttal is megakadályozta, hogy a japán-kinai ellentét orosz érdekeknek megfelelő elintézést nyerjen. A háború 1895-ben tört ki és japán-győzelemmel végződött. Tokió újból célt ért. Kina elismerte Korea függetlenségét, Japán megkapta Tormozát és Hokotot. Liautung félszigetéről azonban le kellett mondania a nagyhatalmak nyomására, noha Anglia — az idők jele — ünnepélyesen kijelentette, hogy Japán követelései nem sértik érdekeit és nem is vett részt ebben az akcióban. Az események hatása alatt Anglia elhatározta, hogy a Kelet-Ázsiában erélyesen felvonuló oroszokkal szemben Japán segítségét veszi igénybe, melynek erélyessége és küzdőképessége az élesszemű angol bírálat elismerését váltotta ki. Az első angol-japán szövetség létre is jött és ezzel Japán hivatalosan is a komoly világpolitikai tényezők sorába lépett.

Mialatt a régi politikai garnitura ilyen céltudatosan és sikeresen gondoskodik az ország biztonságáról, az alatt a fiatal generáció a nyugati civilizáció és kultúra minden eredményével özönlik vissza a világ minden fontosabb egyeteméről és az öregek utasításai szerint megkezdi a modern Japán kiépítésének nagy munkáját. A mérnökök lázasan építik a vasutvonalakat és egymásután bocsátják vízre az új hadiflotta egységeit. Ágyú- és fegyvergyárak lépnek üzembe és az ország rövid idő alatt függetleníti hadiiparát a külföldtől. A geológus megkeresi a szenet és fűtő anyaggal látja el a rohamosan fejlődő ipart. A fontosabb városokban valóságos gyárkémény-erdők nőnek és a kezdet nehézségein gyorsan áteső bankélet kezdi irányítani a termelő munkát. Az igazságszolgáltatás, a tanügy, az egészségügy és a közigazgatás máról-holnapra újjászületik és az ország gyors iramú fejlődése önbizalommal tölti el a jövőért aggódó hazafiakat. A XX. század hajnala Japánt gazdaságilag, politikailag és katonailag felkészülve találja és az ország az angol szövetségre támaszkodva nyugodtan várja az alkalmat, hogy erejét most komoly ellenségen is kipróbálja.

Ez az ellenség az orosz lett, mert Oroszország előnyomulása Mandzsuriában nemcsak a koreai terveket, hanem a tulajdonképpeni Japánt is veszélyeztette. Szerencséje volt Tokiónak, hogy e tekintetben egy hajóban evezett Angliával, melynek kelet-ázsiai érdekei is az oroszok visszaszorítását követelték. A diplomáciai előcsatározások folyamán Oroszország kötelezte ugyan magát Mandzsuria kiürítésére és az elfoglalt vasutvonalak visszaadására, de az igéretek teljesítésével nem sietett. Nem hitt komolyan abban, hogy Japán meg meri izenni a háborút. Nyugodtan kezdte meg az előkészületeket abban a reményben, hogy a fegyverek az ő érdekeinek megfelelő időben fognak eldördülni.

Japán azonban magához ragadta a kezdeményezést. 1904. február-

jában hadat üzent és a csak félig kész orosz hadsereget Mandzsuriában, a hadi flottát pedig a koreai partokon megverte. Megtörtént az, amit Európában senki sem remélt: az európai és ázsiai harcterek nagyszerű katonáit megcsúfolta a kelet eddig jóformán komolyan sem vett népe. Ha Oroszországban lett volna annyi energia, amennyi a japán akaratot fűtötte, talán sikerült volna megfordítani a szerencse kerekét. A portmouth-i béke pillanatában hatalmas orosz tartalékok álltak a szibériai vasut mentén. De az angol politika utolérhetetlen ügyessége kikényszerítette a békét, Európa felé fordította az orosz szuronyrengeteget és kihasználva a német diplomácia gyengeségét, elejét vette a német-orosz szövetségnek. Ezzel aztán Németország bekerítésének utolsó komoly akadályát is elhárította. Anglia mindenesetre döntő sikert ért el. De a japán szempontok is érvényesültek: megkapta Koreát, Dél-Szahalint, a mandzsu vasut Sangun-ig terjedő szakaszát és halászati jogot az Ochotszki-tengeren és elérte azt, hogy Mandzsuria újból Kináé lett. Hogy vérmesebb reményei nem teljesedtek, annak köszönhette, hogy Anglia az eljövendő német-ellenes háború érdekében kénytelen volt kímélni Oroszországot.

A győzelem Japán presztizsét hihetetlenül megnövelte. Korea birtokában, hatalmas flottával a Japán-Tenger nagyszerű bázisán, és orosz-verő hadseregével a nagyhatalmak sorába küzdötte fel magát. A gőgös nyugati hatalmak kénytelenek voltak maguk közé fogadni a mongol faj első képviselőjét.

A portsmouthi béke és a világháború kitörése közötti években Anglia előkészíti a világpolitikát Németország ellen. Tehermentesíti magát Ázsiában az 1907. évi második és az 1911. évi harmadik angol-japán szövetséggel és megköti ambiciózus barátja kezeit. Oroszországgal, Franciaországgal és Japánnal elfogadtatja a status quo-t a kinai kérdésben, hogy így az elkövetkező európai konflagráció esetére csend legyen Ázsiában. Az amerikai aggodalmak elcsitítására beveszi a harmadik angol-japán szerződésbe azt a pontot, hogy egy japán-amerikai mérkőzésben megtarthatja semlegességét. Kapóra jön az 1907. évi orosz-japán konvenció a mandzsu kérdésben, mely egyfelől biztosítja Oroszország hátát az elkövetkező világháborúban, másfelől útját szegi Knox amerikai államtitkár terveinek, hogy a mandzsuriai vasutak a szövetségesek ellenőrzése alá kerüljenek. Ez a tervezet veszélyeztette volna az orosz és a japán érdekeket, mert végzetes csapást mért volna rájuk az amerikai tőke és árú akadálytalan beözönlése. A világháborút megelőzőleg Anglia a legzseniálisabb diplomáciai munkával mozgósította a világ erőit Németország ellen. Az eredmény bőségesen igazolta az angol politikát: Németország és szövetségesei vereséget szenvedtek.

Mialatt Európa minden energiáját a világháború rettentő erőfeszítésére fordította, Japán a távol Keleten verseny nélkül uralkodhatott a gazdasági életen. A kiüldözött német és a pillanatnyilag egyebütt elfoglalt angol és francia vetélytársak lemaradtak és a Kelet nagy piacai érett gyümölcsként hulltak a japán kereskedelem ölébe. És Japán mindenben pótolni tudta a nyugatiakat. Nemcsak a harctereken mutatkozott egyenrangú ellenfélnek, hanem az ipari és kereskedelmi

élet küzdőterein is. A szibériai vasut bőven szállította a japán hadianyagot és a mindennapi élet ezer és ezer apró kellékét Oroszország számára. Mandzsuria, Kina, a francia gyarmatok, sőt India is megnyitották piacaikat a vetélytárs nélkül maradt japán árú előtt. A gyárak éjjel-nappal, teljes gőzzel üzemben voltak, hogy a termelés lépést tarthasson a kereslettel. Gomba módra szaporodtak a vállalatok és honosodtak meg olyan termelési ágak, melyeket normális időkben nem lehetett volna bevezetni. Az egész ország nyüzsgő hangyabolyhoz hasonlított és a japán árúcikkek fantasztikus tömegekben ömlöttek Ázsia minden részébe. A jólét rohamosan emelkedett és az államháztartás soha nem remélt feleslegeket mutatott. Ezzel kapcsolatban aktuálisakká lettek aztán a Kadona-féle militárista tervek is, melyek Mandzsuriát, a Fülöp-szigeteket és Holland-Indiát Japán lobogója alatt szerették volna látni. Megkezdődött a flottafejlesztés azzal a határozott céllal, hogy Japán a Pacifik minden hajóhadával felvehesse a versenyt. És mialatt Anglia az európai és ázsiai harctereken vérzett, szorongó érzéssel kellett látnia, hogy a japán hajógyárak egymásután bocsátják vízre az új hajókolosszusokat és fölénye ezen a mozgalmas jövőjű tengeren napról-napra csökken. A dominiumok is kétségbeesetten figyelték a japán energia csodálatos kiteljesedését és rémületük már szinte örjöngéssé fokozódott a háború vége felé. Az angol-szászok együtt véreztek a világháború alatt, Japán akadálytalanul arathatta a pillanatnyi helyzet minden érett termését.

Az erőviszonyok ilyen eltolódása Japánt energikus politikai munkára sarkalta. A terjeszkedés órája elérkezettnek látszott. Gróf Kato már 1915-ben elő is állott a híres és sokat vitatott 21 követelésével, melyekkel Kinából egyszer és mindenkorra ki akarta szorítani a nyugati konkurrenciát. Ez a tervezet Kina minden természeti kincsét és minden gazdasági lehetőségét Japán kezére játszotta volna. Angliát ezúttal saját fegyverével támadták meg és flágráns szerződésszegéssel fordultak érdekei ellen. És London kénytelen volt elfogadni a japán követeléseket, ha nem akarta kitenni magát a különbéke veszedelmének, sőt 1917-ben újabb titkos szerződésben kellett kielégíteni a pórázáról elszabadult barát igényeit. Még Amerika is kénytelen volt eismerni, hogy Japánnak különös érdekei vannak Kinában, különösen a Koreához zárkozó terleteken. Nem lehetett kitérni a követelések elől, mert az európai harctereken most folytak a legelkeseredettebb harcok és a központi hatalmak ellenállása minden várakozást felülmult. Az így kizsarolt eredményeket aztán Japán orosz szövetséggel akarta biztosítani, melynek éle a szerződés címe szerint is kifejezetten Anglia és Amerika ellen irányult. E pompásan kigondolt tervek egész más helyzetet eredményeztek volna, ha a cári Oroszország összeomlása nem következik be.

Ez volt a helyzet a versailles-i béke idején. Anglia fix lejáratú váltókat fogadott el. Japán most bemutatta azokat és Angliának fizetnie kellett. Japán megkapta Santungot, Kiaucsaut, az aequatortól északra eső német szigeteket, és mint a béke-aeropág tagja, ítélkezhetett elevenek és holtak felett.

Valóban tüneményes fejlődés: 1875-ben, az elinduláskor, még obs-

kurus keleti állam, melyet Európa alig vesz észre, 1918-ban már nagyhatalom, melynek képviselői a nyugati politikai élet nagy torreadoraival együtt intézik Európa és a föld sorsát.

A cári Oroszország összeomlása új helyzet elé állította a japán politikát. Megszüntek a szerződések, melyek az orosz-japán viszonyt a portsmuthi béke után oly gyorsan barátságossá tették. Az oroszországi chaosz és a konstruktiv erők szétzüllése megfosztották Japánt a barátságos szomszédi viszony biztonságérzetétől. Most már alkalom kínálkozott arra, hogy Kelet-Szibériában érdekeinek megfelelő helyzetet teremtsenek. Lehetségesnek látszott a Japán-Tenger utolsó idegen kézben levő partszakaszának, az Amur-Provinciának, elfoglalása. A bolsevista veszedelem ürügye alatt könnyű volt rávenni a francia és az angol kormányt, hogy katonailag támogassák a Kelet-Szibériában operáló ellenforradalmi erőket, sőt Wilson is hozzájárult ahhoz az intervencióhoz, miután meggyőződött arról, hogy az új orosz kormányt nem lehet megindítani Németország ellen. Az előzetes megbeszélésekben pontosan megállapították a felhasználandó katonai erők nagyságát és a szövetséges csapatok meg is indultak Wladiwosztokból, hogy a szibériai ellenforradalmárok munkáját megkönnyítsék. Csak Japán nem tartotta magát a megállapodásokhoz. Azon a címen, hogy Kina védelmét is magára vállalta, rövid idő alatt 70.000 embert vonultatott fel a szibériai vasút mentén és hozzáfogott Kelet-Szibéria katonai megszállásához. A számítások azonban nem váltak be és a megszállóknak rövidesen tapasztalniok kellett, hogy a dolgok még sem mennek olyan símán, mint ahogy hitték. Összeütközésekre került a sor és a japángyűlölet helyenként véres tüntetésekre vezetett. Sokkal nagyobb haderőre lett volna szükség és főleg sokkal nagyobb anyagi megerőltetésbe került volna az egész terület megszállása, mint ahogy a tervek mutatták. A bőségesen támogatott ellenforradalmárok, Kolcsák és Szemenow sem tudtak sikereket felmutatni, sőt a bolsevisták előnyomulása a szibériai vasút mentén mind gyorsabbá és aggasztóbbá vált. Kolcsák és Szemenow katasztrófája után Japán is kénytelen volt kiüríteni Irkutszkot és Csitát és vissza kellett vonulnia az Amur-provinciára. A katonai intervencióval egyidejüleg diplomatáit is mozgósította és anyagilag támogatta a kelet-szibériai szakaszon újonnan alakult önálló szociálista és bolsevista köztársaságokat. Abban a tévhitben ringatta magát, hogy sikerülni fog ezeket az új alakulatokat Moszkvától elszakítani és Tokio engedelmes eszközévé tenni. Végeredményében az Amur provinciára támaszkodva éberen figyelte a szibériai eseményeket, hogy érdekei védelmére semmi kínálkozó alkalmat el ne szalasszon. Valóban csábító perspektiva lehetett egy japán Amur-vidék, mely a Japán-Tengert körös-körül hazai partok közé zárta volna be. Mérhetetlen értéket képviselt volna ez a bevehetetlen flottabázis, mert minden oldalról játszva lehetett volna védeni. Jól hajózható természetes kitörési utakkal ellátva a támadást is minden irányban lehetővé tette volna.

Minden a legjobb uton haladt és Tokio az Amur-vidék és az egész Szahalin birtokában már azt remélhette, hogy sikerül újabb területeket megnyitni az ország népfeleslegének. De a világháború után megszün-

tek a különösen kedvező gazdasági és politikai konjunkturák és a „hausse" után gyors és súlyos „baisse" következett. A nyugati konkurrencia megjelenése Ázsiában egymásután fosztotta meg Japánt a legjobb piacaitól. Európa és Amerika még nagy áldozatok árán is, de főleg technikai és politikai fölényére támaszkodva mihamar visszafoglalta az elvesztett talajt és Japán rövid idő alatt a legnagyobb nehézségek közé került. Nagy üzemeket kellett máról holnapra megszüntetnie. Még azok a gyárak is, melyek biztosan gyökereztek a japán gazdasági életben, kénytelenek voltak redukálni a termelést, mert körös-körül újból megjelentek a félelmes európai vetélytársak. Sok gép megállott, sok mühely kiürült és a munkások százezrei munka nélkül maradtak. Virágzó vállalatok máról-holnapra csődbe jutottak, magukkal rántva a pénzintézetek és az alkalmi tőkések ezreit. Szerencse, hogy a fél-paraszt japán munkásság legnagyobb részét újból felszívta a mezőgazdaság, különben súlyos belvillongásokra vezetett volna az új helyzet.

Sokkal nagyobb veszedelem fenyegetett politikai téren. Most már nem volt egyedül Japán a Pacifikon; már visszatértek az angol-szászok is a világháború nagy viaskodásából és sürgősen hozzáfogtak az elhanyagolt politikai helyzet restaurálásához. Anglia Versailles-ben pontosan fizetett, mint a hírnevére sokat adó kereskedő. Ezzel kötelezettségei megszüntek és most már elérkezettnek látta az időt, hogy a túlambiciózus japán politikával szemben fellépjen. Amerika is érthető aggódalommal figyelte a nyugati szomszéd gyors előretörését, különösen mióta a német szigetek birtokában mélyen beékelte magát a Pacifikon. Ezek a szigetek igen közel hozták a sárgákat az USA. nyugati patjaihoz, de ugyanakkor az aequatortól délre eső angol területekhez is. A Pacifik urainak nagyon kellemetlen lett volna egy olyan Japán, mely hátával Kelet-Szibéria természeti kincseire támaszkodik, előőrseivel, az újonnan szerzett szigetekkel pedig a Pacifik közepéig nyúlik. Legjobban az angol gyarmatok nyugtalankodtak. A kinaiak és a japánok gyors szaporodása már amúgy is veszélyeztette a Csendes-Óceán szigetvilágát, hol megszokottá lettek olyan területeken is, hol eddig ismeretlenek voltak. Amerika és Ausztrália szigorú törvényekkel védekeztek eddig is a sárga invázió ellen, de egy kelleténél jobban megerősödött Japánnal szemben vajjon fenn lehet-e tartani ezeket a drákói intézkedéseket? Az amerikai és ausztráliai sajtó támadásai a háború vége felé mind hevesebbekké lettek és Japán minden oldalról öklöket látott maga felé meredni. Az orosz barátból a szibériai kaland óta ellenség lett. Kinát a Santung-kérdés keserítette el. Ausztrália és Amerika régi gyűlöletüknek adtak kifejezést. Csak a francia szomszéd volt az egyetlen pont, ahol a tekintet megnyugodhatott. De Franciaország nem támogathatott angolszász-ellenes politikát a Pacifikon, ahonnan engedelmes szolgája a béketárgyalások alatt, még azt se tudta elérni, hogy Franciaország felemelje tiltakozó szavát Szingapur megerősítése miatt. Ebben az izolált helyzetben parancsoló szükség lett volna az 1920-ban lejáró angol szerződés meghosszabbítása. Angol körökben lett is volna pártja ennek a tervnek. A japán trónörökös látogatása újból életre keltette

a japán szimpátiákat, de a dominiumok konferenciája leghatározottabban tiltakozott a szerződés meghosszabbítása ellen és sürgette a királyi kormányt, hogy a japán szövetség helyett az angol-szászok megegyezését hozza tető alá. A dominiumok konferenciájának határozatán kivül az Egyesült-Államok is félre nem érthető módon tudtára adták az angol kormánynak, hogy ezúttal Japán és Amerika közt választania kell. Nagyon természetes, hogy ezzel a japán szövetség terve lekerült a napirendről. A kezdeményezést Japán ellen Amerika vette át, mert az orosz kérdés mindíg szükségessé teheti, hogy Japánnal szemben a gyors kibékülés lehetőségei megmaradjanak Anglia részére.

Amerika első lépése az volt, hogy a szenátus a versailles-i béke Japánra vonatkozó döntését nem ratifikálta. Sihedara báró, a washingtoni nagykövet, a legellenségesebb környezetben próbálta menteni a helyzetet, de sikertelenül. Sőt: rövidesen arról is értesült, hogy Amerika konferenciát akar összehívni, hogy a Pacifik erőviszonyait intézményesen szabályozzák. És Japánnak itt meg kellett jelennie, ha nem akarta magát gyors katasztrófának kitenni. Az értekezlet 1921. novemberében ült össze Washingtonban. Japán a versaillesi döntőbirói székből a washingtoni vádlottpadra került. Ugyanaz a Kato, aki 1915-ben 21 követeléssel rontott neki Kinának, most kénytelen volt szelidebb hurokat pengetni: „Le Japon appre cie hautement la sincérité des intentions dont témoigne le projet du Gouvernement americain pour la limitation des armements. Il est convain cu que le programm proposé allégera le fardeau des dépenses inutiles que supportent les nations et qu'il ne manquera pas de contribuer au maintien de la paix universelle". Az amerikai tervezet az angol, amerikai és japán hajóhadak erejét 5—5—3 arányban állapítja meg, olyan formán, hogy ezt az arányt régi és most épülő egységek kiküszöbölésével a legrövidebb idő alatt el kell érni. Minden további építkezésnek ezen arány keretében kell maradnia. Az ajánlathoz már mellékelve is van az elpusztítandó és üzemen kivül helyezendő hajók jegyzéke. A következő pont az erődítményekre vonatkozik és indítványozza, hogy a status quo őriztessék meg, tehát új flottabázisokat csak az érdekelt hatalmak hozzájárulásával szabad építeni. Kivétel alá esnek Havaii, Ujzéland, Ausztrália, Canada, az USA. nyugati partjai és a tulajdonképeni japán szigetek.

A japán álláspontot K. Kawakami könyve *(Le problème du Pacifique et la politique japonnaise, 1923.)* fejti ki. Érdekes olvasmány, mert rávezet az indítvány voltaképeni értelmére.

Az indítványozott arány (5—5—3) nem nyújt elég védelmet Japánnak, még arra az esetre sem, ha csak Angliával vagy Amerikával külön-külön kerülne konfliktusba. Támadni képtelen, mert Nagaszakiból nem hajózhat a Pacifik túlsó partjára, hogy ott megütközzék a hazai vizeken úszó túlerővel. A védelem sincs biztosítva, mert Japán szomszédjában két nagyszerű amerikai állomás van: Guam és a Fülöpszigetek. Az ellenség tehát a kapuk előtt áll és mégis otthon van. Ami pedig az erődítményeket illeti, a tervezet megkíméli ugyan a már létezőket, de viszont nem engedélyez új építkezéseket. Az újonnan szerzett japán szigetek tehát védtelenül állanak és Amerika könnyű szerrel

megszerezhetné azokat a legelső összecsapásnál. A flottafejlesztés beszüntetése is amerikai érdekeket szolgál, mert háború esetén Amerika gyorsan pótolhatná a hiányokat. Mérhetetlen gazdasági erejével és kimeríthetetlen természeti kincseinél fogva máról-holnapra új egységekkel jelenhetne meg a Pacifikon és lényegesen megjavithatná az arányt Japán kárára. Ezzel szemben Japánnak sem pénz, sem nyers anyagok nem állanak rendelkezésére és így képtelen volna versenyezni a hatalmas és gazdag szomszédokkal. Csak partjai védelmére szorítkozhatna, anélkül, hogy valaha támadásba mehetne át.

Hiába tiltakozott a japán sajtó és a közvélemény, el kellett fogadni ezeket a korlátozó rendszabályokat, mert az angol-szász front megbonthatatlan egysége súlyos következményeket helyezett kilátásba. Az angol-japán szövetség most már hivatalosan is megszünt és helyébe Anglia, Amerika, Franciaország és Japán egyezménye lépett, mely 10 évre garantálta az érdekelt nagyhatalmak helyzetét a Pacifikon. A kinai kérdés is napirendre került és a japán érdekekre itt is nagy csapást mért Amerika. A megállapodások értelmében kilenc hatalom garantálta Kina szuverénitását és területi integritását. Ezzel tárgytalanná lett Japán 21 követelése és a versailles-i konferencia Santung-ra vonatkozó döntése. Japán földig alázva és szigoruan büntetve kelt fel a vádlottak padjáról.

A japán hangulatról François de Tessan *(Le japon mort et vif, Paris, 1927)* ad képet. Mikor Kato visszaérkezett Washingtonból, a nép vegyes érzelmekkel fogadta. Akik a dolgok mélyére láttak és mérlegelni tudták a Pacifik politikáját irányító erőket, tiszteletteljes respektussal és a fájdalomnak kijáró hallgatással fogadták ezt a mélységes tragikumot átélő politikust, ki maga volt kénytelen aláírni minden szép tervének halálos ítéletét. A szüklátókörű nacionálisták annál hangosabban kritizálták. Nem akarták és nem tudták megérteni, hogy a politikai égbolton gyülekező viharfelhőket csak a lemondás és az áldozatkészség oszlathatja el. Az általuk felizgatott tömegek az uccára tólultak és hangosan tiltakoztak a hivatalos Japán megalkuvó magatartása ellen. Ezeknek szemében gyűlöletes volt Kato tragikus alakja s még testi épségét sem kimélték ennek a szomorú embernek. Még nagyobb lett az elkeseredés, mikor a büszke hadiflotta halálra ítélt egységeinek leszerelése elkövetkezett. A jövő szimbolumaira került a sor, a csatahajókra, melyek hűségesen és becsületesen vettek részt az ország nagy erőfeszítéseiben. Egymás után tüntek el az acélvárak, köztük a Mutsu, mely a nép áldozatkészségéből és általános meleg érdeklődése mellett épen készülőben volt. A kedvencek temetésének ideje vot ez és sírva állta körül a hantokat az egész ország. Elkövetkezett a tengerész személyzet leépítése is. Az orosz-verő csuzimai hősök idő előtt nyugdíjba kerültek és kiürültek a tengerészeti iskolák termei. És mindezt tűrni kellett. Nem volt lehetőség arra, hogy a nemzet ezt a megszégyenítést, vágyainak és reményeinek ezt a Mohácsát elkerülhesse. Bele kellett nyugodnia abba, hogy szerényen meghúzodjék a második sorban Anglia és Amerika mögött. Csak egy sikert tudott felmutatni a Washingtonból hazatérő delegació, azt t. i., hogy Franciaország támogatásával sikerült a

leépítés kényszerét a nagy csatahajókra korlátozni. A nagy egységek építése különben is túlságosan megterhelte az államháztartást és a gazdasági krízis talán Washington nélkül is lassúbb tempóra kényszerítette volna a flottafejlesztést. A csatahajók helyett most már a cirkálók, torpedórombolók és tengeralattjárók építése indult meg, még pedig olyan arányban, hogy ezzel nemsokára újból magukra vonták a mindíg éber angol-szászok figyelmét. Ezt a kérdést akarta volna rendezni Washington szellemében a genfi konferencia 1927-ben, de a megbeszélések folyamán eltértek a tárgytól. A japán szempontok háttérbe szorultak és a konferencia az angolok és az amerikaiak versenyfutásává lett. Megindult az angol-szász hatalmak újabb fegyverkezése és Japán most már a washingtoni rendszabályok nélkül is messze elmaradt mögöttük. Az erőviszonyok rohamosan eltolódtak Japán rovására és még az a remény sem teljesült, hogy a két riválisösszekülönbözik egymással és Japán újból elhelyezkedhetik Anglia védőszárnyai alatt. Be kellett látnia Tokiónak, hogy Anglia és Amerika a Pacifikon csak egyféle, még pedig angol-szász politikát csinálhat és hogy történelmi kényszer állítja egymás mellé ezt a két nagyhatalmat.

Japánnak tehát új utakat kellett keresnie.

Az angol szövetség felmondása után Ázsia felé kellett orientálódnia. Ezt annál is könnyebben tehette, mert a washingtoni inzultusok után nem volt kedve ahhoz, hogy engedelmes eszköze legyen az angol politikának, mely aztán Amerika és a dominiumok kedvéért a döntő pillanatban cserben hagyná. Ráeszmélt végre arra, hogy a tulajdonképeni ellenségek a Pacifikon vannak s ezekkel szemben Ázsiában kell barátokat szerezni. Ez a tájékozódás Ázsiának is csak örvendetes lehetett. Az új nagyhatalom megjelenése Ázsia frontján olyan erősödést jelentett a Csendes-Oceán uraival szemben, hogy ezért érdemes volt elfelejteni a közelmult kellemetlen emlékeit. Japánban tehát újból szóhoz jutottak azok, kik, mint *Yamaoto* és *Goto*, az orosz barátság hívei voltak. A hivatalos Japán kezdeményezésére 1924-ben meg is indultak a tárgyalások Moszkvával. 1925 januárjában már kész volt az egyezmény, mely általános megnyugvást keltett Moszkvában és Tokióban egyaránt. Oroszország visszakapta Észak-Szahalint és ezzel a bolsevista politika megvalósította régi óhaját, hogy visszaállítsa a cári Oroszország keleti határait. Megkapta az ellenőrzést a Mandzsurián átvezető wladivosztoki vonalon és rendezte Japánnal a mandzsuriai érdekszférák vitás kérdését. Elérte azt is, hogy Tokió a szovjet-uralmat elismerte. Japán viszont elismertette az új orosz kormánnyal a portsmuthi békét, övé lett a dél-mandzsu vasút *Sangun*-ig terjedő szakasza és halászati jogot nyert az Ohotszki-Tengeren. Értékes eredmény volt az is, hogy a beruházások és az üzemköltségekben való részvétel ellenében 50%-ig részesül az Észak-Szahalin területén levő petróleumforrások kitermelésében. Ez különösen fontos japán szempontból, mert most már a tőszomszédból szerezheti be a hadiflotta petróleumszükségletét és háború esetre függetlenítheti magát az angol-szászoktól. Az Oroszországgal való megegyezésre ösztönözték a gazdasági viszonyok is, mert a bő termelésre berendezett és most már jórészt piac nélkül

maradt üzemek új piacok nyitását tették szükségessé. Ezen is segített az új szerződés és Kelet-Szibéria kapui megnyiltak a japán árú előtt, olyan terület, mely a nagy forradalom pusztításai után szinte teljes újjáépítésre szorult. Japán az orosz szövetségesben értékes barátot szerzett, mely ma óriási területek és felbecsülhetetlen értékű természeti kincsek ura és az európai politikával szemben szabad kézzel rendelkezik.

Japán irányváltozásából adódott a koreai kérdés új alapokon való rendezése is. Itt a megszállást követő években sok olyan dolog történt, ami a bennszülötteket mélyen elkeserítette. A megszállók nem mindenben voltak a helyzet magaslatán és az erős kéz politikája szomorú következményekkel járt. Szelet vetettek és vihart arattak, ahelyett, hogy a béke és összetartás lehetőségeit keresték volna. Pedig Japánnak könnyű volt a helyzete, mert Korea már rég óta szokva volt az idegen uralomhoz. Az elkeseredés 1919-ben forradalomhoz vezetett, annak dacára, hogy az ország gazdasági helyzete és kultúrális nivója nagy fejlődést mutatott a megszállás óta. A tárgyilagos vizsgálat és a statisztika tanuskodik arról, hogy Japán itt komoly munkát végzett és nagy összegeket áldozott az új provincia fejlesztésére. Még nagyobb lendületű fejlődés mutatkozik a japán politika új orientációja óta. 1918-ban 446 nyilvános iskola működött, ma 990. 1918-ban 100.000 gyermek járt iskolába, ma 600.000. Nagy számmal létesültek mezőgazdasági és ipari iskolák is. Ma a koreai munkás szívesen látott vendég a japán üzemekben. A mezőgazdaság fejlődésére jellemző, hogy a termelés most ötször nagyobb, mint volt 1910-ben. Ma Japán engedékeny és békés politikát folytat Korában és a két nép kiengesztelődése megtörténtnek tekinthető. A koreai intellektuel ma a Japánnal való együttműködés híve és élénk részt vesz a szomszéd gazdasági és kulturális életében. Ezt a kiengesztelődést szolgálta Yi koreai herceg házassága Masoko Nasimoto japán hercegnővel, melyet Tokióban a két ország elitjének szívélyes és őszinte barátkozása mellett kötöttek meg. A viszonyok fejlődése arra enged következtetni, hogy Japán a kiengesztelés és megbecsülés politikájával értékes és használható barátot nyert Koreában.

Japán új orientációja mutatkozik a kinai kérdésben is. Elmultak azok az idők, mikor a vergődő Kinával szemben a nyugatiak aggreszszivitását utánozta. Ma már a békés együttműködésre törekszik. Új államférfiak jelentek meg az arénában és a régi imperiálista iskola neveltjei elvesztették a talajt. Az új elgondolás abból indul ki, hogy az elődök súlyos hibát követtek el akkor, mikor támogatták Európát a kinai zűrzavar fenntartásában és halálos bűn volt segédkezni a kinai restauráció megakadályozásában. Mert Kina előbb-utóbb vissza fogja nyerni régi jelentőségét és döntő szerepe lesz majd az angol-szászok elleni küzdelemben. Ez a generáció tette magáévá Pán-Ázsia eddig csak elvétve hangoztatott eszméjét és ma éppen Japán a leglelkesebb szószólója ennek a gondolatnak. A pán-ázsiai szövetség is Japánban alakult meg Nagaszakiban. Ázsia rajongói, kik annak idején nem győzték eléggé megbélyegezni Japán angol-barát magatartását, most elégtétellel láthatják, hogy a fiatal nagyhatalom az angol-szász csapások elől

Ázsia öreg talajára menekült. Japán ma jól látja, hogy Kinával együtt kell haladnia. Gazdasági és politikai elgondolások terelik ebbe az irányba. A legintenzivebb munka és a legnagyobb szakértelem sem tudja átsegíteni az ipari életet a főnehézségen, a nyersanyag hiányon. A szomszéd Kina e tekintetben felbecsülhetetlen és még eddig soha meg nem határozott kincsekkel rendelkezik, de ezeket csak a szövetséges jószomszédi viszony alapján lehet megközelíteni. Amerika visszaparancsolta a fegyveres Japánt Kelet-Szibéria és Kina területéről, de Japán újból megjelenik mindenütt, nem ágyukkal és gépfegyverekkel, hanem a politikai és diplomáciai nagykorúság minden simaságával és ügyességével. Ma Kinában megint jó konjunkturái vannak a japán iparnak és kereskedelemnek. Az idegen-gyűlölet állandóan erősödik és a nagyhatalmak frivol játéka a kinai tábornokok sakkfiguráival már a kimerülés kétségbevonhatatlan jeleit mutatja. Ma Japán nem segítőtárs ebben a játékban, hanem ellenség, kinek fejlett játéktechnikáját a Nyugat sem mulja felül. A japán árú térfoglalása a gyűlölt és időnként szigorúan bojkottált angol és egyéb idegen árúval szemben kétségtelen jele annak, hogy egymásrautaltságát mindkét nép átérzi. Amerika is hiába játssza a jóbarát szerepét, senki sem veszi komolyan, mióta Washingtonban olyan leplezetlenül és drasztikusan fordult szembe az egész sárga fajjal. Japán ma jóakaratú figyelemmel kiséri a Mennyei Birodalom hosszú vajúdását és a lázbeteg gyógyulását minden erejével támogatja. Neki köszönheti Kina, hogy Csang Kai Csek elgáncsolhatta a kinai bolsevizmust és megmenthette a nagybeteget ettől a legkevésbbé sem alkalomszerű szérumtól. A japán politika figyelmes asszisztálása mellett a kinai helyzet tisztázódása gyorsan fog bekövekezni és az újjászületett Kina erősödésével párhuzamosan Ázsia világpolitikai súlya is rohamosan fog gyarapodni. Közös problémájuk a népsűrűség is. A nagy zsúfoltság és a területhiány mindkét népet az angol-szászokkal fogja szembeállítani, mert ezek zárják el a sárga energiák elől a terjeszkedés természetes irányait: Holland-Indiát, Ausztráliát és a Pacifik szigetvilágot. Különösen égető ez a kérdés Japán szempontjából. (G. C. Allen: *Modern Japon and its problems.* London). Az 1925-i népszámlálás szerint a Formozával és Koreával megnövekedett Japán lakóinak száma 84 millió, a szaporodás évi átlaga pedig 1 millió, a népsűrűség sok kerületben két és félszer nagyobb, mint Belgiumban. Az élelmezés kérdése a közel jövőben a legsúlyosabb problémává válik, mert a 184 millió hektolitert kitevő évi rizsszükségletet a talaj távolról sem képes produkálni. Még akadnak olyan területek, amelyeken ideig-óráig megvannak az elhelyezkedés lehetőségei, a fejlődő ipari élet felszívó ereje is segíthet egyelőre a nehézségeken. De mi lesz akkor, ha az ország tényleg megtelik és az évi 1 milliót kitevő szaporulat követelni fogja az elhelyezkedés és megélhetés feltételeit? Elkerülhetetlenné válik a terjeszkedés mindkét államban. Az irány délkeletre mutat, hol Ausztrália és a szigetvilág a kelet-ázsiai arányokhoz képest valósággal tátong az ürességtől. Ez döntő kérdése itt a politikának és ellenmondást nem tűrő módon követeli a japán és kinai erők békés együttműködését. Nagy hibát követett el Amerika, mikor útját

állta Japán terjeszkedésének Szibériában. Mennyit könnyített volna az angol-szászok helyzetén, ha Kelet-Ázsia kazánjában lefolytatott sárga energiáknak kitörési utat nyitott volna északnyugatra — Szibéria felé! Ezzel Ázsia szárazföldjére lokalizálta volna ezt a rendkívüli és kényes világpolitikai kérdést, mely a jövőben a katasztrófák sorozatát zúdíthatja a Pacifik angol-szászaira. Washington nem gondolt arra, hogy a megalázott Japán Ázsia kovásza lesz és ez a kovász nem angol-szász gyomornak való kenyeret fog keleszteni.

Így készíti elő Japán Ázsia keletén a mongol blokkot, mely a felzárkozó területek mongol lakosságával együtt 600 millió ember szövetségét jelentené, melyben a japán nagyhatalom kész apparátusához a kinai föld mérhetetlen kincsei és a kinai élet áttekinthetetlen embertömegei csatlakoznának. Nem kell lebecsülni ezt az erőt, mert a méretekkel szemben tehetetlenné válik a drednoughtok ágyútüze és a tankok letipró ereje.

A mongol blokk kérdésével Marguerite Harrison foglalkozik(*Asia reborn, New-York, 1928)* és rámutat arra a könnyen elképzelhető hatásra, amit a blokk megszületése fog kiváltani Ázsia népeiből. Nem jár a jóslás ingoványain, mikor azt állítja, hogy ez a blokk döntő lökést ad Ázsia politikai renesszánszának. A példa ragadós lesz és az idegenek mindenütt érezni fogják, hogy a föld megmozdult lábaik alatt. Indiában Ghandi még mindig a fennkölt lélek szubtilis misztikájából akar tüzet csinálni az angol uralom roskatag épülete alá, de a mongol példa után ott is akadnak majd tett-emberek, akiknek kezében fegyverré válik a koldusbot is. Megmozdulnak majd a lélek mélyébe visszaszuggerált és visszaparancsolt harcos ösztönök, melyekből a világirodalom legnagyobb hősi eposza táplálkozott. Európa menekülése innen is könnyű lesz: nehány hajóra ráfér mindenestől.

Oroszországot is súlyos elhatározások elé állítaná az új helyzet. Ma Szibéria sokkal értékesebb, mint volt a háború előtt. Ma nem lidérce többé az orosz álomnak, hol az apák hátán véres barázdát hasított a kancsuka és ahol a cárok végtelen temetőt rendeztek be a gondolatnak és a tettnek, hanem a jövő igéretföldje. Ma itt nagyszabású építőmunkát indított be az új Oroszország és a tudás olyan gazdasági lehetőségeket tárt a nép elé, melyekről a világháború előtt fogalmunk sem volt. Nyugat-Szibériában mérhetetlen természeti kincseket tett hozzáférhetővé az új generáció és egy szibériai Essen megteremtése ma már nem ábránd többé. Ma itt komoly munka folyik és a bolsevista uralom az Uralon inneni destrukció csömörét a szibériai alkotó munka nemes zamatával gyógyítja. Ma nem a kozák lovak patái, hanem az orosz munkás öntudatos lépése alatt döng Szibéria földje. Könnyű kiheverni az európai veszteségeket, mert ezek a területek csak tehertételei voltak az orosz politikának. De Szibériát az utolsó emberig tartani kell. Vagy Ázsia kontinentális erőivel együtt, vagy azokkal szemben. Ha szembe kerülnek a mongolokkal, az újjászülető Ázsiával fogják szemben találni magukat és könnyen megtörténhetik, hogy Szibéria felé terelik a sárga expanziót és katasztrófális áldozatok árán tehermentesítik az angol-szász Pacifikot. De mehetnek együtt Ázsiával az

ősi ellenség, az angolok ellen, hogy együtt rombolják le a Csendes-Óceánt védő angol-szász védgátakat és utat nyissanak délkelet felé a mongolság emberáradatának. Egy orosz-kinai-japán szövetség ma kedvenc témája a japán politikusoknak. Félelmes erőt képviselne ez a szövetség és feltétlenül maga után vonná a világpolitikai erők átcsoportosítását.

A sors Japánnak szánta azt a történelmi feladatot, hogy a tehetetlen vergődés mocsarából a harcos akarás sziklabérceire vezesse Kina és a mongolság százmillióit. Nagyszerű, de nehéz és minden energiát igénybevevő feladat, mert az út az angol-szász diplomácia ágyútüzében vezet végig és az ellenségek mesterei a politikának és acélizmú tapasztaltjai a küzdelemnek. És Japán mégis elindul ezen az uton, mert Washingtonban sorsdöntő leckét kapott és ma már tisztán hallja Ázsia hívó szavát. Fényes kisérete lesz: az igazság égig ragyogó fáklyája, száz és százmilliók lelkesedő szimpátiája és az emberi hatalommal szemben is biztosan működő kozmikus történelmi erők támogatása.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adatok a Bánk bán külföldi tárgytörténetéhez.

Ismeretes dolog, hogy a legkiválóbb magyar tragédiában halhatatlanságot nyert Bánk bán története a világirodalomban is nagy népszerűségre tett szert. Huszonhárom idegennyelvű — német, francia, angol, olasz — feldolgozását szedte eddig össze a kutatás. Megállapítható belőlük, hogy e magyar téma három évszázadon át szüntelenül benne élt az európai irodalmi köztudatban. Különösen kedvelték a XVI—XVII. század német apophthegma- és anekdotagyűjteményei: alig van köztük olyan, amelyik figyelemre nem méltatta volna ezt a megragadó tárgyat (Trostler József: *A Bánk bán német tárgytörténetéhez.* EPHK. 1917). Csak a XVIII. század első felében kezdenek szakadozni a század második felében újra felszínre kerülő szálak. Épen ebből az időszakból két újabb nyommal egészíthető ki az eddig ismert adatsor. Egyik a Caspar Blanckard moralis tartalmú, a szép erények követésére s a gonosztettek megvetésére intő gyűjteményében *(Neuer Historischer Lust-Garten.* Nürnberg 1701. LXVI. 207. l. „Rechtfertigung".) olvasható: ez minden különösebb érdekesség nélkül való elbeszélés András magyar király helytartójának, „Bancbanus"-nak, a felesége elcsábításáért Gertrud királynőn elégtételt vett tanulságos esetéről. A másik feldolgozás Philipp Wahrmundnak a szív kellemes és hasznos gyönyörködtetésére 100 válogatott historiát tartalmazó könyvében *(Compendiöses Historien-Buch.* Leipzig 1722. 88. sz. 233—240. l. „Die kupplerische Königin") kerül szemünk elé. Ez is épúgy, mint a C. Blanckard-féle gyűjtemény adata — s általában a velük rokon német anekdotatárak hasonló természetű feldolgozás-sorozata — G. Lauterbeck alapvető szövegén *(Regentenbuch.* 1557. L. V. c. l.), a német Bonfiniust tudatosan továbbfejlesztő elbeszélésén (kiadta Trostler J. id. h. 275—277 l.), alapszik. Köztük csupán annyi a különbség, hogy C. Blanckard szószerint másolja mintáját és semmiféle vonással nem tágítja, se nem szűkíti forrását, Ph. Wahrmund ellenben bátorságot vesz némi önállóságra: kiszínezi a királynő kerítő szerepét és szemléletesen írja le Bánk feleségének brutális elcsábítását. Egyébképen ő is ragaszkodik Lauterbeckhez, csak elbeszélése végére vet egy négysoros verset, mely a tanulságot így foglalja össze:

„Selten folgt nach bösen Räncken
Ein Ausgang, der wohl besteht,
Die Person zu Grunde geht,
Die pflegt Böses zu erdencken".

E két újabb adat a Bánk bán-tárgy külföldi feldolgozásainak eddig ismert sorát 25-re szaporítja s népszerűségének a XVIII. század első felében nagyobb hézagot mutató folytonosságát is igazolja.

György Lajos.

Balogh Józsi balladája.

Nemcsak az alföldi szegénylegények éreznek ellenállhatatlan vágyat a tilos uton szerzett jószágra, hanem a határvidéki lakosság is örül, ha a vámhivatal megkerülésével belophatja a külföldi portékát. A csempészet világszerte gyakorlatban van minden határszéli helyen, ahol erre alkalmas terület kinálkozik. A csempészethez megfelelőbb területet a Kárpátoknál egyetlen hegység sem nyújthat: ez a hegyláncolat képződésénél fogva tele van alkalmas buvóhelyekkel. A csempészet „nemes" mesterségét nemzetiségi különbség nélkül székely, román és szász egyforma lelkesedéssel űzte, s a jámbor, tisztes foglalkozású lakosság előtt is közszeretetben állott nem egy vakmerő csempész[1].

A régi világban Korond—Parajd környékén az ú. n. Sóvidéken a határról sót ásni minden fizetség, vám nélkül szigorúan tiltva volt. Ez azonban nem akadályozta meg az olcsó sószerzésben az atyafiakat, s így történt meg, hogy a sok közül „1829. egy a' 2dik székely ezredbeli gyalogkatona, Kézdi Csomortányi-fi Balogh Jósef mint egy 22 éves szép külsejü, derék testalkatu Férfi (még nőtelen) rajta kapatott a' Moldvai sóhozatalon 's katonai fenyiték alatt törvény alá került, szerencsétlenségére a' b. e. B. Purcell Oberster az elött kevéssel halálozott vólt el — Kegyes Védnöke a' Székely nemzetnek, — 's az ezredet alezredes Martinyi kormányozta — e' volt főnöke tehát a' hadi törvény széknek nem tudom minő szenvedély sugta az Ártatlanra kimondani a' halálos itéletet, de az megtörtént — September végén 1829 Balog Jósi Kézdi polyánban főbe lövetett, ezerek szemeláttára — magam is mint kis pap jelen valék", — írja Nagy Lajos Erdélyi Áldozópap és Tanár Erdélyi Jánoshoz 1846. máj. 26-án Szilágy Somlyóról kelt levelében.[2]

Ezt az esetet énekli meg egy töredékes ballada (Ethnographia, 1915. 312. l.), melynek több változatát nem sikerült felkutatnom. Nagy Lajos azonban nemcsak a szomorú esetet közli, hanem a ballada teljes szövegének megküldése mellett azt is megírja, hogyan keletkezett a Balog Józsiról szóló ballada: „Ennek gyász emlékeül készíttetett ez ének — Szántó Ferencz által — ki egy olly Autodidactos, — hogy az Abc-en kivül semmit se tanult Iskolába — 's annyira vitte vas szorgalma által a' műveltséget, hogy jelenleg százanként sereglenek körébe. Nem tudom azért e' mert Balog Jósi becsületes jellemű 's ártatlan fiatal vólt, — azért e hogy Szántó Ferencz a' nép kedvencze, — ez ének, még mai napig zeng a nép ajkán, 's mint illyet, de mint fökép a' népies kitételek jellemzete, vonásaiért vagyok bátor felküldeni." A költemény a következőképpen hangzik:

Balog Jósi mit gondolál
Mikor a' sóra indulál;
Én egyebet nem gondoltam
Szerencsétlen uton jártam.

Balog Ferencz mét engedéd
Fiad sóra mét eresztéd
Ládd e' gyermeked' el vesztéd
Szived nagy bánatba ejtéd.

[1] V. ö.: *Csempészek az erdélyi határon.* Hazánk s a Külföld. 1872. 12. sz. — *Erdélyi oláh csempészek.* Magyarorsz. és a Nagyv. 1876. 22. sz.

[2] A M. T. Akadémia levéltárában „M. Népköltési Gyüjt. 8°" 123. sz. alatt.

Balog Ferenczné édes Anyám
Édes jó nevelő dajkám!
Születésemnek örülél
Kénos halálra nevelél.

Jobb lett volna kis koromban
Zártál volna koporsoban
Dolgom igy nem történt volna
Szived bánatban nem volna

Szülőimet berekeszték,
Halálomra nem ereszték
Le törött a' csüröm szarva
A véletlen halálomra.

Sziva fák alatt feküvén
Három medvével küszködém
Akkor megtudám halálom
Barátimtól elvállásom

Három papnak könyörgése
Fel nem hallék az Egekbe
A kis ecsém el kisére
Fegyver között megkönyveze

Engem arra kénszerite
Hogy szóljak bár egyet vele:
Nem szólhatok, mert nem tudok
Fegyver által most meghalok.

A pollyáni utak végén
Buzog a' vér a' föld szinyén
Ha azt kérdik: mi féle vér
Mondjátok: hogy ártatlan vér.

Balog Jósi' vér ontása
Sok nemzetnek köny hullása;
Legyen mindennek példája
Az ő ártatlan halála.

Oh te szerencsétlen lépés
Sóval való kereskedés
Ezért vesztém el fejemet
Szép ifiu életemet.

Jaj be nem gondoltam volna
Hogy illy hamar jön az óra
Melly nagy választ barátimtól
'S e' világi hivságoktól!

Véletlenül belé estem
Mellyel sokaknak jót tettem
'S e' kis világi haszonyért
Fizeték illy keserves bért.

Éltemnek illy rövid határa
Legyen hazám példájára:
Hogy igy mind én, ne járjanak
Kérem rolam tanoljanak.

Nem kedvez halál senkinek
El kell menni mindenkinek
Vagy illyen formán vagy máson
Nincsen, senkit, ki meg váltson.

Balog Jósef volt az nevem;
Törvény alatt volt az fejem
Az földnek adom testemet
Istenemnek én lelkemet.

A balladának ez az eredeti változata több szempontból is tanulságos: egy kis betekintést enged a népballada titkos műhelyébe, a nép lelkébe. Bizonyítja hogy nem a nép tömege, hanem egyén: népköltő a népballada szerzője is. Bizonyítja, hogy nem minden, régi motívumokat őrző ballada oly régi, mint a motívumok mutatják. A nép költője a tömegízlésnek megfelelően régi hagyományt megőrző stílusban énekli meg a szenzációt, mely a nép közvéleményét foglalkoztatja; a népnél ezek a részek a legszívósabbak, legmaradandóbbak, a nép költőjének döcögős, kántori reminiszcenciákat őrző sorai hamar lekopnak.

A balladák értékén ez a modern, pszichologiai alapon álló tudomány eredményeit igazoló balladaváltozat mitsem változtat: a népballada mindig a magyar néplélek megnyilatkozásának becses dokumentuma marad.

Dömötör Sándor.

Pótlás az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez.

Az *Erdélyi Múzeum* mult számában (XXXV. kötet, Új folyam I., 1930. 1—3. szám) Dr. Kántor Lajos terjedelmes cikkben ismerteti *az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetét 1924-től napjainkig.* E cikk a 11. lapon a *Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály* működését vázolja. Ehhez pótlásként közöljük a következő adalékokat.

A szakosztály 1926. január 28.-tól kezdve előadás-sorozatot hírdetett és tartott az erdélyi kritikáról. A felvett előadások a következők voltak. *Dr. Kristóf György:* Az irodalmi kritika Erdélyben 1850-ig. — *Dr. Gál Kelemen:* Brassai Sámuel. — *Dr. Bíró Vencel:* Salamon Ferenc. Megemlékezés születésének századik évfordulójáról. — *Dr. György Lajos:* Kemény Zsigmond. (Az előadó akadályoztatása miatt elmaradt.) — *Dr. Császár Károly:* Gyulai Pál. (Előadása megjelent az Erdélyi Irodalmi Szemle 1926. évf. 1. számában.) — *Dr. Bitay Árpád:* A román irodalmi kritika története. — *Dr. Tavaszy Sándor:* A kritika jogosultsága a romániai magyarság szellemi életében.

Dr. Rajka László.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyülése.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület központi választmánya a június 30-án tartott értekezletén elhatározta, hogy a háboru kényszerűsége s az utána következő évek leküzdhetetlen nehézségei miatt megszakított vándorgyűléseink sorát újból fölveszi. Ezzel is eleget akar tenni a tudományosság és az erdélyi magyarság kulturális érdekeit szolgáló kötelezettségeinek. Első vándorgyűlését az Egyesület *ez év szeptember 20—23. napjain rendezi meg Marosvásárhelyen* s azon az EME. mindhárom szakosztálya szerepelni fog szakelőadásokkal és népszerüsítő felolvasásokkal. A részletes programmot a napilapok fogják közölni.

KRITIKAI SZEMLE

JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ: *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs. A Danubia kiadása. 1929. 8° XLI + 305 l. — Tudományos Gyüjtemény, 30.

A magyar nyelvtudománynak igen értékes, régen várt, hézagpótló terméke e könyv, melynek megalkotói a magyar nyelvtörténetnek kitűnő buvárai. *Jakubovich Emil* nyelvemlékeinknek ma kétségtelenül egyik legjelesebb ismerője és számontartója, kiben a történetbúvár és filológus legszebb erényei egyesültek. *Pais Dezső*, ki nyelvemlékeink ismeretében is méltó munkatársa Jakubovichnak, ősi személy- és helyneveink buvárlatában már eddig is olyan munkát végzett, mely a legilletékesebb szakkörök figyelmét és elismerését méltán vonta magára.

Az Ó-magyar olvasókönyv anyaga háromféle tipusú nyelvemlékekből áll: *szórványemlékekből, szövegekből* és *szójegyzékekből.*

Szerencsés kifejezéssel *szórványemlékeknek*, röviden *szórvány*nak nevezik a szerzők azokat a nyelvemlékeket, melyeket eddig *indirekt*, vagy *nem összefüggő nyelvemlék* s más hasonló neveken emlegettek, vagyis az idegen szövegekben előforduló magyar szavakat, szókapcsolatokat és tulajdonneveket. Szórványaink nyelvtörténeti értékének jellemzésére legbeszédesebb bizonyítéknak hangtörténetünk újabb nagyszerű lendületét hozzák fel. Régen a szórványokban csak kuriózumokat, hulladékokat láttak, melyeket nem vettek figyelembe. *Szamota István* hívta föl először a figyelmet a szórványok nagy nyelvtörténeti értékére. *Melich János* pedig azt állapította meg, hogy tulajdonneveink épúgy alá vannak vetve a hangtörténeti változásoknak, mint a közszavak s így azokkal teljesen egyenlő értékű nyelvtörténeti emlékek. Hogy a magyar hangtörténet perspektivája *Gombocz Zoltán* és *Melich János* hangtörténeti felfedezései nyomán az utóbbi időkben annyira kiszélesedett, a szófejtő munkásság új, szélesebb áttekintésű horizontot nyert, az ezeknek a szórványoknak köszönhető, melyek századokkal vitték az eddiginél mélyebbre a nyelvtörténetben a kutatás mérőónját. A legrégibb szórványok a IX—X. századbeli arab-perzsa földrajzi művekben találhatók. A X. század közepétől kezdve a bizánci és nyugati kútfőkben tűnnek fel szórványemlékek s még hitelesebb adatokat nyerhetünk a hazai kútfőkből. De a szórványemlékeknek leggazdagabb kincsesbányái a hazai oklevelek. Ezek közt a legrégibb: az 1002. előttről való veszprémvölgyi apácák adománylevele görögnyelvű, a többi oklevél az 1055-iki tihanyi alapítólevéltől kezdve legnagyobbrészt latinnyelvű.

Olvasókönyvünk az arabs-perzsa kútfőkből és *Konstantinos Porphyrogennetos* művéből vett szemelvényekkel kezdődik. *Luitprand* Antapodosisából azt a részt olvashatjuk, mely a magyarok „ördögi" *húi*. *húi* csatakiáltásáról tesz említést. A *Veszprémvölgyi apácák* görögnyelvű *adománylevele* a legelső magyar oklevélszöveg (1002. előttről), melynek Kálmán-kori átiratban fennmaradt görög szövege a helyneveket Szent István-kori, latin renovatioja pedig ugyanazon helyneveket Kálmán-kori alakban tartotta fenn. Az 1055-ből való *Tihanyi apátság alapítólevele* 58 magyar szót, 9 magyar ragot és képzőt tartalmaz. Megtaláljuk itt a dömösi prépostság 1138-iki terjedelmes adománylevelének érdekes szemelvényeit, melyben 60 birtok s több mint nyolcadfélszáz személynév van felsorolva. Számos szórványemlék között bő szemelvényekben szerepel *P. mester* Gesta Hungaroruma s a nevezetes Váradi Regestrum. Mindenik emlékhez bevezetés közli a szükséges tudnivalókat. A kiadásra szánt szórványemlékekben nemcsak változatosságra törekedtek, hanem arra is, hogy velük a nyelvtörténeti fejlődést

és a különböző vidékek nyelvjárását is tükröztessék, amennyiben ez lehetséges volt.

Az *Ó-magyar olvasókönyv*-nek az oklevelek mintaszerű kiadásán, tanulságos szemelvényekben való összeválogatásán kívül legnagyobb érdeme az oklevéladás műveltségtörténeti hátterének megrajzolása, mely érdekesen mutatja be diplomatikánk fejlődéstörténetének azt az idejét, melyben ez oklevelek életre keltek. Az oklevelek adatainak nyelvtörténeti értékelésén kívül itt szólnak az oklevéladó hatóságokról (királyi kancellária, hiteles helyek, az ország világi nagybírái, megyei, városi hatóságok), az oklevélírók személyéről, az oklevelek fajairól, a hamisítványok adatairól nyelvtörténeti szempontból, végül a ránk maradt középkori okleveleink legfontosabb gyűjteményeiről, melyek közül pl. az Országos Levéltár több mint 39.000 darab középkori oklevelet őriz eredetiben, átiratban és másolatban. Tanulságos annak a megindokolása is, miért nem elég az oklevelek adatainak szótárszerű megismerése s mi indokolja ilyen olvasókönyvnek is a szükséges voltát. „Filológiailag szabatos és eredményes munkát csak akkor végzünk, ha a forrást a maga megbontatlan egységében vizsgáljuk át. Hiszen a szórványok gyakran egymást magyarázzák, vagy csak kapcsolatosan világítanak rá bizonyos jelenségekre, azonkívül pedig az idegen szövegnek nem ritkán épen a távolabbi részletei nyújtanak útbaigazítást".

A Jókai-kódex előtti időből, — a könyvünkben közölt emlékek korának ez a természetes határpontja, — nemcsak szórványok, hanem *szövegek* is maradtak ránk. Helyesebb kifejezéssel szövegnek hívják a szerzők a nyelvemlékeknek azt a faját, melyet eddig *összefüggő nyelvemlék*nek hívtunk. Pontos kiadását olvashatjuk az Ó-magyar olvasókönyvben az 1200. tájáról való *Halotti Beszéd*nek, a legújabban fölfedezett *Ó-magyar Mária-siralom*nak, a *Gyulafehérvári Glosszák*-nak meg a *Königsbergi Töredékek*-nek. A hozzájuk írt bevezetések minden szükséges tudnivalóról tájékoztatnak bennünket. Szövegemlékünk e korbeli csekély számán elmélkedve önként fölmerül az a kérdés, hogy írtak-e már a Halotti Beszédnél korábban is magyar szövegeket, művelték-e nagyobb mértékben a magyarul írást a XIII—XIV. században? E kérdésre a szerzőknek alaposan megindokolt felelete az, hogy a magyar keresztyénség és királyság első harmadfél századában a tatárjárásig az írásbeliség színvonalára és gyakoriságára nem lehet egészen mértékadó az ez időből ránk maradt emlékek száma. A tatárjárásnak rendkivüli számban estek áldozatul az emberi művek is. Avagy mivel magyarázhatjuk egyébbel, hogy akkori nyelvemlékeink zöme olyan helyekről való, melyek a veszedelemnek nem estek áldozatul (Pannonhalma, Esztergom, Veszprém)? Az egyházi könyvek csekély számát okleveles emlékeinkhez viszonyítva az magyarázza, hogy az oklevelet különös gonddal őrizték, míg az egyházi könyvek a mindennapi használat következtében aránylag gyorsan pusztultak, avult nyelvük és helyesírásuk vagy egyéb ok miatt időnkint selejtezésnek voltak alávetve. A magyar szöveg sem lehetett olyan ritka e könyvekben. Hiszen az egyházi életnek voltak olyan mozzanatai, melyekben a nép nyelvét mindenesetre alkalmazni kellett. Azonkívül szórványaink és szövegeink helyesírása is huzamosabb fejlődés bélyegét hordja magán, melyen lehetetlen föl nem ismernünk egy megállapodott rendszer körvonalait. A Halotti Beszéd nyelve pedig előzmények nélkül alig képzelhető határozott stilisztikai készséget árul el. Ezek az indokok a mellett szólnak, hogy az oklevél- és szövegírók nem elszigetelten kisérleteznek magyar nyelvi elemek írásos megrögzítésére. A szerzők alaposan megindokolt nézete az, hogy a jelzett korban nálunk számottevő latinnyelvű írásos tevékenység folyt, és ezzel, bár jóval szerényebb mértékben, a magyarnyelvű írásosság is velejárt.

Harmadik nyelvemlék-tipusunk e korból a *szójegyzékek*. Ezekhez külön tanulmány vezet bennünket, mely tovább folytatja az írásbeliség fejlődéstörténetét Nagy Lajos és Zsigmond korában. Erre az időre esik a Jókai-kódexnek és *Tamás* meg *Bálint* husszita bibliafordításának a keletkezése is, de mindkettő későbbi másolatban maradt fenn. Ez utóbbbit illetőleg szembeszállnak azzal az újabban ismét terjedni kezdő, de hibás vélekedéssel, hogy

ezek nem husszita, hanem premontrei, esetleg bencés eredetűek. Az eddigi és saját kutatásaik alapján a régebben általánosan elfogadott nézet helyességét állapítják meg, vagyis, hogy az első magyar bibliafordítás husszita eredetű.

Az oklevelekhez hasonló módon művelődéstörténeti alapon mutatja be legrégibb szójegyzékeinket a XIV. század végéről és a XV. sz. elejéről: a *Besztercei, Schlägli, Soproni* és *Königsbergi Szójegyzéket.*

Fontos szükségletet elégít ki a könyv két függeléke. Egyik az 1200. előttről eredetiben fennmaradt oklevelek teljes jegyzékét foglalja magában. Mivel ez időből kevés az eredetiben fennmaradt oklevelek száma, mind szűkös voltuknál, mind régiségüknél fogva kívánatos a számontartásuk. A második függelékben arról tájékoztatnak, hogy a főbb oklevélkiadványok milyen mértékben elégítik ki a nyelvtudomány követelményeit.

Sajnáljuk azonban a nyelvészeti magyarázatok, felvilágosítások hiányát. Igaz, hogy a legsürgősebb szükségletet kellett kielégíteniök, s a könyv terjedelme így is tekintélyesre nőtt. De a művelt nagyközönség figyelmét annyira felköltötték már a hely- és személynévkutatás terén újabban elért szép eredmények, hogy bizonyára közöttük is számos olvasója fog akadni e rég várt könyvnek.

A közönségnek az a rétege azonban, amelyiknek a szerzők könyvüket elsősorban szánták, kitűnő segédeszközt nyert benne nyelvtörténeti buvárlataihoz és tanulmányaihoz. Nyelvtudományunkra kétségtelenül termékenyítő hatást fog gyakorolni, a szaktudósnak egyik legtöbbet forgatott tanácsadója lesz ez a ritka nagy gonddal, tudással és körültekintéssel készült *Ó-magyar olvasókönyv*, mely napjaink nyelvtudományi irodalmának egyik legérettebb terméke.

Csűry Bálint.

GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS: *Magyar Etymologiai Szótár.* X. füzet. Budapest 1930. 1441—1600 l.

Az imént került ki a sajtó alól a magyar nyelvészet e reprezentativ alkotásának X. füzete, mellyel e nagy mű első kötete befejezést nyert. A százéves hatalmas kötetnek ez utolsó füzetében befejeződik a *d* betű és elkezdődik az *e* betű (az *érdem* szóig). Több ízben jellemeztük a két európai hírű tudós szerkesztő módszeres, kritikai eljárását a szófejtésben. Most a X. füzet tartalmának illusztrálására bemutatunk nehány szófejtést.

A *durcás* szavunkra az első adat 1602-ből való. Ismert jelentése: ‚trotzig, widerspenstig, ungebärdig'. Másik jelentése: ‚gyürkés (kenyér)' a népnyelvben él. Noha a *durcás* lelki jelentése időrendben előbb jelentkezik, mégis kétségtelen, hogy ‚gyürke, forradás, dudorodás' jelentését kell eredetibbnek gondolnunk s nyilván egyeredetű a ‚púp, dudorodás, kinövés' jelentésű duc, *dúc, ducc* szóval, melynek szintén van *durc* változata is. — A ‚gazdag' jelentésű *dús* szavunk végeredményben a latin *duce*-szónak olasz származékára: a *doge* (nyelvjárásilag *dus*) szóra megy vissza, mely talán szláv közvetítéssel került hozzánk. — Az *eb* szó a magyar nyelv eredeti szókészletéhez tartozik. Megvan a vogulban és osztjákban is. — Az *ebéd* és *ecet* szláv eredetű szó *(objed, ocet).* — Az *édes* az *íz (éz)* szó származéka. — Az *edz* igéről megtudjuk, hogy az *öt* (= önt) igétől származik *-sz* gyakorító képzővel. *Ötsz* eredetileg = ‚öntöz', azután ‚beáztat, ismételten bemárt'; a kovácsmesterség műszavai közt vette fel a ‚(vízbe mártással) megkeményit' jelentést s innen átvitt értelemben: ‚testet, lelket megacéloz, ellenállóvá tesz'. Kétségtelenül eredeti szókészletünkhöz tartoznak az *ég* (főnév és ige), *egér, egy, egyéb, egyens, egyveleg, eh!* (indulatszó), *éh* (=‚belső rész, szív' stb.), *ehejt, ej!* (ind.-szó),*éj, éjtszaka, ék, el-* (elő, elől stb.), *él* (főnév és ige), *Előd* (személynév), *ellen, ember, eme, emel, én, ének, Enyed, enyeleg, ép, epe, epecsel, eper* stb. Őseredeti szavunk a kihalt *emik* szó is (= szopik). Megvan az osztjákban, finnben és permiben. Ma is él a *csecsemő* (= csecsszopó) utótagjában meg az *emlő* szóban, mely az *emleni* (= szoptatni) ige származéka. *Emelő* alakban női személynév volt a XII. században. Az *emik* családjából való

még a Königsbergi Töredékben is előforduló *ëmlet* (= szoptat) s a szintén kódex-korbeli *emtet* szó, de mindkettő kihalt. A szintén kihalt *eme* ‚anyát, nőstényt' jelentett s máig megvan a finnben, észtben, osztjákban, sőt a szamojédban, kirgizben, mandzsuban, mongolban is hasonló jelentéssel. *Emőd* és *Emse* származéka női személynév is volt. Az *eke* bolgár-török jövevényszó. Valószínűleg szintén az az *ér* ige is, melynek számos jelentése és népes családja van nyelvünkben. Származékai közé tartozik az *érdekel, érdes, érez, érint, érlel, ért, érkezik, érték* stb. E füzetben van szó az *Erdély* tulajdonnév etimológiájáról is. Az *erdő* és az *elü* (= ‚pars ulterior') összetétele. Jelentése: ‚erdőntúli rész', az elnevezés tehát Magyarország felől értendő. Legrégibb ismert alakja: *Herdechelü* vagy *Erdechelü*, ebből lett a *ch* félhangzóvá változásával *Erdeüelü* s a magyar hangrendszer további fejlődése folyamán alakult ki a mai *Erdély* alak.

Örömmel üdvözöljük a magyar nyelvtudomány e nagy alkotását az első kötet befejezésekor! Erőt, kitartást, kívánunk a folytatásához.

Csűry Bálint.

MORAVCSIK GYULA: *Az onogurok történetéhez.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 27. sz. Budapest. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 1930. 8 r. 37. l. (Németül megjelent: Ungarische Jahrbücher. Band X. Heft 1—2. 1930. április.)

A magyar őstörténet egyik legkiválóbb kutatója, a bizánciologus Moravcsik Gyula, ez alkalommal is a magyarság honfoglalás előtti őstörténetének területére irányítja figyelmünket. A nála megszokott alapossággal és világos okfejtéssel igyekszik fényt deríteni azokra a népmozgalmakra, melyek a Kaukázus és Fekete-tenger északi partvidékén a húnok megjelenésétől a magyar honfoglalásig terjedő öt évszázad leforgása alatt lejátszódtak. Ebben az időben a hún-bolgár-török népek állandó hullámzást mutatnak. Törzsek és néprészek új egységekbe fonódnak, majd ismét szétválnak. Sőt e népegységek nevei is változnak. A kutatót e jelenségek nagy nehézségek elé állítják.

Ismeretes, hogy a fenti népmozgalmak kutatásában szinte kizárólagos forrásul a bizánci történeti irodalom szolgál. A bizánci birodalmat ugyanis e népmozgalmak közelről érintették. A bizánci források meglehetős bő tájékozódást nyújtanak az V. és VI. századról, de a következő két századra vonatkozólag a bizánci birodalom megingása miatt e források meggyérülnek és a tájékozódásban hézagok állanak be. E hézagokat a kutatók a nyelvészet segítségével igyekeznek kitölteni. Moravcsik tudatában van annak, hogy az így nyert következtetések távolról sem egyenértékűek azokkal az értesülésekkel, melyeket az esetleg előkerülő történeti adatok hozhatnak felszínre. Ezért kitartó búvárkodással tanulmányozza az egész bizánci irodalmat, hogy a még lappangó adatokat a kérdéses népmozgalmakról ismertté téve, a magyar őstörténet homályos részleteibe nyerjünk bepillantást.

Szerző már évek óta foglalkozik ama név- és szóanyag feldolgozásával, melyet a bizánci források a török népekre és a magyarságra vonatkozólag megőriztek. Kutatásaiban egy ideig ismeretlen bizánci tudósításra bukkant. E tudósítás az onogurokra vonatkozik, de rávilágít a dunai bolgárok eredetére s közvetve a magyar őstörténet szempontjából is különös figyelmet érdemel.

A Moravcsik által felfedezett új forrás Agathon diakonusnak egy theologiai értekezése.

Agathonról ismeretes, hogy ő szerkesztette a 680—681-ben Konstantinápolyban tartott hatodik egyetemes zsinat aktáit. E zsinat Konstantinos Pogonatos császár alatt leszámolt a monotheleta irányzattal s visszaállította az orthodoxiát. De három évtizeddel később Philippikos Bardanes császár (711—713) rövid időre még egyszer visszaállította a monotheletizmust s uralkodása első ténykedéseként elégettette a kérdéses zsinatnak a császári udvarban őrzött aktáit. Philippikos Bardanes

bukása után II. Anastasios Agathon diakonust, a konstantinápolyi patriarchatus levéltárosát és főjegyzőjét bízta meg, hogy az elégetett aktákat újakkal pótolja. Agathon elvégezte a reábízott munkát s ehhez egy Epilogus-t csatolt. Ebben az Epilogusban kemény szavakkal illeti Philippikos Bardanest s bukását isteni igazságszolgáltatásnak nevezi. „Ő volt az oka — mondja Agathon diakonus Philippikos Bardanes császárról — a szomszédos nép, az *onogur-bolgárok* közvetlenül akkor történt támadásának, mely a Thráciában levő keresztyének foglyul ejtésével és mészárlásával járt".

Erről az eseményről más későbbi bizánci források is megemlékeznek (Theophanes és Nikophoros), de a szóban levő népet *bolgár*-nak említik. Minthogy Agathon az eseményeknek kortársa volt s közvetlen a császári udvar és patriarchatus környezetében élt, Moravcsik joggal állítja, hogy Agathonnak az *onogur-bolgár* névre vonatkozó tudósítása nem lehet önkényes kombináció, hanem ennek tudata csak maguktól a bolgároktól származhatik, kik ebben az időben még tudatában voltak eredetüknek s kik csak teljes elszlávosodásuk után szüntették meg a rokon népekkel (pl. magyarokkal) való érintkezésüket.

Moravcsik ez új adatot igen érdekesen és nagy kritikai körültekintéssel összhangba hozza a többi ismert forrással, több esetben eltünteti az eddigi homályt s világos képet ad az onogur népek történetéről. Vizsgálódásai eredményeként az onogurok történetének főbb mozzanatait a következőkben foglalja össze:

Az V. század közepe táján az onogurok Nyugat-Szibériából a Kaukázus vidékére vonulnak s a Kubán mellett telepednek le.

A VI. század közepe táján az onogur törzsek türk fennhatóság alá kerülnek.

A VII. század elején Kovral megalapítja az onogur-bolgárok birodalmát: „Nagy Bulgária"-t.

A VII. század közepén a kazárok előnyomulása következtében Kovral birodalma felbomlik s az onogurok szétszakadnak; egy rész Isperich vezetésével a Duna vidékére vonul s 679-ben meghódítja mai hazáját (dunai bolgárok), egy másik rész Baján vezérlete alatt az őshazában marad s a kazárok alattvalója lesz (magyarság), némely részek pedig északkelet felé huzódnak (baskírok és volgai bolgárok).

IX. század közepén a kazár birodalom szövetségéből kiválik az onogur-magyarság és nyugat felé huzódva, a század végén elfoglalja mai hazáját.

Fejtegetéseiből Moravcsik azt a következtetést vonja le, hogy a magyarságot egy bolgár-török nép, a dunai bolgárok ősei, az onogur-bolgárok szervezték meg, kiktől török jövevényszavaink egy részét kaptuk.

Dr. Kántor Lajos.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND EMLÉKKÖNYV. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztette Fröhlich Izidor osztálytitkár. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1930. 8-r. 318 l.

Ez az emlékkönyv a M. T. Akadémia br. Eötvös Loránd emlékezetének szentelt ünnepélyes közülésen elmondott beszédeket és a Mathematikai és Fizikai Társulat Báró Eötvös Loránd füzetében megjelent, Eötvös Loránd tudományos munkásságát ismertető cikkeket tartalmazza.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitójában a két Eötvös: József és Loránd közéleti és tudományos munkásságának jellemző vonásait, az apa és fia egymáshoz való viszonyát fejtegeti. Majd Kozma Andor „Eötvös Loránd" c. költeménye után Fröhlich Izidor br. Eötvös Loránd felett tartott emlékbeszéde következik. Eötvös Loránd egész élete és tudományos munkássága elvonul előttünk e beszédben, amelyet kiegészít Pekár Dezsőnek „Báró Eötvös Loránd alkotásainak jelentősége a tudományban és a gyakorlati életben" címen tartott megemlékezése.

Fröhlich és Pekár beszédeiből főbb vonásokban látható Eötvös Loránd alapvető munkássága. Főképpen a fizika három nagy problémájával, a *kapilláris jelenségekkel*, a *gravitációval* és a *földmágnességgel* foglalkozott.

A folyadékok szabad határán észlehető jelenségek: *a kapilláris jelenségek* hatására lesznek a folyadékcseppek gömbalakúak, ezek szabják meg a pohárban a víz felületének alakját stb. Vizsgálatai során Eötvös egy igen fontos összefüggést állapított meg a folyadékok felületén működő erők és a folyadékok szerkezete, molekula súlya között. Ez az összefüggés Eötvös-féle törvény néven ismeretes és a fizika messze kiható törvényei közé tartozik.

A mult század nyolcvanas éveitől kezdve Eötvös csaknem négy évtizeden keresztül a *nehézségi erővel*, a *gravitációval* foglalkozott. A nehézségi erő köti össze a világegyetem tagjait, ez az erő okozza a testek súlyát. Eötvös a földi nehézség térbeli változásainak meghatározására a rendkívül érzékeny torziós ingát (egy igen vékony fémdróton lógó vízszintes rúd, melynek végeire nagyobb fémtömegek vannak helyezve) használta.

Gravitációs módszerének rendkívül nagy a tudományos jelentősége. A fizikában azért igen fontos ez a módszer, mivel vele *nagyon kicsiny* erőket mérhetünk le. Vele olyan mérések eszközölhetők, amelyek eredményei a világegyetem új felfogását adó általános relativitási elméletnek egyik legfontosabb kiinduló pontjául szolgáltak. Igen fontos kérdések megoldására használható Eötvös módszere a *geofizikában*, a *geodéziában*, a *szeizmologiában* és a *geologiában*.

Óriási jelentőségüek azok a következtetések, amelyek *a gyakorlati bányakutatásokban* tehetők Eötvös gravitációs eszközével. A Föld belső rétegeiben levő különböző sűrüségű anyagok ugyanis a Föld felületén ható nehézségi erőben elárulják jelenlétüket. Az Eötvös-féle eszközzel mért nehézségi erő értékeiből a Föld alatti rétegek menetére s bizonyos tekintetben azok minőségére következtethetünk. A Föld minden részén igen kedvező eredménnyel használják Eötvös eszközét a petróleum-kutatásoknál.

Eötvös gravitációs módszeréhez hasonló módszerrel a másik földi erőt, *a földmágnességi erőt* is vizsgálat tárgyává tette, azt az erőt, amely a mágnestű állását meghatározza. Vizsgálatai a mágnességre vonatkozó ismereteinket nagyjelentőségű eredményekkel gazdagították.

Az emlékkönyv további része a Matematikai és Fizikai Társulat folyóiratának, Eötvös születésének hetvenedik évfordulója alkalmával kiadott 1918. évi ünnepi számában megjelent közleményeket tartalmazza. Ezekben a dolgozatokban Eötvös kitünő munkatársai, tanítványai részletesebben ismertetik Eötvös tudományos munkásságát. *Tangl Károly* igen gondos dolgozatában a kapillaritásra és a gravitációra vonatkozó vizsgálatait foglalja össze. *Pekár Dezső* az Eötvös-féle gravitációs mérések módjával, feldolgozásával, eredményeivel és jelentőségével foglalkozik. *Pekár Dezső* egy másik, *Fekete Jenővel* együtt készített dolgozatában Eötvösnek a gravitáció és tehetetlenség arányosságára vonatkozó kutatásait tárgyalja. *Fekete Jenő* rövid áttekintést ad Eötvös földi mágneses méréseiről, azok feldogozásáról és eredményeiről. *Rybár István* a földön mozgó testek nehézségére vonatkozó Eötvös-féle vizsgálatokat ismerteti, egy másik dolgozatában Eötvös előadásairól és eredeti előadási kisérleteiről ír. *Mikola Sándor* Eötvös Loránd tudós egyéniségének analizisét teszi vizsgálat tárgyává.

Az emlékkönyv végén Eötvös Loránd dolgozatainak jegyzékét találjuk.

A M. T. Akadémia a Báró Eötvös Loránd emlékkönyvvel mély háláját és kegyeletes tiszteletét fejezte ki Eötvös Loránd iránt és hozzáférhetőbbé tette további kutatásokhoz a legnagyobb magyar fizikus örökbecsű alkotásait.

Dr. Széll Kálmán.

KÖNYV- ÉS FOLYÓÍRAT SZEMLE

BÁNRÉVY GYÖRGY: *Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai.* Budapest, 1929. 8-r. 71 l. Held János könyvnyomda.

Salamon király témája sokat foglalkoztatta Vörösmartyt: ezt „Salamon" c. költeménye, egy költői levele és drámájának kétszeres átdolgozása bizonyítja. A dráma keletkezési ideje 1821—22; átdolgozva 1827-ben jelenik meg. Megírásánál Vörösmarty nem használta ki egy forrását, hanem fölhasználta valamennyit, az anyagot egységesítette, logikai sorrendbe kapcsolta. Főforrása Thuróczy krónikája, ennek nyomán halad a mese és a főszereplők jellemzése. Fessler egyes jelenetek művészibb, elvontabb kidolgozásában és a királyné alakjának rajzában mutatja hatását. Virág Benedek „Magyar századok"-jából, Heltai Gáspár krónikájából gondolati elemeken kivül elsősorban tárgyi vonatkozású névegyezések tünnek fel. De Vörösmarty csak tárgyi adataiban rendelte magát alá a történelemnek; szemlélete negatív, csak önmagát látja és vetíti ki hősen keresztül.

Gampe József.

Dr. BARTS GYULA: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései.* Sopron, 1929. 8-r. 20 l.

Melanchthon barátjának, Eber Pálnak (1511—1569.) híres Calendarium Historicumából egy 1573-as kiadású példányban a címben említetett 16. sz.-beli két református pap mintegy 200 darab egykorú adatot jegyzett be, amelyek értékes részletekkel világítják meg a Báthoryak korát. A naptár a gyulafehérvári Batthyaneumban van, ott tanulmányozta át még a háború előtt a fenti tanulmány szerzője. A naptár egyidőben Toronyai Máté ref. püspöké is volt, akitől azonban nincsenek benne feljegyzések. A jegyzetek túlnyomó többsége latinnyelvű. A már említett két ismert tulajdonos és bejegyző után ismeretlen kezek 1618-ig terjedőleg mintegy 30 adatot írtak be a naptárba.

A 13. l.-nak Jó (Joó) János gyulafehérvári ref. papra vonatkozó adatához és a vele kapcsolatos 55. jegyzethez („Kár, hogy nem mondja meg Joó halálának az okát"), megjegyzem, hogy Joó tragikus haláláról és annak okáról értesülünk Carillo Alfonz egyik leveléből (dr. Veress Endre: *Carillo Alfonz levelezése és iratai.* Magyar Történelmi Emlékek I. 32. k., Budapest 1906. 40. l.). Dr. Veress Endre: *Fontes Rerum Transylvanicarum,* V. p. 278 l. (200 jegyzetére is) megfelelhetünk a 11. és 15. l. adata alapján: Bogáthy Menyhért felesége Kendi Zsófia volt, aki 1601. V. 2. halt meg 18 éves korában Küküllővároh.

Bitay Árpád.

Dr. BITAY ÁRPÁD: *Az erdélyi róm. kath. státus gyulafehérvári „Majláth" főgimnáziumának megalakulása.* Vasárnap kny. Arad, 1930. 8-r. 50 l.

Ez év május 4-én ünnepelte a gyulafehérvári főgimnázium fennállásának negyedfélszázados jubileumát. Voltaképen jóval idősebb ennél a gyulafehérvári intézet. Minden bizonnyal a középkorba mélyen lenyulik az egykori káptalani iskola működése, amelyről tudjuk, hogy a mohácsi vészt követő években is virágzott. A reformáció terjedésével és elhatalmasodásával azonban 1550 táján megszünt a régi káptalani iskola, melyet a XVI. század 70-es éveinek végén Báthory István lengyel király és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem jóvoltából Leleszi János jezsuita támasztott életre. Első növendéke a fejedelem fia volt, de mellette a tanórákon csakhamar megjelentek az or-

ság előkelőinek és az udvari méltóságoknak a gyermekei is. Azóta bizonyos megszakításokkal a mai napig működik ez az iskola, mint az erdélyi kultúrális munka egyik tényezője. Szerző a fenti tanulmányában a megalakulás idejét s a vele összefüggő mozzanatokat részletezi behatóan. *Gy.*

Dr. P. BOROS FORTUNÁT: *Az első erdélyi törvénykönyv és a katholicizmus.* Az Erdélyi Katholikus Akadémia felolvasásai. Szerkeszti dr. György Lajos főtitkár. I. osztály, 3. szám. Cluj-Kolozsvár. Minerva. 1930. 8-r. 42. l.

A kisebbségi helyzetbe került erdélyi katholikusok számára alig van érdekesebb kérdés, mint az, amely a fejedelmek korabeli Erdély vallási viszonyainak, illetve e viszonyokat szabályozó törvények rendelkezéseinek ismeretére vonatkozik. Ennek a rendkivüli fontosságú művelődéstörténeti kérdésnek egyes részleteit tárja elénk szerző a fenti értekezésében, mellyel nehány hónappal ezelőtt az Erdélyi Katholikus Akadémiában széket foglalt.

Műve elején elmondja az „Approbatae Constitutiones" néven ismert, II. Rákóczy György által 1653-ban kiadott első erdélyi törvénykönyv egybeállításának és megszövegezésének pontos történetét. Rámutat a különböző időben hozott s most összegyűjtött törvények közötti ellenmondásokra és a katholicizmus elnyomását célzó sérelmes intézkedésekre. Ilyen volt pl., hogy a Kornis Boldizsár-féle összeesküvést megtorló, 1610-iki besztercei gyűlésnek azt a határozatát, mely a jezsuiták 1594-iki kitiltását megújítja s a katholikusoktól a püspök-tartás jogát elveszi, az Approbaák is fenntartották. A továbbiakban részletesen beszámol a katholikusoknak arról a szívós küzdelméről, melyet hitükért és iskoláikért a protestáns szellemű államkormányzat ellen évek hosszú során át olyan bámulatos kitartással és nem lankadó reménységgel folytattak, ámbár a fejedelem és az országgyűlés épen az Approbatákra hivatkozva összes kéréseiket ismételten elutasította.

Külön fejezetben foglalkozik a püspök nélküli tengődésre kényszerített erdélyi kath. egyházmegye különös kormányzási módjával s ezzel kapcsolatban érdekes részleteket mutat be a Szalinai István, Sükösd János és Damokos Kázmér vikáriusok működéséről. A jezsuita Milley nyomán felsorolja azokat a súlyos erkölcsi károkat, melyek a kath. püspök hiányának természetszerű következményei voltak, s melyeket a vikáriusoknak minden jóakaratú fáradozása sem tudott megszüntetni. Végül ismerteti a székelyföldi katholikusok körében még a reformáció előtti időből fennmaradt sajátszerű egyház-közigazgatási alakulatokat és intézményeket. Ezeket az Approbaták érintetlenül hagyták, s ámbár a kánonjogban ma is teljesen ismeretlenek, mint a lelkészeket működésükben hathatósan segítő és támogató szervek, évszázadokon át maig fennmaradtak.

Szerző nagy szorgalommal, helyenkint valóban aprólékos gonddal hordta össze műve anyagát. Kár azonban, hogy az egyes részek nem annyira szervesen kapcsolódnak, mint inkább mozaik-szerüen illeszkednek egymáshoz.

Márton István.

CSÁSZÁR ELEMÉR: *A középkori magyar vers ritmusa.* Budapest, 1929. 8-r. 76 l. Pallas. Irodalomtörténeti Füzetek 35. sz.

Részben megerősítése, részben kiigazítása Horváth János „A középkori magyar vers ritmusa" c. művének. Míg Horváth középkori verseink formakérdésében pozitiv ritmikai tényül csak a latin eredetiek ritmusrendszerét fogadja el, Császár azt állapítja meg, hogy mai ritmusérzékünkre is támaszkodhatunk. Ennek alapján 3 csoportban tárgyalja középkori verseinket: 1. nemzeti idomot éreztetők; 2. latin minta nélküli ritmustalan emlékek és 3. latin versek magyar fordításai idegen idomban.

Különösen érdekes tanulmányának a középkori verseléssel foglalkozó része. Megállapítja, hogy az a modern nyelvek hatása alatt a metrikusról a hangsúlyos, ritmizáló verselésre tért át. Feltünik egy harmadik versnem, a sequentia, amely az egyszerűen megkomponált és minden strófát külön dal-

lamra énekelhető öröménekeket jelentette. A késő középkorban fejlődött ki még a bonyolult versszerkesztés is. Hosszasabban tárgyalja a Döbrentei kódex 7 versus Ambrosianusban írt himnuszát; Horváthtal ellentétben megállapítja, hogy ezeknek a versformája nem ritmikus, hanem metrikus jambus. Végül fölteszi a kérdést, vajon mi vezette versíróinkat verseik formájának kialakításában: magyar ritmusérzékük vagy a középlatin költészetben szokásos formák? E tekintetben versnek érezhető emlékeinket 3 csoportba osztja: 1. vannak versek, melyeket tisztán írójuk veleszületett ritmusérzéke alakított; 2. vannak versek, melyeknél az írót a latin forma (trochaeus, sequentia) szem előtt tartásával a magyar versforma vezette; 3. végül maradnak a jambikus sorokban írt latin himnuszoknak az eredetihez símuló fordításai.

Gampe József.

Dr. FARAGÓ JÁNOS: *A jellem.* Arad, 1930. Vasárnap Nyomdai Műintézet. 8-r. 360 l.

„Mindenkinek van jelleme, de nem mindenki jellemes ember." A jellem u. i. nem velünk született tulajdonság, hanem bizonyos tényezők, okok eredője; test és lélek, akarat és értelem, érzelem, kereszténvvilágrend, lelkiismeret, öntevékenység és isteni kegyelem együttműködéséből származó erkölcsiség, mindezeken keresztül határozott elvek szerint való élet, állandó törekvés az erkölcsi világrend eszménye, az Isten-ember, Krisztus felé. Szerző „Aquinói szt. Tamás tanítása, rendszere és alapelvei szerint" írja le a jellem természetét, célját és megszerzésének módjait. Gyakorlati utasításain keresztül, melyeket haszonnal olvashat szülő, nevelő és ifjú egyaránt, bemutatja az emberi szervezet, az érzéki és szellemi élet bajait és szükségeit. Ez a könyv a modern élet zürzavaraiban értékes tanácsadó az élet- és jellemművészet megszerzéséhez.

Ópra Benedek.

FODOR ÁRPÁD. *Ady a modern individualizmus sodrában.* Budapest, 1928. 83 l. Pallas.

Ady Endre költészetét már oly sokféle szempontból tárgyalták, hogy újat mondani jóformán alig lehet ma róla. És mégis — ez Ady igazi nagyságának titka — az utókor költészetének és egyéniségének egyre több és eddig észre nem vett oldalát fedezi fel. Az Ady halálát követő években a róla megjelent munkák csak úgy ontották magukból a teljes szubjektiv értékeléseket, amikből sem az Ady-kultusznak, sem az irodalomtörténetnek haszna nem volt. Az utóbbi 2—3 év Ady-irodalmában örvendetes változás észlelhető. Több kitünő essay jelent meg Adyról, a művészi stilus és intuició eszközeivel hozva őt közelebb hozzánk. Ezekhez az essaykhez csatlakozik egy-két kitünő tanulmány s köztük szerzőnek munkája is, amely az irodalomtudomány, sőt a filozófia szemszögéből tárgyalja Ady költészetét. Ady, s általában a modern irodalom egyik legszembeszökőbb vonását: az individualizmust teszi kutatásai alapjává. Tanulmánya minden során meglátszik a szerző alapos filozófiai műveltsége. Rámutat a magyar irodalom Ady előtti arculatára, arra a szellemi örökségre, amiből Ady kinőtt és megteremtette a modern individualizmus jegyében költészetét. Rámutat Ady rokonlelkületére Nitzschével. Végső megállapítása, hogy Ady világnézete nem egységes, mert „a szociális és individuális lelki elemeket nem olvasztja harmoniába".

Fodor tanulmánya szempontjainak újszerűsége ellenére is elhibázott munka. Ady költészetének csak egy oldalát veszi észre; teljesen megfeledkezik egyéniségének komplex, sokoldalú voltáról. Csak egy új problémát vetett fel, amelyre a megoldást az fogja majd megtalálni, aki Ady költészetének legrejtettebb zúgaiba behatolva, azt a maga teljes egészében tudja megmagyarázni és elénk vetíteni.

Dr. Jancsó Elemér.

ISOZ KÁLMÁN: *Petőfi műveinek zenei bibliográfiája.* Muzsika. Budapest, 1930. II. évf. 3. sz. 99—125. lap.

1923-ban, a centennárium ünneplése idején, merült föl a Petőfi-költeményekre írt zeneművek jegyzékbe foglalásának égető szüksége. Akkor látott hozzá Isoz Kálmán a most közölt zenei bibliográfia összeállításához. A tökéletesen megbizható, terjedelmes, bár teljességre igényt nem tartó Petőfi-repertóriumból megtudjuk, hogy 203 Petőfi-költeményre 183 szerző 502 zeneművet írt, nem számítva ismeretlen szerzők 55 művét. Legtöbb szerzeménynyel szerepel a repertóriumban Bognár Ignác (37), Homonnay Lajos (25) és Hubay Jenő (24). A bibliográfia használhatósága szempontjából igen célszerű, hogy a költemények címe, illetőleg kezdősora alapján készített betűrendes mutató mellett a zeneszerzők névmutatóját is megtaláljuk.

Kekel Béla.

JUHÁSZ KÁLMÁN: *Dezső, csanádi püspök.* Turul, 1929, 3—4. sz.

Dezső a középkori csanádi püspökök kimagasló alakja. Emberöltőn át (1202—29) kormányozta Szent Gellért egyházát. Életének utolsó szakában Magyarországon a legrangidősebb püspök. II. András erkölcsileg elsilányult korában gáncstalan maradt, jóllehet ő sem volt ment korának és társadalmának szenvedélyeitől. A királyi és a pápai udvar kedves embere. Kancellári, vaamint Váradon a király nevében birói tisztséget viselt. Királya püspök korában is környezetébe szólítja és oklevélbe foglaltatja, hogy az ő kérésére gyakorol kegyet. A római szentszék szintén kényes természetű megbízatásokkal ruházta föl. Bírta az egyházi testületek és a világi alattvalók bizalmát is: ismételten megválasztják az ország első egyházi méltóságára. Emlékét őrzi a magyar történelem nevezetes okmánya, az aranybulla, a világtörténelmi jelentőségü lateráni zsinaton résztvevők lajstroma és elmosódott püspöki pecsétje.

Sz.

Dr. KÁNTOR LAJOS: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái.* Az elnökség megbízásából összeállította: —. Lugos, Husvéth és Hoffer kny. 1930. 8-r. 24 l. Erdélyi Tudományos Füzetek, 23. sz.

E füzet gondos összeállításban, kifogástalan hiteles adatokra támaszkodva, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek még a XVIII. századra visszanyuló előzményeit, az alapítás 1841-ik kezdetét, majd az 1852-ben megindult tulajdonképpeni megalapítását ismerteti. Cáfolhatatlan bizonyítékait kapjuk továbbá az E. M. E. kétségtelen magyar jellegének, melyet az utóbbi években román részről vitássá tettek. Egyik fejezete a magyar állammal volt szerződéses jogviszonyának adatait közli, egy másik az 1919 utáni megoldatlan helyzet eredménytelen küzdelmeinek sorozatát mutatja be. A befejezés az Erdélyi Múzeum-Egyesület eddigi tudományos és kultúrális munkásságának eredményeire utal.

Mint az előszó is kiemeli, ennek a füzetnek az a tulajdonképpeni célja, hogy a közvéleményt az Egyesület súlyos problémáiról felvilágosítsa. Az 1919-ben karhatalommal birtokba vett Egyesület tárainak jogi rendezésére a vezetőség mindent megtett, de 11 év óta egy lépéssel sem haladt előre a kérdés, sőt mintha mellékvágányokra csúszott volna, ahol vita tárgyává tétetett az Egyesület magyar jellege és a tárait illető tulajdonjoga. A román közvélemény így helytelenül van tájékozódva a kérdésről s természetes, hogy ilyen atmoszférában egyik kormány sem vállalkozott a megoldással járó felelősség viselésére. Az E. M. E. éppen a kormány munkáját akarja megkönnyíteni a közvélemény tárgyilagos és igazságos fölvilágosításával. A magyarság hisz és bízik abban, hogy e megoldatlanság, amely egyik legnagyobb kultúrális sérelme, megszűnik, s az erdélyi magyar művelődés e fontos szerve elől az okos belátás a gátakat elmozdítja.

Gy.

KARL JÁNOS: *Idegen tájakon.* Arad, 1930. 8-r. 349 l. Vasárnap kiadása.

Részletek egy készülő „Európa élete" c. tanulmányból. Jellemzőjük a hűség. Szerzőjük annak, amit látott, nem pillanatnyi hatását rögzíti le, hanem állandó képét rajzolja meg. A vidékből, városból, mozgásokból, ruhákból a néplelket is igyekszik meghatározni. Mindenütt kiemeli és valósággal énekli a természetet átalakító emberi munka nagyságát. Szerencsésen egyesíti a geografust és a műélvezőt, tanít és szórakoztat. Az ízlésesen kiállított könyvet a szerzőtől fölvett szép fényképfelvételek díszítik.

Gampe József.

KOKAS ENDRE O. S. B.: *Az 1880-as évek irodalmi élete.* Pannonhalma, 1930. 8-r. 162 lap.

Szerző a politikai élet általános képének és a korszellem uralkodó vonásainak megrajzolása után önálló fejezetben foglalkozik az irodalmi élet szerveivel és csoportjaival. Bemutatja a nemzeti klasszicizmusnak az Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságon belül tömörülő híveit és az új nemzedéknek Petőfi-Társaságot alapító képviselőit. Sorra veszi a kávéházak márványasztalai körül alakuló írói „kompániákat" (Kávéforrás-köre, Kagáltársaság, Vajda-kör, Komócsy-asztal és a Mikszáth alapította „cigánytanya"). Ismerteti az évtized kritikai és szépirodalmi irányú folyóiratait, politikai napilapjait, sőt kiterjed figyelme a kiadóvállalatokra is. Majd hozzálát az évtized szépprózai elbeszélő irodalmának bemutatásához. Nyomon követi a regényirodalom kialakulását, a „rajzforma" kifejlődését és divatozását, elkülöníti a romantikus és reálista írói csoportokat, elemzi az angol, orosz és francia hatásokat és rámutat a naturálizmus kezdeteire. Az évtized drámairodalmát föltáró fejezet javarészt a Nemzeti Színház és a Népszínház működését öleli föl. Míg a Népszínház deszkáin operettek és népszínművek aratnak sikert és virágzanak el, addig a Nemzeti Színház műsorán új romantikus mesejátékok, történeti drámák és társadalmi színművek szerepelnek. E műfajok fejlődését a Teleki-, Karácsonyi- és Koczán-pályatételek mozdítják elő. A 80-as évek lírai és epikai költészetét tárgyaló fejezetben szerző a Petőfi-Arany-irány körébe tartozó lírikusoktól a kozmopolita és pesszimista költőkig, a Petőfi—Arany—Tompa hatását mutató epikusoktól a szociális és erotikus témáktól ihletett modernekig vezet el. Természetesen szerző munkájának magaszabta határait sértetlenül meg nem őrizheti: sűrűn bekapcsolódik a 80-as éveket megelőző évtizedek irodalmi életébe és rámutat a következő évtizedekben kibontakozó irodalmi törekvésekre is.

Kekel Béla.

KOVÁTS JÓZSEF: *Török Gyula élete.* Doktori értekezés. Cluj-Kolozsvár, Ardealul Rt. kny. 1930. 8-r. 59 lap. (Specimina dissertationum fac. phil. regiae. Hung. Univers. Elisabethinae Quinqueecclesiensis 18.)

Kováts József disszertációja tárgyát a modern magyar irodalomból vette. Sikeresen összegyűjtötte és feldozgozta Török Gyulának, ennek a magyar olvasóközönség előtt kevéssé ismert, tragikus végű írónak életét és műveit. Szerző a modern magyar irodalom lelkes híve és ez a szeretet meglátszik minden során. Egyetlen hibája, hogy talán kissé túlozza Török jelentőségét. De ez a kezdő kritikus tárgya iránti szeretetével magyarázható. Kováts stílusa művészi hatásokra pályázik, kerüli a száraz, adatszerű feldolgozást, inkább átéreztetni, mintsem megértetni törekszik Török jelentőségét. Egy olyan emberi és költői lélek rajzát adja, aki torzó voltában is nagyra volt hivatva és aki után százszorosan visszhangzik a magyar irodalom és magyar történet legszomorúbban ismételt kérdése: mi lett volna? Tolnai Vilmos és a pécsi tudományegyetem érdeme, hogy teret engedett a régi magyar irodalmat tárgyaló disszertációk mellett modern témák feldolgozásának is.

Dr. Jancsó Elemér.

KRISTÓF GYÖRGY: *Bethlen Gábor és a magyar irodalom.* Budapest, Az Ifjú Erdély kiadása, 1930. Franklin Társulat kny. 8-r. 61 l.

Szerzőnek a folyóiratunk előbbi számában (1930. 1—3. sz. 103 l.) ismertetett tanulmányát, mely a Budapesti Szemle jelen évfolyamában jelent meg (627—628. sz.), a kolozsvári Ifjú Erdély c. ifjúsági lap önálló füzetben is kiadta.

x.

KRISTÓF GYÖRGY: *Károlyi vagy Károli? Hogyan kell írni az első teljes magyar bibliafordító nevét?* Protestáns Szemle, XXXIX. évf. 4. sz.

Napjainkban mindkét írásmód használatos. A forgalomban lévő bibliák címlapján *Károli* áll, míg irodalomtörténetekben és különböző emlékkönyvekben a bibliafordító neve a *Károli* és *Károlyi* alak közt ingadozik. Melyik írásmód helyes? Maga a bibliafordító a saját nevét *Caroli*-nak és *Carolj*-nak írta. (Vizsolyi biblia első kiadása, Thaly K. közölt levél stb.). Csak később kezdették használni a *Károli* formát, a magyar *K*-val helyettesítve a latin *C*-t. A *Károlyi* formának azonban sem eredetiség, sem helyesírás szempontjából nincs létjogosultsága. Az irodalmi nyelv az első bibliafordító nevét, — legyen az a mai kiejtésnek megfelelően *Károlyi*-nak, vagy régiesen *Cároli*, *Carolj*, *Károli*-nak írva, — mindig *Károlyi-nak*, azaz *Károji*-nak ejti. Adatok bizonyítják, hogy már a XVII. században is *Károlyi*-nak írták, tehát ejtették is. A fordítótól használt *Cároli* alak is azonos volt a mai kiejtéssel. A XVI. században még nincs kialakult helyesírásunk; a *C* a mai magyar *K*-nak volt a jele, a *li* jegy pedig az *ly* hangot jelentette. A *Károlyi* alak helyessége mellett bizonyít az is, hogy e név nem a latin *Carolus*-ból származik, hanem a „Karvaly", régiesen „Karuuj" szóból, mely a *ly* hangot mindmáig megőrizte. Szerző kutatásai szerint tehát egyedül helyes a *Károlyi* alak.

Ópra Benedek.

NAGY JÓZSEF: *A tudománypolitika útjai.* Debreczeni Szemle, 1930. 114—123. lap.

A tudomány eredményét nem bízhatjuk a véletlenre, mert haladás csak ott van, ahol állandó és eleven az érdeklődés a tudomány iránt még akkor is, ha ennek nincsenek messzelátó jelei. A tehetség önmagában nem elég tudományos felfedezésekre; ismernünk kell ízig-vérig azt a tudományt, amelyben dolgozni akarunk; a tudomány azonban nehezen áttekinthető egységes egészet alkot, ezért szervezni kell a tudományos munkát. A tudós lelkében legyen meg a kellő egyensúly az általános és a szaktudományi műveltség között. A tudománypolitika föladata a tehetségek elosztása. A jövő tudomány harcosait nem lehet akták alapján elbírálni, ezért Magyarországon a tudományos szakemberek kiválogatását a szakemberekből álló Országos Ösztöndíjtanács végzi. Rendkívül kényes kérdés a tanító és kutató tudósok szétválogatása. A külföldi Collegium Hungaricum-ok révén szorosabbá válnak a külföldi tudományossággal való magyar kapcsolatok.

Blédy Géza.

S. NAGY LÁSZLÓ: *Harc a végeken.* Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából. Erdélyi Szemle kiadása. Lengyel Sándor kny. Cluj-Kolozsvár, 1930. 8-r. 61 l.

Szerző tevékeny részt vett Erdély irodalmi életében, épen a kezdet legnehezebb viszonyai között szinte egymagában képviselte a később szépen megterebélyesedett erdélyi magyar irodalmi törekvéseket. Az utóbb *Pásztortűz*-zé alakult (1921), majd újra megindult *Erdélyi Szemlé*-je 1919—20-ban az egyedüli vidéki magyar szépirodalmi folyóirat volt, amelyet a későbbi irodalomtörténetíró sem hagyhat figyelmen kívül, mert ennek lapjain

tünedeztek föl a mai legismertebb erdélyi nevek. E folyóiraton keresztül a szerző összeköttetésben állott az irodalom akkori munkásaival és szerepet vitt a szellemi mozgalmakban, — joggal foglalkozhatik tehát kis könyvében ennek az időszaknak tényezőivel és szerepvivőivel. Valóban sok érdekes dolgot tudunk meg tőle irodalmi életünk kibontakozásának kezdetéről. Novella-stílusban adott közleményei kellemes ovasmányok. Így is hasznát veheti ez időszak történetírója, mert a szükséges adatok máshol pontos összeállításban rendelkezésre állanak.

Gy.

NYÍREŐ ISTVÁN: *A könyvtártudomány mai törekvései.* Debreceni Szemle, 1930. 129—135. l.

A könyvtártudomány lassú fejlődésének oka a sokáig bizonytalan célkitűzés és a kellő fontosság fölismerésének hiánya. 1929 júniusában gyűlt egybe Rómában az első világkongresszus, amely vizsgálat alá vette a könyvtártudomány egész területét: a könyvtörténet, könyvtárpolitika, könyvtártan, könyvészet, tudományrendszertan kérdéseit. A főbb célkitűzések a következők: egységes bibliográfiai rövidítések, nemzetközi bibliográfiával foglalkozó intézmények és az összes könyvtáregyesületek címtára, könyvtárosi személycserék, egységes kölcsönforgalom, könyvtári vámmentesség, áttekinthető könyvészeti statisztika, könyvtárosképzés.

Nem szabad elhanyagolni a könyvtártudományt, mert ennek a föladata, hogy áttekinthetővé tegye a könyvek millióiba lefektetett emberi tudást.

Blédy Géza.

POGÁNY ALBERT: *Kazinczy nyelvújítása levelezése alapján.* Fejezetek egy nagyobb tanulmányból. Pécs, 1928. 8-r. 47 l. Dunántúl egyetemi nyomdája.

Pogány Albert disszertációja egy már többízben feldolgozott témával: Kazinczy nyelvújításával foglalkozik. Nagy érdem, hogy e látszólag már sokszorosan átkutatott területen is újat tud mondani. Tanulmányának gondolatmenete a következő: Kazinczy munkásságának legfőbb kérdése, mintegy középponti problémája, az irodalmi ízlés. A magyar irodalom atyja „nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy leveleiben, tanulmányaiban, kritikáiban ne sürgesse az egységes irodalmi ízlés kiképzését. Irodalmunkban ő az első író, aki tudatosan állást foglal ebben a kérdésben s aki a maga meggyőződését széleskörű propagandával akarja szinte ráerőszakolni kortársaira." Szerző ügyesen dolgozta fel Kazinczy ízlésének gyökereit és rámutat arra, hogy ő volt az, aki „belátva irodalmunk fejletlen voltát, a nyugati műveltség, a nyugati irodalmak felé fordul, hogy új színeket, új hangokat, új mondanivalókat hozzon a magyar irodalomba". Kortársaira gyakorolt hatását két szempontból tárgyalja: az alaki és a tartalmi hatás szempontjából. Elsőhöz tartoznak Kazinczy elvei a fordításról és a nyelvújítással szemben való állásfoglalása. A tartalmi hatások tárgyalásánál főszempont Kazinczy állásfoglalása az idegen, de főkép a német és francia irodalmakkal szemben.

Dr. Jancsó Elemér.

REZEK ROMÁN: *Maupassant írásművészete.* Budapesti Szemle 1930. 627. szám.

Maupassant az emberszeretet, az embernyomorúság, különösen a nők szenvedéseinek, megaláztatásainak és az életvágynak érzéki panaszosa. Tárgyköre a legszélesebb, maga az élet. Témái újszerűek, illuziót keltők, megírásuk mozgalmas, színes. Minden érzés — a vígságtól az őrült fájdalomig — előfordul nála. Jó adag érzelmesség és keménység is van benne. A sikamlósságnak nevezett tulajdonsága azonban érzékiség. Maupassant-t nem lehet egy iskolába sem beskatulyázni, ő a „világot akarta megírni".

Gampe József.

SOLYMOSSY SÁNDOR: *Magyar ősvallási elemek népmeséinkben* (A kacsalábon forgó várkastély). Budapest, 1929. 8-r. 21 l. Kir. Magyar Egyet. Ny. Különlenyomat az Ethnographia-Népélet 1929. évi 3—4. számából.

Népmeséinkben feltűnően sűrün találkozunk azzal a motívummal, hogy a boszorkánytól vagy sárkánytól lakott várkastély kacsalábon forog. Első tekintetre puszta fantasztikumnak tetszik ez az elgondolásában is bizarr kép. Szerző e mintául szolgáló módszeres tanulmányában kimutatja, hogy ez a vonás, mely a maga tisztaságában csak minálunk és az uralaltáji mitoszterületen ismeretes, misztikus eredetű s a samánok hitében és szokásaiban ma is föltalálható. Meseelemünk olyan hagyománybeli örökségünk, melyet már a honfoglalás előtt ismertünk és keletről kellett magunkkal hoznunk. Folklore-kincsünk ez érdekes ereklyéje tehát nem puszta ötletszeszély, hanem mély gyökérből ered.

Gy.

SPENEDER ANDOR: *Werner Gyula.* (1862—1926.) Budapest, 1930. 8-r. 23 l. Pallas. Irodalomtörténeti Füzetek 36. sz.

Werner Gyula a kilencvenes évek termékeny regényírója. Irásaiban híven tükröződik a századforduló eszmevilága, különösen politikai tekintetben. Első regénye, az *Anteusz*, 1893-ban jelent meg, majd következik az *Andrásfalvy de Andrásfalva, Nyárutó, Megvirrad még valaha, Kendi Imre házassága, Húnok harca, Besztercei diákok, Forgách Simon.* Utolsó regényét, *A pipacsszínű dolmány*-t, 1926-ban fejezte be.

Werner elsősorban politikus s csak üres óráiban foglalkozik az irodalommal. Nemzetünk utolsó két századának majdnem minden jelentősebb mozzanatát feldolgozta. Regényeinek felépítése és jellemalakítása az invenció hiányát mutatja. Ha nem is írt irányregényeket, minden regényhőse lelkében tragikus módon ütközik össze a dinasztikus hűség és a hazaszeretet. A főhős, politikus vagy katona, Bécs érdekeit nem tudja összeegyeztetni a magyarság érdekeivel, félreáll, hazamegy az ősi birtokra. Magyarország és Ausztria évszázados ellentéte alapmotivuma Werner regényeinek. Technikai kivitel szempontjából romantikus (Jókai Mór). Eszmevilága korszerű: a kilencvenes évek politikai mozgalmainak visszhangja. „Nem új irány kiindulópontja s nem egy réginek a betetőzése, hanem híd a kettő közt."

Ópra Benedek.

SZIKLAY JÁNOS: *Emlékezés a költő Kemenes Ferencről.* Katholikus Szemle 1930. 2. f. 127—134 l.

Emlékezés az 1905-ben elhunyt Kemenes Ferenc veszprémi nagyprépostra születésének századik évfordulója alkalmából s összefoglalása azoknak az eszményi alapelemeknek, amelyek költészetéből maradandó értékekül domborodnak ki. Ezek: a fiúi szeretet, a vele rokonságban álló hazaszeretet s az egész emberiség sorsát megszabó jog- és igazságérzet. Fenkölt tiszteletet érdemel az a lelki nagyság, amely Kemenes költészetében tündöklő lángképen tárul elénk.

Gy.

Dr. TECHERT MARGIT: *Mi az újplatonizmus?* Athenaeum 1929. 5—6. sz.

Az újplatonizmus a Plotinossal kezdődő és most feltámadt filozófiai irány megjelölése. Három dolog jellemzi. 1. Racionalista alapokon törekszik az univerzumot egységbe foglalni. 2. Metafizikai principiumul csak a lelket fogadja el. Rendszere tehát spiritualista monizmus. Az anyag fogalmát még sem tudta Plotinos a szellem világába olvasztani. Rendszeréből tehát dualizmus lesz, az anyag tagadása nem következetes. 3. A legfőbb értéket nem a gondolat, hanem a szemlélet útján ragadja meg. Ez a szemlélet esztétikai vagy misztikus élményben jelentkezik. A szemlélődés nem értelmi

funkció, hanem az egyén minden energiájának egy célra való összpontosítása. Tárgya a teljes valóság. Az esztétikai és a misztikus szemlélet csak az intenzitásban különbözik. Az esztétikai szemléletben a dolog tudata van túlsúlyban és mindig exteriorizáció követi: a misztikusban a szemlélő és a dolog tudata eggyéolvadnak és a szemléletet, amely önmagában marad, nem követi exteriorizáció.

Gampe József.

TEMESVÁRY JÁNOS: *Az erdélyi püspökök címerei.* A szerző kiadása. Kilenc címerrajzzal. Budapest, 1930. N. 8-r. 24 l.

Értékes heraldikai tanulmány, amely Erdély 45 katholikus főpásztora címereinek leírását adja s közülük az ismeretlen, vagy csak alig és tévesen ismert címereket rajzban is bemutatja. A 13. lappal, Statileo püspök (1528—1542) címerének rajzával és leírásával szemben megjegyzem, hogy két keresztbe tett kard (hegyével felfelé) látható a püspök — sajnos kettébe tört — sírkövén is, nem pedig a Temesváry rajzában jelzett két kürt. A sírkövet a gyulafehérvári székesegyházból a restaurálási munkálatok során kihordott kövek közt f. évi május 29-én találtam meg. Felirata az eddig ismert 1542. ápr. 8-cal szemben ápr 12-re teszi a püspök halála napját.

Temesváry tanulmánya csaknem 600 év püspökeinek a címereit ismerteti, kezdve Széchy Andráson († 1356) s végezve Majláth püspökön.

Bitay Árpád.

A szerkesztésért és kiadásért felel: **Dr. György Lajos,** Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii 10.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
természettudományi szakosztályának közleményei

SZERKESZTIK:

DR. SZÁDECZKY GYULA
szakosztályi elnök.

DR. BALOGH ERNŐ
szakosztályi titkár.

Mikroszkopikus érctelér vizsgálatok Verespatak vidékéről.

Felolvasás az E. M. E. természettudományi szakosztályának 1924 május 8-án tartott szakülésén.

Irta: **Bányai János.**

Az Erdélyi Érchegység különböző pontjairól vett aranytartalmú ércek vizsgálata által nyert érdekes adatok kiegészítése kedvéért jelen alkalommal a Verespatak-Roşia Montana környékéről származó anyag újabb eredményeit közlöm.

Vizsgálataimat a már eléggé kialakult metalografiai eljárások szerint végeztem, melyeknek módjáról az előző dolgozataimban részletesen megemlékeztem. (L. i. m. 4—8 l.).

Az eddigi eredmények arról győztek meg, hogy az érces telérek genetika és morfologiai viszonyainak a megértéséhez legjobban megfelelnek a *Krusch*[1] által adott zónális megkülönböztetések. Bár részleteiben, mint látni fogjuk, nem minden esetre lehet alkalmazni.

A *Krusch*-féle elvek s a *Liesegang*[2] által a collodiális kémiából átvett s az ásvány-kémiában alkalmazott diffuziós jelenségek segítettek a rejtélyes Botes megfejtéséhez is.

E homokkő területen ugyanis az aranytartalmú telérek keletkezése, mint megoldatlan probléma szerepelt. Ma már e kérdést megoldottnak vehetjük. Az eredmény a bányász prakszis szempontjából megbecsülhetetlen, mennyiben a botesi telérek kitöltésüket a szomszédos *Vulkoj* andezit lávatakarójából vették s későbbi bomlási folyamatokkal a felső oxidált és az alatta lévő cementált zónára különültek el.

Itt a cementált zóna — részben ellentmondva a *Krusch*-féle felfogásnak — a talajvíz szintje alatt is folytatódik ismeretlen mélységig s az aranyban elszegényedő primer zónát nem közvetlen ezalatt, hanem a szomszédos *Aráma* bányában kell keresnünk, ahol azt *Papp K.*[3] tényleg ki is mutatta. Hogy a Botes alatt a primer zóna miért hiányzik, azt a telérek eredetéből könnyen elgondolhatjuk.

Az aranyban dús cementált zóna az eddigi feltárt szintek alatt

[1] Krusch: Die Untersuchung und Bewert. von Erzlag. II. 1911.
[2] Liesegang: Geologische Diffusionen. 1913.
[3] Földt. Intézet Évijelentése 1913. évről. 284. lap. Budapest.

feltétlen folytatódik, hisz a legmélyebb *György*[4] szintről — tehát a talajvíz szintje alatt 60 m. mélyből — származó telér darabok is a tipusos cementációs jelleget mutatják (l. I. t. 3).

A legfelső szintet jellemző *Zenoga* táró telére már a teljes oxidációs bomlás utján van (l. I. t. 1.), úgy hogy itt termésarany alig található, mert az oldatba ment fémtartalom a mélységbe csúszott le s ott halmozódott fel (l. I. t. 2—3.) s még napjainkban is képződik folytonosan, mert amint a Botesről írt munkámban is kimutattam, alig van olyan kombinációja a teléreket alkotó ásványoknak, hogy a paragenesisben az arany ne szerepeljen.

A recens aranyképződésre különben más helyről származó adatok is vannak. A müncheni egyetemi ásványgyűjteményben láttam egy *Zillertalból* származó bányaácsolatot, melyen termésarany volt utánzó alakokban. Nagy feltűnést keltett annakidején a term.-tud. chemiai-ásványtani szakülésen 1893 október 31-én *Szabó József* egyet. tanár által bemutatott aranytartalmú kőzet, amelybe egy bocskorszíj darab volt benőve. Jellemző volt az ásványkémia és geológia akkori nivójára, hogy e szokatlan esetet egyesek valami különös csodának tekintették, mások meg gyanus mosolygással tértek a dolog fölött napirendre.

A szomszédos *Vulkoj* hegy piroxen andezitből álló erupciós kúpja már eltérést mutat a zónális elkülönülés szempontjából. A talajvíz szintje fölötti rész termésaranyban meglehetősen bővelkedik. (L. I. t. 4.) A telérekben kikristályosodó termés aranyat az utóbb keletkező kvarc tömötten cementálja.

Ezeknek a teléreknek a lefelé menő folytatása már összevág az *Aráma* bányában feltárt s főként piritet és kevés kalkopiritet tartalmazó primer zónával, melyben aránylag kevés az aranytartalom.

Papp K.[5] szerint itt a primer zóna tonnánként 4 g. aranyat tartalmaz, mely — a felsőbb cementációs szinten a dúsabb arany eljöveteleket nem számítva — átlagosan 50—100 gr.-ra szökik fel (l. I. t. 5). Itt ugyan, amint a mikroszkopi vizsgálataimból ki is tűnik, a telérek ásványi tartalma is más. Változatosabb az ásványi társulás. A pirit legtöbbnyire teljesen eltűnik, helyette a kalkopirit lesz az uralkodó, mellette az ezüsttartalmú tetraedrit és szfalerit lépnek fel. A kalkopiritben és a szfaleritben gyakori az üreg kitöltő termésarany, természetesen legtöbbnyire igazán csak mikroszkopikus nagyságban.

A cementációs zónába tartoznak a szintén *bucsonyi-Bucium Szent Endre-bánya* (régen *Fortuna)* rhodonitos telérei, melyek már riolith tufában vannak (l. I. t. 6). A rhodonit a telér kiöblösödéseiben átlátszó víztiszta hegyijegecbe megy át, míg a telér falával általában párhúzamosan egy májbarna sávot képez, melyet már Wittingitnek vehetünk. Ebben a részben van szivacsos halmazokban a termésarany, amely sokszor pirit hexaedereket zár magába.

Ez a telér darab a ritmikus diffuziós leválások tipusos példája

[4] Bányai: Botes bányageológiai viszonyai. Bány. Koh. Lapok. Budapest, 1919. és Zăcămintele aurifere din Muntele Botes. Abrud. Anuarul Inst. Geol al Romăniei. Vol. XII. 1927.

[5] l. e. i.

(amit a rajzon a finom átmenetek miatt nem is lehet eléggé visszaadni).

A kvarcos, rhodonitos és Wittingites telérszerkezet *Verespatak-Rosia Montana* és *Aranyosbánya-Baia Arieş* felé igen gyakori s különös, hogy nem nagyon méltatták figyelemre, pedig az eddigi megfigyeléseim szerint a rózsaszínű telérekben a Wittingitet kell az arany vezérásványának tekintenünk.

A mikroszkópi telérvizsgálataim egyik figyelemreméltó csoportját képezik az *aranyosbányai* előfordulások.

A *Gyalui Havasok* gránit masszivumának a körülötte fekvő kristályos pala és mészkő vonulatában keletkezett kontaktövében találhatók igen figyelemreméltó érces előfordulások.

Már az eddigi kutatásokból is megállapítható, hogy a *Bergeat A.* által kimutatott kontakt zónákat itt is feltalálhatjuk, de az általa kiválási sorrendnek megállapított öveket éppen abban a tökéletes szabályszerűségben itt hiába keressük, mert a valószínűen harmadkori (vagy talán már krétakori andezit?) erupciók nemcsak a topográfiai képét változtatták meg e vidéknek, hanem az azelőtt bizonyára szabályszerűen kiképződött első kontakt vonulatot áttörve, az új ércképző anyagok felszínre hozásával s új kontakt hatásokkal komplikálták az eddigi helyzetet. Ugyanis míg az első kontakt zónát a vas-mangán-ólom-arzén ércek (kevés nemes fémtartalommal!) s a kontakt szilikát ásványok, addig az újabb ércesedést a nemes fémek s a telluros vegyületek jellemzik.

Legkomplikáltabb része a területnek a *József-bánya*[6] környéke, ahol az első skarnszerű kontaktöv ásványai egy rodokrozit-kalcitos alapanyagban regenerálódva jelennek meg (l.. II. t. 1.) s tisztán szulfidokat képeznek. Jellemző ritkasága ennek az előfordulásnak az alabandin tömeges fellépte. (Kohósítás útján dús arany- és ezüsttartalmat kaptak!)

Igen érdekes és eddig az irodalomban nem ismert előfordulása van a *Vârful Ursului*-on. Itt kristályos palában „Falband"-típus gyanánt (l. II. t. 2.) arsenopiritek és kalkopiritek jönnek elő automorf kiképződésben az allotriomorf galenittel, mely úgy látszik metaszomatikus úton benyomult a telérbe s egyúttal az eltűnő kalkopirit foszlányait is magába zárta. A telért össze-vissza átszelő zúzódási zónák utólagosan zavaró dinamikai hatásokra mutatnak.

Mikrokémiai reakciókkal sikerült kimutatni, hogy a galenit dús ezüsttartalmú s az arsenopirit meg aranyat tartalmaz. .

A verespataki aranyelőfordulások jellemző darabjai majdnem mind a *Rákosy-bánya* ú. n. mangános tömzséből kerültek ki (l. II. t. 3.). A diffuziós ritmikus leválások remek példányai ezek. A váltakozva rétegezett kvarc, kalcit, rhodonit szabályszerűsége már *Posepny*-nek[7] is feltűnt. (Utána közlöm a rajzot a prioritása elismeréséért s mivel egy pár száz példányt én is átvizsgáltam, azért az ő adatait minden-

[6] Bányai: Az aranyosbányai kontakt területről. Földt. Közlöny. Budapest, 1919.

[7] Über die Genesis der Erzlagerstätten. Berg u. Hütm. Jahrb. 1895.

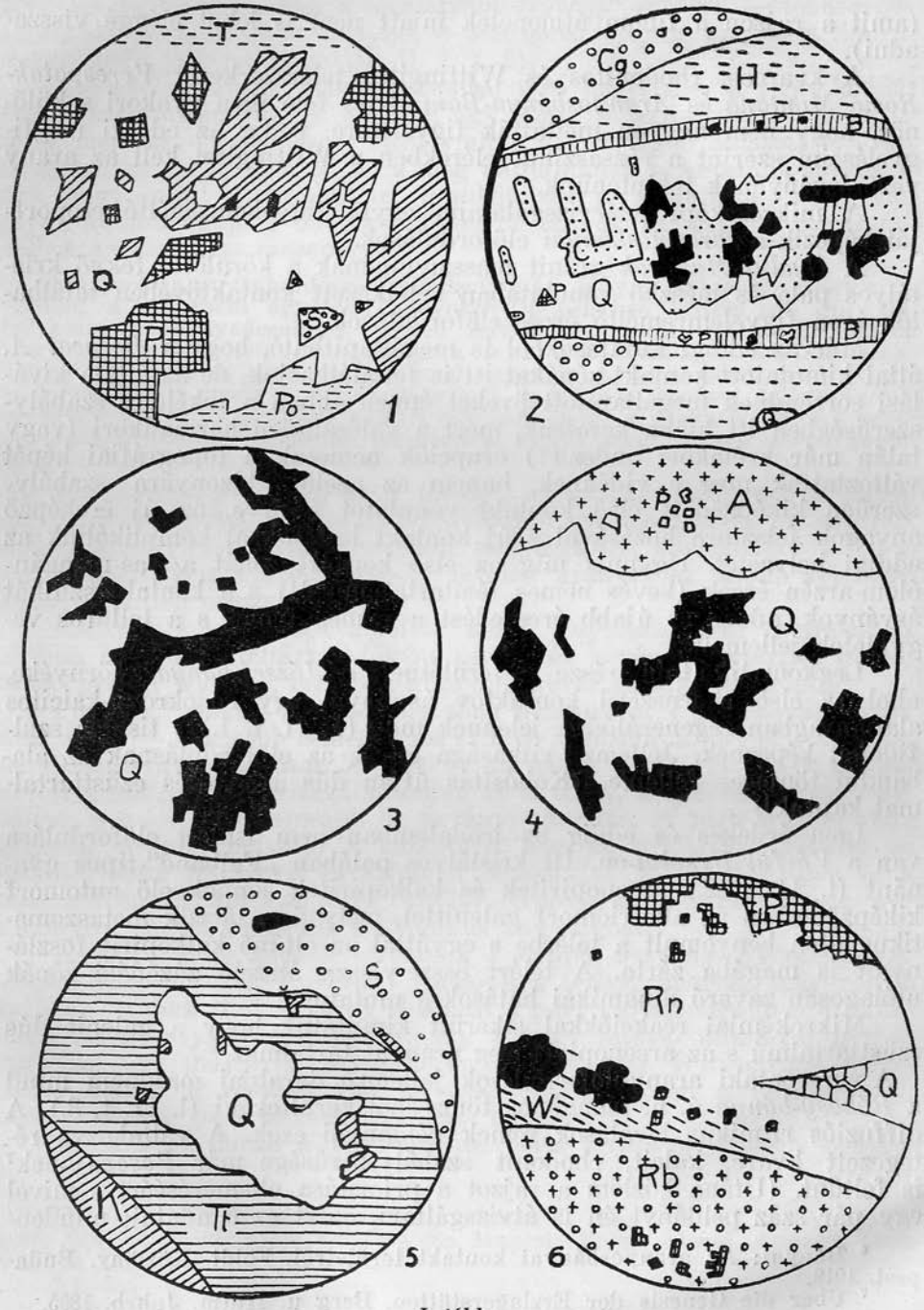

I. tábla.

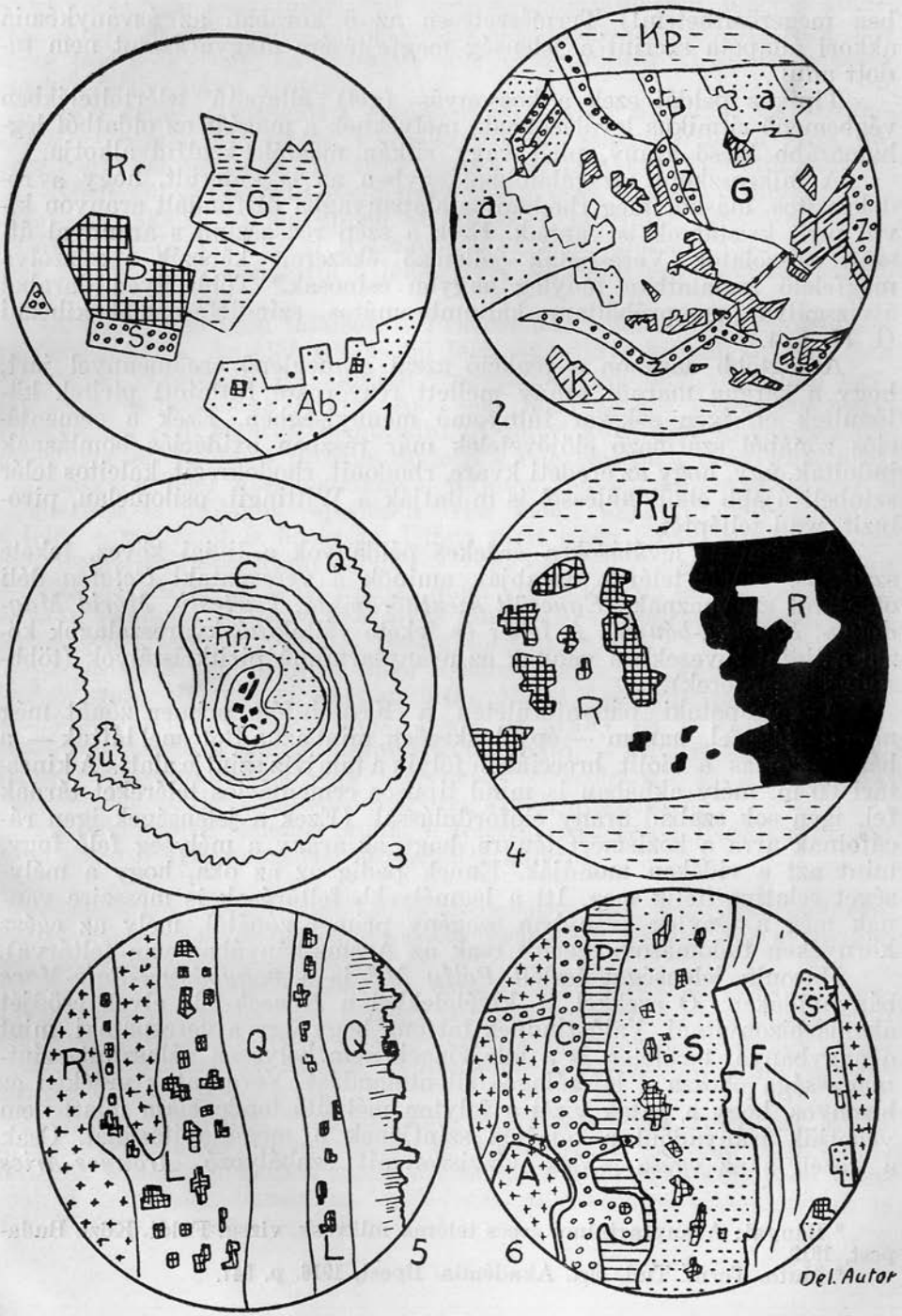

II. tábla.

ben megerősíthetem!) Természetesen az ő korában az ásványkémia akkori állapota szerint a jelenség megfejtésére magyarázatot nem tudott adni.

Tipikus példái ezek a kocsonyás (gel) állapotú telértöltelékben végbemenő ritmikus leválásoknak, melyeknek a magját az oldatból leghamarább kieső arany, pirit vagy ritkán másféle szulfid alkotja.

A mikroszkópi vizsgálatokból egyben az is kiderült, hogy a rodokrozitos, máskor meg rhodonitos alapanyagba diffundált aranyon kívül pirit kristályok is vannak. Ezek a szép rózsaszínű s arannyal átszött csíszolatok Verespatak jellemző ékszereit képezik s csíszolva megfelelő foglalatban tényleg nagyon csinosak.[8] Több ilyen darabot átvizsgálva, megpróbáltam káliumbromátos színdifferenciát kihozni (l. II. t. 4.).

A legtöbb darabon a reakció azzal a meglepő eredménnyel járt, hogy a sárgán maradt arany mellett rézvörösre futtatott piritek különültek el, igen sokszor túlnyomó mennyiségben. Ezek a cementációs zónából származó előjövetelek már részben oxidációs bomlásnak indultak, úgy, hogy az eredeti kvarc, rhodonit, rhodokrozit, kalcitos telér színbeli újabb elkülönüléssel is mutatják a Wittingit, psilomelan, piroluzit, wad felléptét.

A ritmikus leválásokra érdekes példányok a lidiai köves, fekete szalagos, tömör telérek darabjai, aminők a verespataki *Cetatea* déli oldaláról származnak *(Egyesült szentháromság, Vurtesti-, Mária Magdolna-, Stolnica-bánya)*. A fehér és fekete váltakozó kvarcszalagok közül a lidiai kövesekben vannak az aranytartalmú piritkristályok (többnyire hexaederek).

A verespataki bányaterületen a Krusch-féle primer zónát még nem tárták fel, hanem — ép ellenkezően, mint azt a Botesnél láttuk — a bányászkodás a riolit brecciában folyik a talajvíz színtje alatt. A kincstári 60 m. mély aknában is mind tipusos cementációs teléreket tárnak fel, igen sok szabad arany előfordulással. (Ezek a jelenségek igen rácáfolnak arra a közismert tényre, hogy az arany a mélység felé fogy, mint azt e vidéken mondják. Ennek pedig az az oka, hogy a mélységet relative ítélik meg. Itt a legmélyebb feltárások is messzire vannak még a tényleg aranyban szegény primer zónától, mely az egész környéken tudomásom szerint csak az Aráma-bányában van feltárva).

Hasonló jelenséget észlelt *Pálfy M.*[9] is a *nagybányai-Baia-Mare* bányavidéken. Ő ezekkel a kivételekkel a *Krusch*-féle elvek csödjét akarja bizonyítani. Valószínünek tartom, hogy úgy a verespataki, mint a nagybányai területen is a talajvíznek nem helyesen választott színtmagassága okozza a látszólagos ellentmondást. Verespatak vidékén az bizonyos, hogy a patak vizét a folyton mélyülő tendenciája miatt nem vehetjük irányadóul a talajvíz színtjének a megállapításánál. Csak a közeli s az egész vidék vízviszonyait szabályozó *Aranyos-Arieş*

[8] Bányai: Aranytartalmú érces telérek mikrosk. vizsg. Földt. Közl. Budapest, 1919.

[9] Math. Term. Tud. Ért. Akadémia. Bpest, 1916. p. 547.

folyó jöhet még számításba. Így aztán megállapíthatjuk, hogy a kincstári altáró szintje alatt az aranyban dús cementációs zóna még 200 m.-ig tart s így egy, az *Aranyos* völgyéből indított új altáró jelentős gazdag feltárásokra vezethet.

Igen érdekes vizsgálati eredményekre adott alkalmat egy *Stanizsáról-Stănija* a *Pópa-táró, Vilanela* telérből származó tellurosnak nevezett érces előfordulás. Ezt 1918 őszén a bánya akkori felőrétől kaptam.

Közbejött rendkívüli események miatt csak most kerülhetett vizsgálat alá, akkor, midőn éppen véletlenül a kezemhez jutott a román nyelven írt és gépírással sokszorosított „Mineralogia" 1922 szeptemberi száma, amelyben erről a lelőhelyről ismerteti egy névtelen szerző az előfordulást.

A cikk írója igen találóan a *Penrose*-féle coloradói előjövetelekkel párhúzamosítja. Az előfordulás hű leírását adja s kiemeli a telér igen változatos tartalmát. Az általam megvizsgált példány véletlenül egyáltalán nem tartalmaz tellurt. Azt sem mikroszkópi úton, sem vegyi vizsgálattal sem sikerült megtalálni. A telért körülvevő anyakőzet teljesen bomlott kaolinos piroxen andezit s tele van pirit impregnációval.

Maga a telér asszimetrikus s teljesen tömör. Az anyakőzetnek s a telérnek is utólagos repedéseit friss kalcit tölti ki, mely egyúttal a telér egyik falát is burkolja. Utána pirit réteg következik, mely befelé foszlányok alakjában behatol — valószínűen metaszomatikus úton — a szfaleritbe is. A telér másik falán közvetlen az anyakőzeten szétszórtan szfalerit és pirit kristályok ülnek. A fenmaradó üreget, mint legfiatalabb termék, a zöldes fluorit tölti ki.

A csiszolatban aranyat nem lehetett látni, de kémiai reakciókkal az arany nyomát ki lehet mutatni. Mivel e telér részletből a tellur hiányzott, fel kell tételeznünk, hogy az arany itt is a többi ásványok repedéseiben szabad állapotban található, — mint azt már a verespataki előfordulásoknál egy szerencsés csiszolatban ki is mutattam volt — nem pedig a tellurral vegyileg kötött állapotban.

Mindenesetre érdemes volna e telérrel részetesen foglalkozva, azt több pontról vett vizsgálati anyaggal átkutatni.

*

Az eddigi vizsgálati adatok is eléggé igazolják, hogy az újabb ércmikroszkópi vizsgálatok sok érdekes problémát vetnek fel s részben oldanak is meg.

E vidék az aranytermelésnek igazi klasszikus földje. Azonban rengeteg irodalmi adatból alig van egy pár igazi modern petrografiai feldolgozás (Szádeczky, Tüske, Szentpétery) s még kevesebb érctelérekkel foglalkozó ismertetés (Papp, Schumacher). A legtöbb mind ugyanazon a kerékvágáson halad.

A bányageologiai vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen genetikai, értékbecslési s kohósítási eljárásokhoz és kérdésekhez ma már nélkülözhetetlenek a modern alapon nyugvó érctelér vizsgálatok, amelyben nemcsak a kémiának, hanem az opák-ércek mikroszkópi vizsgálatának is nélkülözhetetlen szerepe van.

Erzmikroskopische Untersuchungen der Erzgänge des siebenbürgischen Erzgebirges.[1]

Von **J. Bányai.**

Die neulich vom Autor mitgeteilten Daten ergänzen die anderen,[2] die im drauffallenden Lichte mittels Vertikal- oder Opakilluminator untersucht wurden. Dies geschieht nach der Metode von Leo Max auf Grund künstlich hervorgerufener Anlauffarben.

Die untersuchten Materien stammen aus der klassischen Heimat des Goldes. Die untersuchten Erzstufen sind die folgenden:

Vom Berge Botes bei Abrudbánya-Abrud und Zalatna-Zlagna aus der Oxidacionszone, wo die Naturgoldstufen sehr selten sind (Taf. I. fig. 1.). Infolge reduzierenden Eigenschaften der Sulfide, konzentrieren sich die Edelmetalle und fallen in der sogenannten Zementacionszone aus. (Taf. I. fig. 2—3—4.)

Die Ausscheidung des Goldes aus dem gallertartigen Grundmasse v. Rhodochrosit-Rhodonit kann man am besten in der Bergwerke „Fortuna" in Bucsony-Bucium beobachten. Der sehr feine Übergang von Quarz-Rhodonit zu Wittingit ist hier am besten zu observieren. (Taf. I. fig. 6.)

Ein Beispiel für metasomatische Erscheinungen zeigt uns das Bergwerk „Aráma" bei Bucsony-Bucium. (Taf. I. fig. 5.)

Sehr eigentümliche Erzmischungen kommen bei Aranyosbánya-Baia Arieş vor. Eine rätselhafte Rolle spielte bis jetzt die Skarnzone neben dem Bergwerke „József", wo in der Grundmasse von Rhodochrosit-Rhodonit automorfe Kristalle von Sphalerit, Galenit und Alabandin erscheinen. (Taf. II. fig. 1.)

Neben Felsőcsóra-Ciora de Sus bei Vârful Ursului kommt ein sehr interressantes Arzenerz vor. Ein Fahlband in Kristallinem Schiefer mit Gold und Silbergehalt, welche mit Mikroskop nicht sichtbar, jedoch durch mikrochemische Verfahren nachweisbar sind. (Taf. II. fig. 2.)

Schöne Beispiele für ritmische Ausfüllungen nach Diffuziunen sind die Vorkommen der Erzstufen bei Verespatak-Roşie Montana im Bergwerke „Rákosy" (Taf. II. fig. 3—4.), wo abwechselnd Quarz-Kalcit-Rhodonit und in der Mitten Gold vorkommt.

Unter die untersuchte Erzstufen gibt es auch ein mit goldhaltigen Erzen (Pirit, Sphalerit) vermischtes Stück von Fluorit, die in Wechsellagerung mit Kalcit einen assimetrischen Gang formten. Ein unbekannter Verfasser* hatte mit tellurhaltigen Exemplaren determiniert und dieselben mit den Vorkommen von Colorado (nach Penrose) identifiziert. In meinem zur Verfügung stehenden Stücke habe ich weder

[1] Vortrag in der Fachsitzung d. naturw. Abteilung v. E. M. E. Kolozsvár-Cluj, 8. V. 1924.

[2] *Bányai J.:* Botes bányageológiai viszonyai. Bány. Koh. Lapok. Budapest, 1919. — *Bányai J.:* Über das Kontaktgebiet von Aranyosbánya. Földt. Közl. 1919. — *Bányai J.:* Mikroskopische Untersuchung goldhält. Erzgänge. Földt. Közl. 1919.

* Mineralogie. 1922. IX. Cluj-Kolozsvár.

auf mikroskopischen noch auf chemischen Wege eine Spur von Tellur gefunden. Fundortstelle ist Stanizsa-Stanija, Pópa Stollen (Vilanela Gang.) (Taf. II. fig. 6.)

Magyarázat.

I. tábla.

1. Kvarc alapanyaga (Q) automorf pirit (P) és kalkopirit (K). A széleken oxidációs termék gyanánt téglaérc (T) és pyromorfit (Po). 10 ×. *Botes hegy. Zenoga táró.* (Oxidációs zóna.)

2. Konglomerátum fészkes (Cg) kárpáti homokkőben (H), kvarctelér (Q). A telér falát egy iszapos búrok (B), ú. n. salband vonja be, melyben automorf pirit (P) kristálykák vannak. Az üreget később hegyijegec (Q) vonta be s a fenmaradt helyet kalcit (C) és az ebbe diffundált természarany (fekete) tölti ki. 10×. *Botes-hegy. János-táró* (cementációs zóna).

3. A telérben kikristályosodott arany (fekete) hézagát a kvarc (Q) tölti ki. 60×. *Botes-hegy, György-belne* (cementációs zóna).

4. A mállott piroxen andeztitben (A) automorf pirit (P) kristálykák. A repedésekben előbb képződött kristályosodott aranyat (fekete) kvarc tömötten cementálja össze. 20×. *Vulkoj-hegy. Zsulla-telér* (cementációs zóna).

5. A primer kalkopirit (K) metaszomatikus úton való eltávolítása után (csak foszlányok maradnak vissza) a helyet tetraedrit (Tt) kvarc (kalcedon-Q) és szfalerit (S) foglalja el. A szfalerit egy kis üregében természarany vállott ki (fekete). 60×. *Bucsony Bucium, Aráma-bánya* (primer zóna átalakulása ementációs zónává).

6. Rhodonitos (Rn) telér a riolith brecciában (Rb) közel a primer zónához, mely automorf pirit (P) kristályokat zár magába. (Nagyobb pirit kristályok vannak a telér belső falán!) Ahol a rhodonit a barnásszínű Wittingitbe megy át, ott egy arany (fekete) és pirites zóna van. 40×. *Bucsony-Bucium, Szent Endre-bánya* (cementációs zóna). Eredeti rajzok.

Magyarázat.

II. tábla.

1. Rodokrozit-kalcitos (Rc) alapanyagban pirit (P), mint automorf alak és szfalerit (S) galenit (G) alabandin (Ab) hipidiomorf kiképződésben. 60×. *Aranyosbánya-Baia Arieş, József-táró* (cementációs zóna).

2. Fahlband kristályos palában. Az allotriomof galenit (G) az automorf arzénopiritbe (a) metaszomatikus úton benyomul s a részben már eltávolodott primer kalkopiritnek (k) foszlányait is magába zárja. A zúzódási zónák (Z) utólagos dinamikai hatásokra mutatnak. 40×. *Aranyosbánya-Baia Arieş, Vârful Ursului* (bomlásnak indult primer zóna).

3. Ritmikus diffuziós leválások példája. A külső és kifelé hegyi jegecekkel borított kvarckéreg (Q) egy helyen kristályos odút képez (Ü). Ezen belül szép rétegzetten kalcit (C) majd rhodonit (Rn) s aztán megint kalcit

következik, amelyben termésarany van (fekete) benőve. 4×. *Verespatak-Roşia Montana, Rákosy-bánya* (cementációs zóna).

4. Rhodonitos alapanyagban szivacsszerű diffundált arany (fekete) és piritek (P). 60×. *Verespatak-Roşia Montana, Rákosy-bánya* (cementációs zóna).

5. Riolithos (R) alapanyagban ritmikus leválással mangánnal feketére festett (L) és színtelen (Q) kvarcrétegek váltakoznak. A fekete (lidiai kő) kvarcrétegekben főként hexaederekben kristályosodott s aranytartalmú piritek ülnek. 40x. *Verespatak-Roşsia Montana* (cementációs zóna).

6. Kaolinosodott andezit (A) alapanyagban aszimetrikus érces telér. Fluoritban (F) szfalerit (S) és pirit (P), melyek beljebb egyúttal önálló rétegeket is képeznek. A pirit fölött kalcit (C) van, mely utólagosan a repedéseket is kitölti. 4×. *Stanizsa-Stanija, Pópa-tároó* (cementációs zóna).

Eredeti rajzok. (A 3. számú rajz Posepny után.)

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: **Dr. György Lajos**

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület" kiadása

1. *Rass Károly:* Reményik Sándor — — — — — — — — — — — 40.—
2. *Pârvan Vasile:* A dákok Trójában — — — — — — — — — — 30.—
3. *Dr. Bitay Árpád:* Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — 30.—
4. *Dr. Bitay Árpád:* A moldvai magyarság — — — — — — — — 40.—
5. *Szokolay Béla:* A nagybányai művésztelep — — — — — — — 40.—
6. *Dr. Balogh Ernő:* Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — — — — — — — — — — — 40.—
7. *Dr. György Lajos:* Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1925. év 50.—
8. *K. Sebestyén József:* A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei 40.—
9. *Dr. Karácsonyi János:* Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — — — — — — — — — — 50.—
10. *Dr. Gál Kelemen:* Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — 50.—
11. *Dr. Tavaszy Sándor:* Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — 40.—
12. *Dr. György Lajos:* Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — 60.—
13. *K. Sebestyén József:* A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere — — — — — — — — 50.—
14. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1926. év 50.—
15. *Dr. Gyárfás Elemér:* A Supplex Libellus Valachorum — — — — 50.—
16. *Rónay Elemér:* Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — 50.—
17. *Dr. György Lajos:* Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — — — — — — — — — — — — 50.—
18. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1927. év 60.—
19. *K. Sebestyén József:* A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — — — — — — — — — — — — 60.—
20. *Szabó T. Attila:* Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — — — — — — — — 50.—
21. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — — — 50.—
22. *Dr. György Lajos:* A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — — — — — — — — — 50.—
23. *Dr. Kántor Lajos:* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problemái — — 50.—
24. *Dr. Gál Kelemen:* A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — 50.—
25. *Dr. Tavaszy Sándor:* Kierkegaard személyisége és gondolkozása — 50.—
26. *Dr. Papp Ferenc:* Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — 50.—
27. *Dr. Csüry Bálint:* Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — 50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.

Cluj-Kolozsvár, Piaţa Unirii (volt Mátyás király-tér) 7.

Fiókok: Dej (Dés), Diciosânmărtin (Dicsőszentmárton), Alba-Iulia (Gyulafehérvár), Târgu-Mureş (Marosvásárhely), Oradea (Nagyvárad), Timişoara (Temesvár).

Betéteket előnyös kamat mellett fogad el és rendszerint felmondás nélkül fizet vissza. Olcsó kölcsönöket nyujt. Minden banküglyetet legelőnyösebben végez. Engedélyezett devizahely. Áruraktárai a vasut mellett.

Saját tőkéi 143 millió Lei

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXV. 1930. Nouvelle série I. n. 4—6.

Redacteur: LOUIS GYÖRGY. Editeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

François Papp: Paul de Gyulai dans le cercle de Jean de Bethlen, aîne.
Alexandre de Tavaszy: La personnalité et la pensée de Kierkegaard.
Venceslas Biró: La mémoire du comte Etienne de Apor sur son voyage de Vienne.
Valentin de Csűry: Notes ethnographiques sur les Hongrois de Moldavie.
Joseph Horváth: Les routes nouvelles de la politique japonaise.
COMPTES RENDUS. *Louis de György:* Données à l' historie d' objet de l' étranger sur „Bánk bán“. — *Alexander Dömötör:* La Ballade de Balogh Józsi. — *Ladislas de Rajka:* Données à l' histoire de la Société de Musée de Transylvanie. — Assemblée ambulante de la Société de Musée de Transylvanie.
REVUE DE CRITIQUES. — REVUE DES LIVRES ET DES REVUES. — LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION D' HISTOIRE NATURELLE DE LA SOCIÉTÉ DE MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jean Bányai:* Recherches microscopiques de la tellure métallique de Érchegység (Erzgebirge) de Transylvanie.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXV. Band. 1930. Neue Folge I. No. 4—6.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Siebenbürgischen Muzeumsverein. Redaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Franz Papp: Paul Gyulai im Kreise des älteren Johann Bethlen.
Alexander Tavaszy: Die Persönlichkeit und Denkart Kierkegaards.
Vencel Biró: Gr. Stephan Apors Tagebuch über seine Wiener Reise.
Valentin Csűry: Ethnographische Aufzeichnungen über die Ungarn in der Moldau.
Joseph Horváth: Die neuen Wege der japanischen Politik.
KLEINE MITTEILUNGEN. *Ludwig György:* Angaben zur ausländischen Stoffgeschichte des Bánk bán. — *Alexander Dömötör:* Seppl Baloghs Ballade. — *Ladislaus Rajka:* Daten zur Geschichte des Siebenbürgischen Museum Vereins. — Die Wandertagung des Siebenbürgischen Museum Vereins.
KRITISCHE RUNDSCHAU. — BÜCHER UND ZEITSCHRIFTEN RUNDSCHAU. — MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGISCHEN MUSEUM VEREINS. *Johann Bányai:* Erzmikroskopische Untersuchungen der Erzgänge des siebenbürgischen Erzgebirges.